

K DĚJINÁM ČESKO-NĚMECKÝCH VZTAHŮ

S b o r n í k

Praha 1980

Ú v o d e m

Vysídlení německého obyvatelstva z Československa je tématem, kterému se československá historiografie dlouho vyhýbala. Ne náhodou pochází jediné rozsáhlejší a soustavné zpracování z pera Radomíra Luži¹⁾, žijícího již po desetiletí v exilu. Koncem šedesátých let se objevila stať, která vybočila z rámce do té doby převládající apologie²⁾, ale tento podnět nenalezl v letech normalizace pokračování. Teprve v posledních letech se objevily nové práce s kritickým zamyšlením nad odsunem Němců³⁾. Skutečný rozruch však způsobilo až uveřejnění Danubiových tézí⁴⁾. Vyvolalo poměrně širokou polemiku a diskusi doma i v exilu. Domácí diskusní příspěvky, které kolovaly v opisech, sebrala a sestavila ve sborníku skupina vystupující pod pseudonymem Bohemus. Uzavřela jej statí nazvanou Stanovisko k odsunu Němců z Československa, na rozdíl od Danubiových tézí považujeme Bohemovu stať za seriózní příspěvek do diskuse. Oceňujeme zejména to, že se pokouší osvětlit příčiny českoněmeckého rozchodu pohledem do minulosti. Proti odborné úrovni Bohemova elaborátu však máme řadu vážných námitek. Proto jsme se rozhodli na něj reagovat.

V době, kdy tato diskuse probíhala, objevil se i článek Petra Pitharta Pokus o vlast⁵⁾, jehož historická část rozvíjí úvahy stejným směrem jako Bohemus. Proto někteří účastníci diskuse reagují i na něj. Vzhledem k tomu, že Bohemova stať je málo známa, zařadili jsme ji v plném znění.

Nesnažili jsme se o jednotné stanovisko. Každý článek vyjadřuje pouze mínění autora. Neděláme závěr, protože celý sborník považujeme pouze za příspěvek k diskusi.

Poznámky

- 1) Radomír Luža, The Transfer of the Sudeten Germans. London 1964.
- 2) Jan Křen, Odsun Němců ve světle nových pramenů. Dialog, Ústí nad Labem 1967.
- 3) Jan Příbram, Příběh s nedobrym koncem. Svědectví 1978, č. 55.
- 4) Danubius, Tézy o vysídlení československých Němců. Svědectví 1978, č. 57.
- 5) Petr Pithart, Pokus o vlast: Bolzano, Rádl, Petočka a my v roce 1979. Svědectví 1979, č. 59.

B o h e m a s : Stanovisko k odsunu Němců z Československa

Motto:

Svetopluk Čech: Modlitby k Neznámému (1896)

Na Řipu

...

Když hledím tam v ty hory odrodilé,
čím luzněji mne vábí do svých krás,
čím známější mi kynou tvery milé,
jichž modral se již hochu v dále pás,
tím hlouběji se bolest v srdce vrývá,
že pro nás ztraceny; že předků krev
tam hostí cizince a nezývá
se jejich stráž jich echem českých slov,
že tam nás vítá zástí zarputilé,
kde leckde neoschl ještě český rev.

A přece kdyby náhle jakýms divem
nás k výši vznesl nové moce vznik
a já zde viděl v ruchu bojektivém
spět k horám těm svých bratří zbrojný šik,
by násilím je znovu opanoval
a jak nám soupeř činil po sta let,
jej moce umlčel a v poute vkeval
a cizoty tam všechny znaky smet' -
tu na ně, přísahám při bohu Živém,
bych zvolal hlasem kárejícím:
"Zpět!

Ne moce, nucením! Necht' v úkor práva
nám urváno zde mnoho - "prest je vin,
kde v roli zděděné zde setrvává,
řeč otce svého chráně, věrný syn.
Zde činí dobře, minulosti vinu
kde křivdou přítomnosti oplácí?
Již pánež jiný lid v hor těch klínu -

zpět od nich již, nechť srdce krvácí.
 Či maďarské vás pěstí vábí sláva,
 Jež v bratrá hrob nám Tetry obrací? - -

...

Blá! V dáli slunce k západu se chýlí,
 plá Nasenburk tam jako rudý skvest
 a zpeněhlá hora hoře sdílí
 všech podvečerních barev čarovec.
 Však i v mé duši zjasněné se hrani
 sen vášnivý tím skvoucím přeludem:
 že v době oné přišťi jiných zbraní
 bez bojů, jež nám byly osudem,
 jen silou lásky své a pilnou dlaní
 hor těchto krásných opět dobudem'.

...

Úvod

o moralizování dějin

Když se před časem objevil Danubiánův článěk o odsunu
 Němců z Československa, nebyla o kritickou odezvu nouze.
 Mnohé námitky vyvolávaly pochybnost o tom, zda si jejich
 autoři uchovali klidnou mysl. Opakovaně se však ozývala
 jedna, která stojí za povšimnutí: Danubiovy rekriminace
 jsou údajně moralizování dějin; a to prý je - aniž bylo
 uspokojivě vloženo proč - nepřípustné.

Pozastavme se u tohoto sousloví, třebaž bylo užito
 spíše jako hesla než jako výsledek poznání. Kritikové dá-
 vali přednost slůvku "moralizovat" před výrazem "vynášet
 mravní soud". Oba výrazy nejsou totiž zcela synonymní.
 Ten první má o konotaci navíc: Zní poněkud hanlivě a ja-
 koby nás tím chtěl nutit, abychom přijímali označovací
 fakt s nedotou. Zřejmě proto, že moralizování má být si-
 ce vynášením mravního soudu, ale ze okolností, které či-
 ní toto počinání počtetilým buď proto, že tu chce někdo

soudit něco, co takovému soudu zásadně nepodléhá, anebo proto, že ten, kdo tu soudí, není k tomu kompetentní.

Možná, že Danubiovi kritikové neuvažili právě tento významový posun. Nevyjádřili se, nakořím se cítí být dítkami své doby, která vychází vstříc pochybnostem, zde mravní soud má nějakou "reálnou" platnost, zde mravní normy, jimiž se takový soud řídí, "skutečně" existují, zde nejsou pouhou fukcí či přinejlepším jen užitečnou konvencí, jejíž praktičnost má své meze a která by případně mohla vypadat i jinak.

Chceme se vyhnout nedbalosti některých Danubiových kritiků a nechceme tedy zamlčovat zkušenost dospělého člověka se sebou samým: Ten přece ví, že si může počínat nejen účelně či neúčelně, ale i mravně či nemravně, a je alespoň někdy ochopen - třeba ne pokaždé ochoten - v tomto smyslu sebe sama hodnotit, a to i do minulosti. Stejně tak ví, že může tímto způsobem hodnotit i svého bližního, a činí tak často ochotněji, třebaže to nejnějnějším, protože potřebná znalost všech důležitých okolností je obtížněji dostupná.

Nezamlčujeme tedy náš předpoklad, že totiž člověk je bytostí, jejíž chtění, rozhodování a jednání je mravně relevantní. A nejen jako subjekt svého jedinečného individuálního života, ale i jako aktér dějin. Nevíme, proč by neměl podléhat mravnímu soudu třeba německý nacist, všichni nacisté právě tak jako jejich odpárci, jako český nacionalista, komuniste, ba i ten zvěčnělý "malý český člověk", pokud ovšem tento typus není jen tradičnou fukcí. Nevíme, proč by onomu soudu neměli podléhat všichni lidé in concreto, kteří tím, že žili tak či onak svůj život, tvořili důstně či neúčastně české nebo kterékoli jiné dějiny, kteří koncipovali, prováděli, mřili, obhajovali či kritizovali věci ne-

be nověs jednotlivé akty dějin nebo jim prostě nevěnovali pozornost. Takovým aktem může být i odsun Němců v letech 1943 až 1946.

Dějiny jsou samozřejmě víc než suma mravně relevantních lidských činů. Protože však člověka nepokládáme za absolutně determinovaného živočicha, nespátřujeme ani v historickém procesu pouhou obdobu procesu přírodního. Pokud tak někdo činí, bylo by otí jeho důslednosti, kdyby vymýtil ze svého slovníku i ze svých úvah pojmy jako humanita, demokracie, svoboda apod. Nám toho není třeba. Před bychom tedy nemohli vynášet morální soud nad dějinami? Ti, kdo se rozhodli, že tak činit nebudou, nemají žádný přesvědčivý důvod říkat totéž po nás. Protože neznáme pohnutky, které je vedly, nemůžeme toto jejich předsevzetí soudit. Je chvályhodné, vyplynulo-li z askeze, kterou si pokorně uležili. Je přijatelné, vyplývá-li z metodické skepse; ta by však měla být jen provizorním stavem jejich myslí, pokud chtějí, aby jejich počinání se dobralo smyslu. Bylo by odsouzeníhodné, kdyby jejich předsevzetí bylo důsledkem toho, že se zdráhají soudit sami sebe.

Chceme-li přihlížet i k etickým kritériím v takové věci, jakou je odsun Němců, musíme očekávat nejen věcné námitky, ale i odpor iracionální povahy, jemuž lze čelit nejlépe tak, že se jej pokusíme demaskovat předem.

Zcela primitivní nevěli projeví ti, jejichž vlastenectví doznalo úpadku tak hlubokého, že z něho zbylo takřka "pušové" protiněmectví. I ono bývá ve víru všedních starostí zapomínáno a dokonce ani nebrání podléhavému postoji k dnešním Němcům, jsou-li vzorem konzumního životního stylu nebo majiteli žádané konvertibilní měny. Probouzí se však se vší palčivostí, je-li

aktualizován smí ne tak věkovitý problém česko-německý, jako spíše rozpadlá identita těchto pochybných vlastenců. Jde o upsádkový projev davové psychologie racionálními argumenty neovlivnitelný.

Nelibost obědně zarytou pocítí ti, kdo se na koncipování a provádění odsunu smí nějak podíleli, případně ti, kdo se s oněmi z nějakých důvodů ztotožňují. Jde o hlás špatného svědomí a je jen na těchto lidech, zda jej budou zpytovat nebo umlčovat.

Nastolení mravní problematiky odsunu může vyvolat prostý sebezáchranný strach: připustíme-li, že šlo o akt eticky zavrženíhodný, neměli bychom dodat, že by jej bylo zdůvodněno odčinit návratem odsunutých Němců? Právo na vlast zajisté nelze nikomu upírat. Návrat Němců (kolik by se jich opravdu chtělo vrátit?) by však podle oficiální propagandy musel nutně vést ke změně státních hranic, tedy k okleštění našeho území do protektorátních rozměrů. Tato zjednodušující a zneužitelná teze opomíjí řadu významných předpokladů. Především, že jakýmkoli skutečným odčiněním odsunu Němců se může zabývat jen demokraticky zvolená reprezentace českého národa (reprezentující koneckonců i ty ustrašené) a že i celkové evropské poměry by musely projít podstatnými změnami; že tato reprezentace bude muset sledovat i aktuální životní zájmy našeho národa, resp. státu, neboť odčiněním jedné křivdy nelze páchat křivdy nové (např. nový odsun, tentokrát českého obyvatelstva). Ani ten nejrigoróznější etický imperativ přece neukládá za pokání čin rovnající se ohrožení vlastního života, ne-li sebezničení. Nespoléháme však na zapomenutlivost a nedomnívejme se, že ve svobodné střední Evropě zavládne poctivý mír bez upřísňeného česko-německého usmíření. Křivdu spáchanou odsunem Němců z republiky lze sprovodit ze světa jedině jejím důsled-

ným odčiněním. Není naší věcí určovat jeho formy. Od toho je (resp. má být) etická politika. Ustrašeným tak zhývá dvojitá možnost: buď si přiznat, že i český sloupec česko-německého účtování není vyrovnaný, a nebo se přidat k těm, kdo umlčují špatné svědomí a chtějí by o celé problematice raději mlčet.

Zdejší vládnoucí kruhy nebudou úvahami o odsunu Němců nadšeny, protože jsou nuceny zásadně odmítnout jakoukoli kritiku poválečného statu quo ve střední Evropě. Specifickým jevem však bude nevále těch, kdo byli kdysi součástí ideologického aparátu vládnoucí moci, a níž se pak rozešli z důvodů sice zásadních, ale ne zcela důsledně pojatých a domyšlených. Mnozí z nich se dosud hlásí k tzv. reformnímu komunismu. Dnes mezi nimi najdeme horlivé strážce metodologické čistoty vědeckého uvažování bezmála pozitivistického střihu i rozhodné odpůrce "moralizování dějin". Přitom sám jev komunistického hnutí v českých dějinách, jeho příčiny, proměny i důsledky (včetně samotného reformního komunismu) zůstává neobjasněn, třebaže právě tito lidé - díky svým jedinečným předpokladům - by se toho mohli a měli zhostit. Nelze se tedy ubránit podezření, že chovají jistou nechuť k důsledné sebeanalýze. Pokud je tato domněnka správná, lze očekávat, že s podobnou nechuťí budou reagovat na revizi těch otázek, které budou - třeba jen nepřímo - poukazovat na problematickou dobu komunistických intelektuálů v našich novějších dějinách. Odsun Němců je jednou z nich. Zcela obdobné důvody může mít nevlídná odezva ze strany exilových předánorových politiků či publicistů (historiků), pokud nepřekonalí ideová východiska, jímž byli poplatní v letech 1945-48.

Úvahy o odsunu Němců mohou konečně vyvolat rozumně odstíněnou nechuť širokého publika z toho prostého důvodu, že téma saho bylo více než třicet let tabu

a že spousta lidí (z mladších generací možná všichni) nevědí, od tehdy vlastně šlo. Vždyť leccos pořádně neví ani leckterý profesionál dějepisec! Bestupné zdroje traktují téma odsunu jen velmi povšechně, beletristická díla se jej dotýkají jen vyjíměčně a i pak jen parafrázuji pohled, jaký kdysi volil v "Nástupu" spisovatel Václav Řezáč. Obyvatelé pohraničí se k ožehavému tématu vracejí neradi, protože by se museli potýkat s problémy, s nimiž by si nevěděli rady, a stejně tak zpravidla učiní příležitostný návštěvník pomezních hvezd, narází-li v zapadle končině na zarůstající rozvaliny horské vsí, kostelíka či božích muk. Není radno zamýšlet se nad podivnými osudy drvoštěpů a pasekářů odněkud ze Šumavy či z jesenického podhůří, kteří možná jen několikrát za celý život opustili katastr rodné obce a přesto museli pykat za cizí hříchy, o nichž měli potuchu jen nejasnou nebo žádnou. A což teprve jihomoravský pochod sarti nebo masakr v severočeském Krásném Březně! Bylo toho všeho příliš mnoho a lze pochopit, proč se od toho česká mysl raději odvrací.

Přesto jsme rozhodnutí svou mysl neodvracet. Sudetským Němcům se stala křivda. Předtím se ovšem děla křivda Čechům. I když by se zajisté chtělo smazat tou dřívější tu pozdější a spatřovat v one odčinění této, není to možné. Zralá a kultivovaná mysl totiž nemůže připustit, aby se s fakty rázu mravního zacházelo jako se závažími při fyzikálním pokusu. Proto ani počet rudarmějců, padlých na našem území, nemůže být přesvědčivým zdůvodněním toho či onoho aktu sovětské zahraniční politiky vůči Československu. - Rozumět sobě, svým vlastním dějinám, předpokládá rozumět i jejich temným stránkám. Stejně jako žádáme po Němcích, aby nezapomínali na zvěrstva, která napáchali jejich soukmenovci ze nacistické éry, cítíme povinnost přiznat zlo způsobené příslušníky našeho vlastního národa. Pokud setr-

váše při nepoctivě vedeném domácím účetnictví, nemáme se bát poctivosti od těch druhých.

Ostatně: mravní soud, dokonce i mravní soud nad dějinami, je činnost praktická a prozíravá. Morální kodex totiž sleduje jistý účel, jímž je lidská sebezáchova. Jde jen o to, jak rozumět "schů" i té "záchově".

1. Z historie česko-německého soužití

Od dob kolonizace (13. století), kdy čeští panovníci zvali německé obyvatelstvo k osídlování pohraničních oblastí a k budování královských měst i ve vnitrozemí, tvořili Němci neoddelitelnou součást obyvatelstva českých zemí. Materiální a duchovní hodnoty, vytvořené na českém území, byly výsledkem součinnosti obou národů již od dob gotiky (Petr Parléř, Heinrich von Freiberg, Petr Žitavský), nestupujícímu humanismu (Jen ze Středy - Johann von Neumarkt), Jana z Žatce (Johannes von Saaz), přes drážďanské mistry na levém křídle husitství, Jana Němce ze Žatce (Johannis de Saaz Teutonicus), Benedikta Rieda (Rejta), Hanse Spiesze, Mistra litoměřického (Hanse Elfeldera), český novoutrakvismus astící v Českou konfesi a Majestát, ke stavovské konfederaci, k baroknímu umění (Kryštof a Kilián Ignác Dienzenhoferové, Ferdinand Maximilián Brokoff, Matyáš Braun) a k osvícenství (Antonín Šperok, August Gotlieb, Meissner, Bernard Bolzano, Karel Jindřich Seibt). Součinnost se neprojevovala jen v těchto oblastech, kde je nejprokazatelnější, ale i ve všedním životě lidu.

Zároveň je třeba konstatovat, že tato spolupráce, jejímž přirozeným základem i motivem bylo společně sdílené prostředí, v němž oba národy žily a proměňovaly je, nadošlo k asimilaci jednéh ani druhých. Oba národní celky si do značné míry zacheovaly svou svébytnost a nadále

se lišily kulturně, materiálně i sociálně. Měly i různé politické koncepce. Ucházelo tudíž ke konfliktům, které v různých dobách nabývaly na intenzitě a neomiřitelnosti. Snad základem jejich příčinou byla okolnost, že čeští Němci byli jen malou částičkou mohutného německého světa, politicky, administrativně i konfesijně existím mnohonásobně rozděleného, nicméně pro Čechy stále hrozivého.

V husitské době se sociální napětí a rozpory víry projevíly nejmarkantněji v nacionální podobě. Na české straně bylo také dříve zformováno jazykové pojetí (středověkého) národa. Křížové výpravy proti kacířským Čechům byly v jevové podobě prožívány jako boj Čechů s Němci. Na druhé straně německá reformace o sto let později mohla Lutherem navázat přímo na Husa a přiblížit se k české reformaci. Izolace českého pohusitského utrakvismu byla tak proražena a Češi a Němci se "srovnali" v reformační víře. Po dalších sto let již šlechta a měšťanstvo společně vedle sebe bojovali za stavovské svobody proti habsburskému katolickému absolutismu, vytvořili stavovskou konfederaci (včetně Lužic, Slezska, rakouských zemí) a zvolili německého (falckého) knížete českým králem. Jejich vůdci pak společně zahynuli na ataronětském popravišti nebo byli donuceni odejít do exilu.

Ve dvou stoletích násilné rekatolizace, postupného omezování státoprávních norem samostatnosti kárlovství Českého, znamenala germanizace jako součást osvěcenských šah Marie Terezie a Josefa II. racionalizovat chod státního aparátu včetně ohrožení samé podstaty českého národního života. Toto ohrožení paradoxně přispělo ke vzniku onoho hnutí mezi zbytky českých vzdělanců, které označujeme jako národní obrození. S tím však posléze vzniká i nový, moderní nacionalismus. Ještě Bernard

Bolzano, "dvojazyčný" Čech, vycházející ze stanoviska zemského patriotizmu, cítil odpovědnost za Čechy i Němce ve společné vlasti - v českém království a pracoval pro to, aby byl vytvořen český politický národ z obou v Čechách sídlících "jazykových kmenů".

Ale spontánní přijetí Herderovy romantické jazykové koncepce národa jak Němci, tak Čechy (Jungmann) a vlastní průběh národného obrození způsobilo, že se do-
savadní sice dvojazyčná, ovšem v mnohém jednotná společnost v českých zemích stále více rozpadala. Součas-
ně s tím vznikel moderní český národ, který nutně pak stál ve stále ostřejším protikladu k obyvatelstvu mlu-
vícímu německy. Češi a Němci se jako nové obce, avšak v politickém ohledu ve vývoji opožděné národy konstitu-
ovaly v duchu nedostatečně státotvorné ideje přírodně
pojetého národa, vymezeného jazykem jako postačující,
ale zároveň i nejvyšší hodnotou. Tato výlučná, romanti-
ká koncepce národa, prosadivší se zhruba na výchoď od
Rýna (ne rozdíl od civilnější koncepce státně politič-
kých národů západní a severní Evropy jako souhrnu občanů)
v mnohém předurčila budoucí formování států v této
oblasti. Nakonec v nich nemělo být místa pro národy mlu-
vící jinak než národ "většinový". Tak se nenápadně ství-
rala cesta vedoucí až ke zrůdnostem vyplývajícím z této
koncepce národa, včetně teorie a praxe "Heim ins Reich"
(domů do Říše), přesídlování "Volksdeutsche" (mimoříš-
ských Němců), "Endlösung" (konečné řešení) i odsunu čes-
kých Němců. Bylo v ní totiž zpravidla málo místa pro
"pouhé" občany.

Německé obyvatelstvo se v českých zemích dlouho ná-
rodnostně vyhraňovalo, zůstalo nicméně bez významnější-
ho politického a kulturního centra a jako celek tíhlo
zprvu nikoli k Německu, ale k Vídni. Silné národní po-
vědomí u českých Němců vzniklo až mnohem později.

Rozdíl oproti Čechům byl v tom, že čeští Němci se nepovažovali za národ či "kmen" sui generis, že české Němectvo nebylo specifickou historicko-kulturní individualitou. Pokládali se prostě za Němce, za součást širšího celku, zprvu rakousko-německého, později velko- či všenněmeckého. Toto tíhnutí působilo ostatně i u rakouských Němců, i když nikoli všeobecně (1848, 1918, 1938).

Je pošetilé přit se o to, zda český nacionalismus vyvolal nacionalismus německý, či zda tomu bylo obráceně. Společné jazykové založení obou těchto nacionalismů potencevalo jejich netolerantní vylučnost.

Devatenácté století, zejména pak jeho druhou polovinu, vyplňovalo bojovné úsilí těchto dvou skupin o získání hegemonie v českých zemích. Početnější a rychleji přibývajících Čechů postupně nabývají převahy a u Němců se v důsledku toho vytváří jakási obranná psychoóza ("Abwehrpsychose"), mj. i proto, že Češi si - zprvu nesaše, později sebevědomě - osobevali zvláštní nárok na celé Čechy, že si v "zemi, již dali jedno" cítili být domácní pány, starousedlíky, zatímco Němci tu pro ně začínali být v jistém ohledu lidmi druhého řádu. Podle českých představ byly Čechy Čechům vlastní v jiném smyslu než jí byly Němcům. I v tomto století existuje sice řada pokusů o nalezení mezi živendi, ale i poslední z nich - punktace v r. 1891 - stroskotaly mj. proto, že česká buržoazie byla již tak silná, že se v tomto prostoru nepotřebovala dělit o moc a hospodářské pozice. Neustálé boje a šarvátky mezi Čechy a Němci v českých zemích způsobily, že se propast mezi nimi stále prohlubovala. Těžko bylo možné najít společnou platformu, na jejímž základě by došlo ke spolupráci.

Nicméně četní představitelé německé kultury v českých zemích v polovině devatenáctého století (Ludwig Ruppert, Alfred Meissner, Moritz Hartmann, Karl Egon

Ebert, Anton Springer, Uffe Horn) podporovali - přinejmenším v počátcích - česko-německou vzájemnost.

I v druhé polovině devatenáctého století si udržela německá kultura svůj původní náskok s evropský standard, zatímco česká kultura zůstala až do devadesátých let devatenáctého století nacionálně omezený, provinční charakter.

Německá literatura v českých zemích v devatenáctém a dvacátém století vydala své nejvýznamnější plody v díle Adalberta Stiftera, Karla Postla, Marie Ebnerové-Eschenbachové, Berty von Suttnerové, Karla Krause, Paula Leppina, Reinera Maria Rilke, Maxe Broda, Franze Kafky, Franze Werfela, Oskara Bauma, Johannesa Urzidila, Ernesta Weisse a socialisticky orientovaných Egona Ervina Kische, Rudolfa Fuchse, Ludwiga Windera, Luise Fünbergové a Franze Karla Weiskopfa. V Čechách, resp. na Moravě se v tomto období rovněž narodili hlavní představitelé rakouské a německé vědy a kultury - Johann Gregor Mendel, Sigmund Freud, Gustav Mahler a Edmund Husserl.

Česká politika 19. století se neorientovala na vytváření samostatného státu, ale hledala možnost prosadit české národní zájmy - nepřiliš vynalézavě a jen s průměrnou či podprůměrnou energií - v rámci habsburského monarchistického soustátí. Národ proto nebyl veden k tomu, aby se stal skutečně politickým národem, národem občanů, kteří by byli přístupni komplexnímu chápání a řešení problémů země, jež obýval společně s Němci. Požadavek samostatného státu vytyčil teprve Masaryk v r. 1915; důvody, které ho vedly k orientaci na rozbití Rakouska-Uherska a požadavku samostatnosti byly kromě měnící se konstelace světových sil také mravní povahy. Doma politikové vyčkávali; nejednou byli nuceni - a častěji se jen domnívali, že jsou nuceni - veřejně dezavovat jedinou nosnou sílu nastávající československé státní myšlenky - masarykovu zahraniční akci.

Plán řešení česko-německého vztahu česká politika nepřipravila.

Československá republika vznikla v situaci mimořádně pro ni příznivé v téměř maximalistických hranicích, a to za použití dvou zcela neslučitelných zásad: zásady historické kontinuity zemí Koruny české a zásady sebeurčení národů ve smyslu státoprávním. Politikové však v této chvíli neodvážili dosti prezíravosti; přijali úzenní rozsah, který byl nezbytný pro životschopnost státu, ale nepřijali závazek z toho plynoucí: koncipovat národnostní politiku takovým způsobem, který by přál harmonickému soužití národů a předešel vnitřním napětím a odstředivým tendencím. V rámci ČSR se tak ocitli ze zcela rozdílných důvodů Slováci a Němci, vedle Poláků, Maďarů a Rusínů. Toto "smíšení ohně a vody" nevytvářelo kritickou situaci jen do té doby, dokud trvaly mezenské důsledky první světové války. Další vývoj evropské situace obnažil tradiční necitlivost k národnostní problematice v českých zemích, nyní ze strany české politiky.

Masaryk si byl sice vědom omezené závaznosti řešení problému česko-německého soužití v novém státě a mnohokrát na ně v obecné rovině poukazoval. V rovině prakticko-politické jsou však známy jen jeho úvahy o nutnosti vytvoření jiné státní hymny, peněz s dvoujazyčnými nápisy aj. Na druhé straně Masaryk proslul nešťastným výrokem, že Němci k nám přišli jako emigranti a kolonisté, a že tudíž nová republika je především státem českým. Neurčitá představa Československa jako jakéhosi národnostně spravedlivého "středoevropského Švýcarska" zůstala tedy chimérou.

Výsledky první světové války znamenaly pro české Němce zásadní změnu v jejich dosavadním postavení: stali se náhle z vedoucího národa ve státě nadto ještě paralelněho ve válce, národem menšinovým. Němci se v posledních

dnech Rakouska-Uherska pokusili řešit poměr k Čechům tím, že náhle akceptovali heslo o sebeurčení národů a osamostatnili se ještě před vyhlášením Československa.

Češi odpoověděli mocenským zábohem pohraničí, zdůrazňující, že z hlediska další životaschopnosti státu "Čechy jsou nedělitelné". Teprve na podzim r. 1919, po podepsání st. Germainské smlouvy, uznávají němečtí politikové realitu Československé republiky a přicházejí z Vídně do Prahy. Náhle se domáhají účasti na ústavních pracích, avšak Češi je odmítají, tvrdíce, že ustava je aktem revolučním, na který mají Češi jako vítězná strana výlučné právo.

Ústavu z r. 1920 pak Němci dlouho neuznávají. Němci tedy byli vyloučeni z možnosti podílet se na budování základů nové republiky. Nebyl jim přiznán státu národa, tím méně národa státního, státního. Němcům byla přidělena - jen jako jednotlivcům-občanům, nikoli jako kolektivu-národu - pouze jazyková práva: požadavek autonomie byl stroze odmítnut. Takové řešení mělo zdůvodnit teorie čechoslovakismu, prohlášení "československý" národ ze státní a německý toliko za národnostní menšinu. Český nacionalismus dočasně triumfoval - také všem nad národnostními aspiracemi slovenskými.

Následovala řada opatření v ekonomické oblasti (pozemková reforma, měnová reforma, nostrifikace akcií), která byla zaměřena především proti Němcům a měla všeobecně posílit české pozice. Teprve v r. 1926 se podařilo v praktické politice získat Němce (kromě malého počtu nacionalů) pro aktivní politiku.

Brzy po nástupu nacismu (není náhodou, že kolébkou nacionálně sociálního hnutí bylo i severočeské pohraničí a Jihlava) se Němci opět postavili do zásadní opozice vůči Čechům a československému státu. Nehledali řešení na půdě demokracie, ale jejich politické postup-

ně propadali totalitnímu nacionalistickému světovému názoru. Neorientovali se na hledání způsobu soužití, který by odpovídal zájmům obou národů, ale naopak vyvolávali stále se stupňující napětí, zamlčující přitom vše pozitivní, co i jim přinesla československá demokracie. To bylo zřejmě selhání německé demokracie. Důsledkem jejich součinnosti s Říší byl zprvu Mnichov, konec První republiky a posléze plány na tzv. Endlösung.

Mnichov byl zajiště výsledkem německé rozpínavosti a dekladem morální zchátralosti západních demokracií; měl však být zároveň i mementem pro nás: neměli jsme se tázat, zda jsme učinili opravdu všechno, obvyklou problémy soužití s Němci v jednom státě vyřešili demokraticky? Nepřicházely Benešovy návrhy pět minut po dvanácté? Nemělo se s něčím podobným přijít už ve dvacátých letech? A koneckonců: je cesta, na kterou jsme vykročili od národního obrození vskutku tou správnou cestou? Monstrózními zločiny a selháním jiných cítili jsme se však zřejmě zbaveni povinnosti kritické prověrky vlastních postojů, činů či opomenutí.

2. O povaze druhé světové války

Druhá světová válka, vyvolaná rozpínavým německým nacismem, nabývala postupně stále zřetelnější protiněmeckého (na úkor svého antifašistického) charakteru.

Není neznámé takový posun akcentu vysvětlit, pochopit. Tím se ovšem ještě nevypořádá s dlouhodobými riziky "protiněmečství".

V plánech Spojenců se stále více prosazovala myšlenka jednou provždy skoncovat s Německem jako s něčím, co představuje a bude představovat fatální nebezpečí pro

nír. V době válečných operací se Spojenci málo zamýšleli nad praktickým problémem, jak toto "německé nebezpečí" odstranit, aniž by bylo nutno sáhnout na podstatu německého národa, co učinit, aby z německých postojů byla napříště vyloučena agresivita. Málo se zamýšleli nad problémem budoucí demokratizace Německa, protože převažovala jednoduchá představa o tom, jak z "pozice síly" jednou provždy bude s Německem skoncováno jako s velmocí. Německo přestalo být chápáno jako možný perspektivní partner při poválečném řešení jeho vlastních či světových problémů a začalo se na ně pohlízet jako na bezprávný objekt. Výrazem toho byl i požadavek "bezpodmínečné kapitulace" (žádné jednání s Němci, ani s eventuální "povstaleckou" vládou), vytyčený v roce 1943, který vlastně znamenal, že Německo, ať si bude počínat jakkoli, je zbaveno všech práv, že je možno s ním nakládat výlučně z pozice síly. Tehdy se též rodily plány na jeho úplnou reskripci, neboť v průmyslu se zjednodušeně viděl zdroj agresivity, a také plány na jeho rozbití do několika států či seskupení. Takové postoje a představy svědčily o tom, že Spojenci (zvláště USA) si s problémem Německa nevěděli rady a že se dali unést ponatychtivostí s cílem likvidace Německa. Odtud, z těchto rozpačitých reskri rodily se vyslovené i nevyslovené teorie o kolektivní vině Německa, tj. všech Němců, na válce, na nacismu a všech jím spáchaných zločinech. Zejména národy, které si hitlerovci porobili, ovládla protiněmecká nenávisť a odu německého národa po válce jim byl lhotejný. Teorie kolektivní viny padla na úrodnou půdu. Tyto skutečnosti umožnily, aby se upletl onen nedemokratický, ba nehumánní přístup, který byl pak aplikován např. při odsunu, přístupu, předpokládající nikoli trest za prokázanou vinu, postihující tedy koneckonců jednotlivce, nýbrž akceptující slepou pomstu vůči všem členům kolektivu jen proto, že jsou právě příslušníky kolektivu: že mluví stejným jazykem jako skuteční viníci. Jeden ze základů civilizovaného světa,

zásele o presumpci neviny (tj. předpoklad, že do té doby než v řádném soudním řízení bude prokázán opak, tj. vina, je nutno pohlížet na obviněného a obžalovaného jako na nevinného se všemi důsledky), byla tak popřena. V tomto protinámeckém postoji se projevila zajisté vysvětlitelná, nicméně tragická devalvace hodnot, způsobená válkou. Krutý boj s nacismem znamenal i jeho odporce - i oni byli zasaženi a jejich lidsví vážně zraněno.

O Německu a německém národě rozhodovaly tedy po r. 1945 vítězné mocnosti, jež k poraženému státu přistupovaly se svými vlastními hledisky, a shodovaly se v tom, že pouze jim přísluší, kam usměrní politický vývoj ve svých sférách rozděleného Německa.

Odsun německého obyvatelstva z Československa je z tohoto hlediska součástí této celkové atmosféry a obecné linie vítězných mocností; jinak by ani nemohl být uskutečněn.

3. Vlastní vznik plánů na odsun

Napjatý, dokonce i otevřeně nepřátelský poměr mezi Čechy a Němci byl dovršen nacistickou okupací a terorem za druhé světové války. Mezi českým obyvatelstvem narůstal strach a úzkost, tomu i nenávisť k Němcům, která dosáhla svého kulminačního bodu. To vše posilovalo nádeje, vyúsťující v plány na nějaké pákud možno také definitivní vyřešení česko-německých vztahů, a to pochopitelně ve prospěch Čechů. Pro Čechy se po prožitku protektorátních dějin jevílo další sounžití s Němci jako nemožné.

Už v počátcích okupace, tedy již v době, kdy mezitím nebylo zkušeností s bezprostředním nacistickým bűsněním, objevují se v domácím i zahraničním odboji dva-

by o radikálním zmenšení počtu Němců v českých zemích - tehdy ovšem ještě v závislosti na míře jejich viny; ty se pak postupně konkretizují v myšlenku odsunu jako definitivní formy mocenského řešení česko-německého problému, tentokrát zase z české strany. Postupně - jak se blíží konec války - jsou opouštěny realističtější a tedy méně maximalistické představy o tom, že např. odsun asi 1-1 1/2 mil. Němců bude kompenzován odstoupením některých částí území ve prospěch Německa, že bude přinejmenším u větší části Němců spojen s náhradou za zanechaný majetek (počítalo se asi s dvaceti tisíci Kčs na osobu), že bude vytvořeno oddělené území (župy, kantony) sice v rámci ČSR, avšak s autonomním statutem, a to tam, kde je největší hustota německého obyvatelstva a že do tohoto území, nikoli tedy jen do Německa, budou pak odsunutí méně provinilí Němci z ostatního území republiky atd. atd. Komunisté původně s evidentně "netřídni" myšlenkou odsunu neseuhtasili, ale od chvíle, kdy ji přijali (když předtím dal odsunu pozhlední i SSSR), stali se jejími energickými zastánci a později vykonavateli. Je pozoruhodné, že všechny zbylé (tj. po válce povolené) české politické strany v obnovené republice se dokázaly shodnout právě jen na řešení německé (a slovenské) otázky; český nacionalismus tak potvrdil svou vitalitu a sklon k nedemokratickým řešením i v nových podmínkách. Česká společnost, přijímajíc tak plán odsunu, se tímto způsobem také exkulpovala ze svých vlastních nedostatků - byť si to třeba i neuvědomovala. Čeští nacionalisté však osvědčili malou prozíravost, přetože nepostřehli, že mnozí nakonec budou sami likvidováni prostředky, které obhajovali či alespoň tolerovali, když se používaly proti Němcům.

Důsledky protičeské protektorátní politiky nacistů na jedné straně a protiněmecky zahroceného nacionalismu českého národa se projevíly hned v létě 1945 v tzv.

divokém odsunu, maximálně zaskabané v nekontrolovaném řádění mnoha příslušníků revolučních gard v pohraničí, i v poměrech v tzv. sběrných táborech. Tedy nejen samotným přijetím problematické zásady řešení německého problému masovým odsunem, ale i ve způsobu jeho provádění se odhalily základy naší demokracie, i neschopnost české politiky řešit česko-německý problém jinak než tím zdánlivě nejsestřednějším způsobem, tj. zbavením se Němců. (Stranou necháváme takové trapnosti, jako bylo psaní slova Němec s malým n či nenávislné výskyty nejen politiků, ale bohužel i představitelů české kultury.) To všechno nebylo pouhá pochopitelná reakce na nacistické zločiny, to bylo také truchlivé vyústění onoho staletého vývoje poměru obou skupin obyvatelstva v českých zemích, které si za základní kritérium národního bytí zvolily (výlučně) ideu jazyka, která se v okamžicích pro vzájemný vztah rozhodujících stávala dominujícím a dezintegrujícím činitelem.

4. Provedení odsunu

Myšlenka odsunu jako trestu úzce souvisí s teorií či spíše s předpokladem kolektivní viny německého národa na zločinech německého nacismu. Zásada kolektivní viny, umožňující trestání celých skupin, kolektivu, národa za zločiny spáchané jedinci, byť i tito jedinci zdaleka netvořili zanedbatelnou menšinu, je však zcela nepřijatelná a v moderní době ji praktikovaly jen totalitní režimy - a i ty jen zřídka kdy otevřeně; zpravidla racionalizovaly svou praxi nějakým ideologickým posvěcením. Faktické sankcionování této teorie západními demokraciemi (až to byl právě Roosevelt, který v r. 1941 prohlásil: "Civilizované národy přijaly již dávno zásadu, že nikdo nesmí být potrestán za činy jiného člověka."), byť vážně

vé, postupně s vystavené vzrůstající domácí kritice, svědčí o celkovém úpadku demokracie, nicméně právě tento postoj Západu pomohl myšlenku transferu u nás realizovat.

Transfer, který se stal oficiálním programem státu, znamenal přitom vážné narušení samotné právní jistoty jeho občanů: protože předem vnějškovým kritériem vymezená, navíc velmi početná skupina občanů se nemohla bránit vůči nejvágnějšímu zásahu do svého života normálním způsobem, tj. před řádnými soudy. A českoslovenští Němci byli přece československými občany, trvalo-li se vskutku důsledně na právní kontinuitě republiky, nepřiblíželo-li se tedy na dočasné, právě ve smyslu požadavku kontinuity neplatné přijetí říšskoněmeckého občanství Němci (ti pak ovšem nemohli být československého občanství "dodatečně" zbaveni dekretem z 2.8.1943). Právní vědomí dostalo tak v poválečné republice hned zpočátku hlubokou trhlinu a tu pak bylo možné - v padesátých letech - už jen rozšiřovat, resp. přesunout pozornost mocí nebrzděnou už právem, na další a další skupiny obyvatelstva. Je-li prolomen princip, záleží už jen na více méně nahodilých okolnostech, kde bude příští o-běti zvále.

Třeba však říci, že vývoj situace na konci války a po ní dával nejspíše jen málo praktických možností řešit německou otázku zásadně jinak než odsunem. Nikdo z odpovědných politiků se nesnažil nejen postavit hráz šovinismu "demokratů", ale ani ho brzdit, uměrnovat, poukázat na jiná možná východiska. Všeobecné náladě pro odsun podléhl téměř celý národ. Zůstává smutnou skutečností, že československá politická reprezentace, včetně vůdců demokratických stran, všech "dědiců masarykovské první republiky", nejen že nebránila nehumánním metodám, zvláště tzv. divokého odsunu, ale v mnohém jím svůj nacionalisticky vypjatými projevy napomáhala.

Ani česká kultura nebyla schopna upozornit na neblíže důsledky tohoto rozhodnutí pro český národ a především pak na riziko své zevšeobecně zkušnosti zacházení s bezprávnými lidmi, nebyla a to varovat před důsledky nacionalismu odsunem ještě zesíleného, a to nejspíše proto, že je ani nepoznala. Naše demokracie se neukázala schopná, ba vůbec ochotná řešit německý problém jinak, než tak, jak je to z hlediska krátkozrakých zájmů naší nejpočetnější a jak to přitom nejrychleji vychází z její nálady davu. Neodhodlala se jim postavit, třeba tu byly v zásadě neodčinitelné hodnoty práva a spravedlnosti, pro který rozčilený, ano - spravedlivě rozčilený - dav nemívá dosti smyslu.

Odsun byl ve veřejnosti poctován jako cosi tragického, co se možná zdá být politicky z hlediska bezpečnosti státu nevyhnutelné, ale co je nicméně zlem.

Eskalace nacionalistického a především protiněmeckého smýšlení českého národa za války měla své pochopitelné, zjevné, bezprostřední i skrytější historické příčiny; jen o těch druhých je možno vést spor. Obhajoba národních zájmů po válečných zkušenostech byla silně oprávněná; závažným nedostatkem však bylo, že nebyla dostatečně vyvážena zdrženlivostí, vyplývající ze sebevědomého přesvědčení o síle demokracie, což se ostatně projevilo i v některých politických programech odboje. Česká společnost neměla dosud dostatek pozitivních zkušeností, poznatků a konkrétního zažití fungující demokracie, a to nejen jako prostředku a nástroje, ale i jako cílové hodnoty a smyslu politického života. Společenské vědomí rozvrácené válkou tento stav odráželo a zkracovalo jej ještě přestálým utrpením.

V souladu s rozhodným odmítnutím principu kolektivní viny netvrdíme, že na transferu nesou stejnou vinu jak český národ, tak jeho političtí představitelé. Český protiněmecký nacionalismus a slabost demokratické

tradice však byly nezbytnou podmínkou, aby političtí vědci mohli nejen prosadit, ale vůbec prokázat a posadit odsun. Pokud se českoslovenští občané dopustili na Němcích trestných činů, měli za ně nést právní odpovědnost. Soudíme, že tyto činy zdaleka se nedají a nemožné vysvětlit nebo omluvit tím, že šlo o pouhou pochopitelnou reakci na předcházející bestialitu nacistů, i když právě takto se tehdy argumentovalo. Z hlediska kolektivní psychologie národa bereme také v úvahu, že se do těchto činů promítlo nejen všechno ponížení a urážky předcházejících let, ale i špatné svědomí kolaborantů, trapné zážitky vlastní zůstalo, horlivá snaha získat si "zásluhy" v poslední chvíli, když už vše bylo rozhodnuto a tak se "očistit" před ostatními. Nepodceňujeme ani hluboký otřes, který ve vědomí národa způsobila československá vláda tím, že akceptovala podmínky mnichovské dohody a tak statisícům odhodlaných mužů vzala možnost postavit se nepříteli tváří v tvář.

Nejzávažnější je však skutečnost, že žádnou jinou možnost než odsun nikdo nehledal. Snad to byl i důsledek autoritativního postavení dr. Beneše v čs. politice, který se postupně stal hlavním prosazovatelem a zdůvodňovatelem odsunu. (České Němce označil za první viníky války, za viníky za Mnichov i okupaci; devadesáti procentům českých Němců kladl tuto vinu, sedmdesát procent Němců označil za bohaté a za nacisty a jejich odsun pokládal za prveředý, sčkeli po březnu 1939 ještě prohlásil eventuální odsun za nemorální. Zasadil se nakonec o nejradikálnější, maximální řešení.) A tak nebyl nikde, kde by se pokusil navrhnout alternativní řešení německého problému, jehož podstata měla spočívat ve vytvoření podmínek pro normální prokázání individuální viny či neviny na zločinech proti českému národu. Antifešistům mělo být s větší vstřícností a menší líceměrností umožněno podílet se na budování státu a na odhalování viny a

neviný; členy SS, SA, NSDAP bylo možno internovat a postupně soudit; v oblastech a většinou německého obyvatelstva mohla být dočasně zusepndována občanská práva ap. Takové alternativní návrhy mohly být ještě v průběhu války reálné, neboť se mohly opřít o demokratické síly v západních zemích. Po válce, když odsun byl schválen i velmocemi, mohly mít svůj význam morální, tj. prokázaly by, že aspoň někteří představitelé českého národa si byli vědomi neblahých následků i chybných východisek odsunu. Kdykoliv v budoucnosti bylo by pak možno na tyto alternativy navázat jako na kladnou tradici v řešení německého problému.

Celkově se zdá, že česká společnost nebyla způsobilá a snad ani ochotná vůbec rozpoznat, že odsun byl řešením nedemokratickým. Už samotná myšlenka odsunu jako trestu přesunuje problém německé viny, ale i odpovědnost za řešení česko-německého problému na někoho jiného, tj. jinem, kam byli odsunuti a zbavuje zdánlivě - český národ a jeho politickou reprezentaci jakékoli další odpovědnosti.

Zachovala si česká společnost aspoň zbytky vále a schopnosti pohlížet na německý národ diferencovaně, rozlišovat zločince, zneužitě, zkompromitované - tedy i vlastní oběti německého národa? Ke konci války obecně propadla heslu "Dobrý Němec - ztracený Němec" a vyhovovala jí pohodlná teorie kolektivní viny německého národa na válce. Demokratická hlediska se vůči Němcům neuplatnila. Bohužel až časový odstup, který umožnil hlubší poznání funkce vlastního totalitního státu a jeho nástrojů společenské manipulace a osobní zkušenost miliónů oklamaných a zneužitých vyzývá k nutnosti soudit německý národ jako celek, vystavený svého času totalitní moci nacismu, se spravedlivějším a adekvátnějším nadsledem.

5. Důsledky

1. h i s t o r i c k é

Odsun chtěl vyřešit, a to také konečným způsobem, otázku společného soužití Čechů a Němců na půdě historických zemí Čech a Moravy, které trvalo sedm století. Český stát, po celý středověk i novověk tedy dvojjazyčný, a jako Československá republika stát početných národnostních menšin, z nichž právě největší byla menšina německá, se stal po r. 1945 homogenním národním státem Čechů a Slováků a změnil tak zcela svůj dosavadní charakter. (Tu musíme připomenout, že nacisté sami předtím zlikvidovali další hospodářsky a především kulturně vyspělou etnickou skupinu židovského obyvatelstva, kdysi rovněž neoddělitelnou komponentu českého a německého života.)

2. p r á v n í

Po mnoha desetiletích trvání právního státu, který umožnil kultivovat a upevnit právní kulturu celých generací českého národa, přivedl Mnichov a nacistická okupace hluboké zpochybnění právních jistot. Jakmile nastaly po skončení války možnosti je regenerovat, přichází odsun jako další zásah do právních jistot obyvatelstva a narušuje právní základy republiky. Odsun sankcionoval projevy zvláště nejen proti kterémkoli jednotlivci celé jedné skupiny obyvatel republiky, ale i proti této skupině jako celku. Otevřel tak cestu nezákonnostem pozdějších let, na které česká společnost tak těžce doplatila. Učinil tak z vyhoštění milionů lidí, po staletí usídlených v zemi, nebezpečný precedens pro budoucnost.

3. e t i c k é

Odsun narušil dosavadní platné, i když ve válce bojujícími stranami rozkolísané mravní hodnoty a civilizační vzrby, neboť se udál na pozadí výslovně či mlčky akceptované zásady kolektivní viny, zásady, kterou násilí se vždy odmítat. Umožnil v nebyvalém rozsahu státům zabitelné kořistnictví jednotlivců a skupin v pohraničí.

Zatížil mravní konto českého národa do budoucnosti a poškodil počínající budování svobodného života v obnovené republice.

Svými důsledky odsun významně demoralizoval značnou část českého obyvatelstva. Ti, kdo jej fyzicky prováděli, jím zůstali trvale poznamenáni, neboť se přiučili mravně nezdůvodněnému násilí, které už nebylo možno odčinit. Ti, kdo se ujali konfiskátů, se z velké části nenaučili s bezprávně nebytým jménem hospodařit a nenabíli ani vřelý vztah k přírodě a krajině nových domovů. Nebyli schopni vytvořit byť jen lokální hodnotou kulturu včetně kultivovaných sousedských vztahů. Společnost, která se v pohraničí komplikovaně etablovala, měla proto zárodky destrukce ve svém základě. Zavládl tam nekultivovaný mrav, což napomáhale destrukci vztahů i ve vnitrozemí. Noví obyvatelé nedokázali a zřejmě ani nechtěli klást živelný odpor vůči necitlivým vlivům a zásahům byrokratického politického a ekonomického zřízení. Protože odsun postihl bolestně (lečdy i na životě) mnoho nevinných lidí, stal se zdrojem hořkosti. Na tom nic nemění, že většina vysídlených Němců už po několika letech přestala považovat svůj osud za tragédii, ba nespak.

4. p o l i t i c k é

a) vnitropolitické

Odsun, který prosadili sverně představitelé všech

českých politických stran (v neposlední řadě též proto, aby se nestal jen větší komunistů a nevydal jim zcela do rukou tak atraktivní lákadlo pro masy obyvatelstva - konfiskáty, pozemky, domy atd.) se ukázal z hlediska občanských stran kalkulací naprosto chybnou. Ze země odešlo zámožné obyvatelstvo i vyspělé dělnictvo, tzn. vrstvy, volící tradičně konzervativní a reformistické strany. Občanské a demokratické síly tak samy přispěly - v slepém rozhodování bezprostředních politických risků - k oslabení vlastních pozic, což záhy pocítily.

b) zahraničně politické

Odsun znemožnil navázat spolupráci přiměřeně včas po skončené válce s jedním z německých států a přispěl k odkladu normalizace s ním až do sedadesátých let. Tím tedy vlastně evropská alternativa české politiky byla s konečnou platností eliminována ve prospěch východní orientace. Jednoznačným garantem odsunu se ochotně stal SSSR a čs. politika, počínajíc Benešem, nemohla dosti konsekventně hledat jiné zajištění suverenity ČSR v poválečné Evropě než na Východě.

5. e k o n o m i c k é

Odsun zničil obrovské materiální hodnoty v čs. pohraničí, na léta ochromil některé odvětví tradičního a vysoce prosperujícího lehkého průmyslu (textilního, sklářského, bižuterie), jehož odborníci i dělníci odešli a založili tato odvětví na druhé straně hranic. Znamenal ztrátu statisíců pracovních sil. Způsobil obrovské ztráty v půdním fondu (zpustnutí půdy, luk) a v bytovém fondu (zánik celých vesnic, devastace měst). Kulturní krajinu Sudet proměnil odsun místy v zjizvenou poloprázdnou pouštinu, víceméně extenzívně obdělávanou vykořeněnými osídleni. Z některých ran se čs. pohrani-

čí nevzpamatovalo dosud a některé následky budou nejspíše - z ekologického hlediska - neodčinitelné!

Odsun tedy znamenal vážné hospodářské oslabení republiky, následující bezprostředně po šestileté okupaci, a tím zvýšil i její hospodářskou závislost na cizí pomoci.

6. S o c i o l o g i c k e - p o p u l a č n í

Odsunem odešla z ČSR několikemiliónová populace vyspělého obyvatelstva, jejíž dbytek se podařilo populačně vyrovnat až po třiceti letech. Nepromyšlené, nicméně bezskrupulózně mocensky prosazované pokusy "dosídlit" poloprázdné pohraničí vedly k několika vlnám řízené migrace (Maďaři, Slováci, Rómové, volyňští Češi, Rumuni, Řekové, ba i svazáci), které způsobily další destabilizaci pohraničí a znamenaly narušení organického života obyvatelstva v celostátním měřítku.

7. k u l t u r n í

Odsun zbevil oblast českých zemí, rodiště české a německé kultury jedné z jejích komponent, ochudil ji tak a zneškodnil vzájemné ovlivňování. Nevrežlivý rozchod s Němci i pohrdnutí němačinou uzavřely českou mysl německé kultuře, která zdaleka nebyla jen nacionalistická a nacistická. Česká kultura tím omezila svou vnímavost jak pro to, co bylo v německé kultuře prvotního, tak i pro to, co nám právě ona zprostředkovala. Přestalo se např. studovat německá odborná literatura, která tradičně - byť neokázale - vyplňovala citelné mezery v literatuře české. České myšlení ztratilo tradiční spojení s německou idealistickou filozofií a duchovnědou, snáze propadlo málkému pozitivismu, pozbylo tím účinné rezistence, aby se pak o to bezbranněji podalo ideologickému glejchšaltu, jenž jej podrobila moc totatitního státu.

6. Závěry

V přístupu české společnosti k odsunu německého obyvatelstva poznáváme tudíž z nepříjemně intimitní blízkosti některé její rysy. Rozhodující roli tu sehrála především nezrelost, zejména politická: nedostatečná zakořeněnost a zkušenost s demokracií, a tedy nedostatečná důvěra v ní, kterou se nepodařilo překonat a pozdvihnout celkovou úroveň citění, myšlení a jednání české společnosti na vyšší, tehdejší problémům odpovídající stupeň. Byla tu také trpká zkušenost z šesti let okupace, kdy národ na vlastní kůži poznal dosud nejtěžší nacionální útlek a účinnost totalitního tlaku. Toto všechno dalo vzniknout a živilo neblahou teorií o kolektivní vině celého německého národa na vzniku a násilné expanzi nacismu.

Během okupace byl národ programově ponižován a měl být germanizován; vzhledem k úrovni české rezistence vyústilo až při ukončení války toto ponižení v emocionální projevy uvolněné nenávisti. Docházelo tedy i k pochopitelnému kompenzování dřívějších komplexů, z čehož tehdejší česká politika, jakkoli rozrůzná, hodlala bohužel profitovat, slibující si zároveň pošetile, že od nynějška se společnost bude vyvíjet na nových zdravých základech... Jako by nebylo nebezpečnou iluzí, že v politice je možno zežít s čistým stolem.

Nejme zřejmě mezi demokraticky smýšlejícími českými intelektuály cemi, kdo soudí, že odsun německého obyvatelstva nelze v perspektivě širšího dějinného pohledu pokládat za šťastnou, ba ani za nevyhnutelnou událost. Spíše je třeba na toto řešení hledět jako na tragédii, kterou bude přinejmenším třeba teprve přesně vylíčit.

Neboť je to přece tragédie, když národy, které dosud po staletí žily společně a mnohé spolu dokázaly,

být v soutěži, ba i ve vzájemných konfliktech a střetech, musely se rozejít. Rozmanitost lidského světa, rozmanitost tolerujících se kultur, tradic i ras, tato naděje - bráz postupující všeobecné nivelizace utrpěla i u nás ve prospěch tendence k vytváření uzavřených, vzájemně nepřátelských enkláv, které komunikují jen silou či hrozbou síly. Že to měl být rozchod trvalý, je neod diskutovatelnou skutečností, politicko-mocenským faktem, stvrzeným mezinárodními smlouvami a současným globálním poměrem sil, a proto jakékoli otevření a posílení zevrubné zkoumání problematiky odsunu prostředky, které má k dispozici historik, nemůže samo o sobě tento faktický stav změnit nebo ohrozit.

x

Uzavíráme zatím zjištěním, že válka způsobila celkovou dehumanizaci lidstva a v tomto rámci byly mnohdy demokratické principy malověrně opuštěny jako málo účinné. Češi se nikterak nevykmanili z tohoto obecného hodnotového sesunu, ba využili jej se zeslepenou sobeckostí: "svezli se" s globálním "řešením" německé otázky, jehož principy a provedení je třeba i dnes, když už mnohé rány zahladil čas, alespoň zproblematizovat, ne-li odsoudit.

Odsun německého obyvatelstva z Československa byl tedy výsledkem složité zahraniční i vnitropolitické konstelace sil, která se vytvořila na konci druhé světové války. Čs. demokracie nehledala obtížnější, náročnější a tedy možná i riskantnější cestu odsouzení jen skutečných viníků - zalekla se potíží, které by z dalšího setrvávání Němců v republice vyvstaly, také proto, že neměla žádné pozitivní plány na řešení česko-německého soužití ani po r. 1945, ani předtím. Politické strany místo toho podlehly masové psychóze a daly se - pro masy

veličů - populárnější cestou odsunu, konfiskace majetku a půdy, zbevení celé skupiny obyvatel občanských práv. Hedlely z odsunu pro sebe vytlačení politický kapitál. To se však podařilo jen jedné z nich.

S ostatními se už brzy zacházelo podle osvědčeného vzoru: byly "odsunuty" z podílu na politické moci, ze všech důležitějších institucí veřejného života. Jednotlivci - šlo ovšem o milióny - byli "odsunuti" ze svých hospodářských pozic, zbevení majetku a půdy. Mnozí pak byli "odsunuti" do vězení, do táborů nucených prací, nakonec i komunisté sami.

Toto všechno, co se stalo, je pak příležitostí pochopit, že základní hodnoty demokracie jsou vskutku nedělitelné. Preto jsme toto stanovisko k problému odsunu Němců formulovali.

Václav K u r a l : Několik glos...

Diskuse o česko-německé problematice je jistě potřebná. I když ne otázkách některých soudných lidí, zda důležitější nejsou spíše některá jiná témata, jistě něco je, nemůže to závažnost "německého tématu" popřít. Bohužel byl způsob, jakým diskusi otevřel Danubius - jak na to poukázali někteří diskutující již dříve - velice nešťastný. Mimo jiných metodických dhyb vedl totiž i k mylnému vymezení jejího předmětu: celý složitý a vzájemně propletený problém česko-německých vztahů byl redukován vlastně jen na síce důležitou, leč přece jen dílčí otázku odsunu (nebo dokonce jen na otázku české viny na něm). Právě tato redukce je podle mého názoru smysem závažnějšího významu; nejen, že podceňuje resp. zkresluje celkový vývoj česko-německého vztahu, ale konečnou znemožňuje věcně posoudit i téma vytčené před závorkou, tj. samotný transfer českých Němců. Dokazuje to jak sám Danubius svou nevěcnou a účelovou konstrukcí odvozující tento transfer od transferů stalinských, tak i další vývoj diskuse, zejména příspěvek druhého "latiníka", Bohema. Ten totiž, i když mu leitmotiv Danubijského postupu patrně nejsou příliš proti mysli, přece jen považoval za nutné své morální premisy aspoň zčásti opřít o důkladnější vývojové hledisko, o solidnější historický kontext.

Bohemův text však obsahuje i některé invektivy, které věcný vývoj diskuse právě nepodněcují: Apriorní oceňování všech potenciálních oponentů jako lidí tak či onak vyřinutých nebo podezřelých neochotných k vlastní sebekritice, jakož i vyslovené "úderý pod pás", obsažené v redakčním úvodu "Práva lidu". Bohemus za tuto insinuaci asi nemůže, udělal však už něco proto, aby se od ní distancoval? Nechce však tyto otázky pravidel hry zatím stranou a věnuje se podstatnější věci, tj.

především problému historické retrospektivy, kterou Bohemus předestírá.

I ona, jakkoli je - opakuji - oproti Danubiovi pokrokem, zdá se být spíš jen ústupkem jeho kritikům. V textu totiž není ani tak východiskem rozvahy a závěrečného soudu, ale jaksi jen dodatečným podezděním předem zvolené morální konstrukce; Bohemus totiž také preferuje morální posouzení dějin před jejich předchozím průzkumem a analýzou. Ti, kdož po nich volají jako po nezbytném předpokladu morálního soudu, jsou mu dokonce jaksi předem podezřelí z toho, že jejich "střežení metodologické čistoty vědeckého uvažování bezmála pozitivistického střihu", má vlastně zakrýt nechuť k důkladné sebeanalýze, hlavně pak problematické roli komunistických intelektuálů, byť ti se nyní hlásili ke komunismu reformativnímu. Bohemovo "státoprávní ohražení" proti požadavku priority věcného poznání před konečným soudem, má sice velmi kultivovanou dikci, ale přesto si myslím, že je to jen inteligentní "nedelstich", který nemůže problém vyřešit. Pokusme se to - vzhledem k nutnému omezení rozsahu polemiky - ukázat aspoň na několika příkladech ze samotného Bohemova textu.

Jeho stať je uvedena jakýmsi rozsáhlým motto, básní Světopluka Čecha "Na Řípu", v níž básník vyhleduje své karatelské "Zpět!" vůči možnému českému pokusu ovládnout Němci osídlené pohraničí násilným způsobem. Motto obvykle znamená zkratku či předznamenání toho, "co chce autor říci" - a právě tak je to zde také bezpochyby míněno: Klasikovo velké "Zpět!" má zřejmě podpořit Bohemovy názory na zrádnost násilného vysídlení českých Němců. Kdyby však náš latiník tolik nepedceňoval přízemní práci "pozitivistického střihu", mohl by zjistit i to, co ve svém mravně karatelském znění přehlídl, tj. že se Sv. Čechem se vlastně hlásí

k programu "stříhu takřka mladočeského" neboť posta:

1. Považuje pohraničí území Čech a Moravy vlastně za původně české, a teprve dodatečně "známčené" ("... odredilé hory" byly "nám" jaksi odebrány - "předkův krev tam hostí cizince a neozývá se jejich stráž jich echem českých slov", "pánem je tam j i z jiný lid".)

2. "Známčení" pohraničí považuje za křivdu, která se českým stala ("v úkor práva nám urváno zde mnoho"), a že zřejmě nedávno (neboť "český rev" dosud leckde "neosch".)

3. Nehodlá sice české Němce za to vše vinit a nechce jim za "vinu minulosti" oplácet "křivdou přítomnosti". Avšak přesto, že se pohraniční "hory" netřeba dobývat "zbrojným sílem", tj. násilím, nemají být Němcům ponechány a Češi by se jich měli zmocnit jakousi mírovou cestou; básník věří, "že v době oné příští jiných zbraní/bez bojů, jež nám byly osudem,/ jen silou lásky své a pilnou dlaní/ hor těchto krásných opět dobudem."/

Nutně tu vzniká otázka: hlásí se Bohemus skutečně k tomuto poeticky formulovanému programu ovládnutí původně českého pohraničí a asimilace tamních Němců - cizozemců silou české "lásky" (netelity či přátelství?) a prací "pilné dlaně" a nebo si jenom nevěděl, co všechno si s "karatelským zpěti" vpisuje na štít? Jestliže jde o první možnost, proč tedy napadá Masaryka za jeho výrok o Němcích - kolonistech? V něm se přece ani netvrdí, že by tito kolonisté "známčili" původně Čechy osídlené teritorium! A proč Bohemus vyzvedá program, který tvořil jádro obav politiky českých Němců jak v závěrečném období starého mocnářství, tak zejména v éře předanichovské republiky a jehož určité projevy o něco dál sám české politice vytýká? Jde-li o možnost druhou (o pouhé přehlédnutí, což je pravděpodobnější) a Bohemus se k Čechově "mírovému počestění" pohraničí sám nehlásí - nesvědčí to o potřebě poněkud preciznější práce

s materiálem, o potřebě metody trochu více "pozitivistického střihu"?

Podobné závady se u Bohema vyskytují i jinde. Jeho interpretace zmaru "punktaci" ("česká buržoazie byla již tak silná, že se v tomto prostoru nepotřebovala dělit o moc a hospodářské pozice") je skutečně svérázná a nemůže nevvyvolat otázku, proč se tedy konala série pokusů o vyrovnání a dělení té i oné moci p o punktacích, a to jak v závěrečných letech rakouské éry, tak i po roce 1918 - ještě za 1. republiky, kdy česká politika usilovala o to, aby Němce do vlády získala a tudíž se s nimi v určitém, pro ni výhodném poměru vlastně podělila o moc. (Viz původní koncepce německého ministře-krajana ze října 1918, Masarykovu nabídku Křepkovi z r. 1922, celně-kongruovou koalici z r. 1926 atd.)

Do stejné kategorie faktických "nepřesností" patří i Bohemovo tvrzení, že se Masaryk, ať si byl vědom osudové závažnosti česko-německého soužití, v prakticko-politické rovině omezil jen na "dvahy o nutnosti vytvoření jiné státní hymny, peněz s dvoujazyčnými nápisy a j." Ale to přece není pravda - měl-li kdo v české politice poměrně ucelenou koncepci česko-německého vyrovnání a německého statutu na půdě ČSR a zvažoval-li se kdo o ni prakticky, byl to právě Masaryk! Jeho koncepce přirozeně může a musí být předmětem kritického posouzení, ale musela by se aspoň zaznamenat! Totéž platí o praktickém Masarykově působení ve prospěch česko-německého soužití. Vždyť kdopak to získával do vlády Křepka, Redlicha, a j., kdopak to sváděl s Kramářem boj o tzv. národní stát, o jazykový zákon, kdopak prosazoval německou regionální samosprávu a kulturní autonomii? Tedy by přece stačilo předat si jen to, co o této věci napsal ve své výborné práci německý autor J.W. Brügel - tedy opět trochu toho přizemního "pozitivismu" - a bylo by možno se podobných tvrzení vyvarovat.

Příznak určité věcné "nepřesnosti" pronásleduje Bohem i tam, kde kladé jinak podstatné otázky: Má kupř. pravdu, když se táže, "Zde jsme učinili opravdu všechno, abychom problém soužití s Němci v jednom státě vyřešili demokraticky?" Chce-li ovšem v této souvislosti naznačit, že se české chyby odpovídal hlavně Beneš (jehož návrhy jakoby přicházely 5 minut po dvanácté) a jeho předchůdce (který kromě nápisu na peněžích a hymny se ničím praktickým nezabýval), pak je to opět "nepřesná". Jako by neexistovala česká politická pravice se svým kramářevským "nacionálněrodověstvím" či agrárním - snad by se to tak dalo stručně nazvat - "durchwurstlováním", jež má na slabších řešeni či neřešení německé otázky v ČSR lví podíl. A co naproti tomu česká levice, jež se svými demokratickými projekty přišla, neuspěla - ta také nebyla?

Podobných problémů, jež naznačují nedostatečné historické zvládnutí tématu, by se jistě našlo více. Zde však nejde o jejich podrobný výčet, jako spíše o otázku, zde na nich sklenutý oblouk vysokého morálního soudu nad dějinami má tu hodnotu, jakou si nárokuje. Není to spíš pověstný "přesný součet nepřesných čísel"? To ovšem není jen problém Bohemův, ale vůbec celkového stavu české historiografie, která se - zejména po poslední válce - problémem česko-německých vztahů zabývala nedostatečně a zjevně méně než historiografie německá. Nebylo by tedy na místě nejprve trochu více té přiznání, šedivé práce "positivistického stříhu"? Aby mohly být vznošené oblouky morálních soudů nad dějinami sklenuty nad pevnějšími pilíři?

Ještě jedna složka Bohemovy metody nutí ke glose: Jakýsi fatalismus. Celý směr vývoje česko-německého vztahu jako by byl od okamžiku, kdy se oba národy (především však Češi!) vymezily jazykově, jaksi předurčen, "zapsán

v karáš", jak říkal Švejkův kolega, kuchář - okultista Jursjda. Jazyková koncepce národa podle Bohema "v mnohém předurčila budoucí formování státu v této oblasti. ..", čímž se "... nenápadně otvírala cesta, vedoucí až ke zrádnosti, vyplývající z této koncepce národa, včetně teorie a praxe Heima i na Reich..., přesídlování Volksdeutsche... Endlösung... odsunu českých Němců." Jestliže k tomu připočteme i další Bohemovu tézi, podle níž odsun v opět jaksi fatálně - "otevře" cestu nezákonnostem pozdějších let, na něž česká společnost tak těžce deplatovala, má toho jazykový princip na svědomí opravdu hodně. Chudák nešťák Jungmann, chtělo by se dodat, ten se asi teď musí dost červenat, když se podívá na to, co zavinil!

Ale vážně: Nebylo těch výhybek, na nichž mohl vývoj vjet na tu či onu kolej trochu víc? A nebyly ty příčiny, jež způsobily, že vjel nakonec na kolej, vedoucí ke katastrofě, trochu složitější, než jen ta jedna prvotní, představovaná dříve neblahou jazykovou koncepcí? Vždyť všechny ty zničující, katastrofické teorie, jež stojí na konci, nebyly - přestože jazykový princip fungoval už takřka sto let - ve hře do té doby, kdy nacionismus prosadil do státní praxe princip rasové priority a germanizace prostoru: Proč tedy připisovat tolik magické síly nějakému "prvotnímu hybateli"?

Poslední glosa se týká Bohemova úmyslu být kritickým vůči vlastnímu národnímu prostředí: "Stejně jako žádáme po Němcích, aby nezapomínali na zvěrstva, která napáchali jejich soukromci za nacistické éry, cítíme povinnost přiznat zlo, způsobené příslušníky vlastního národa. Pokud setrváváme při nepoctivě vedeném domácím účetnictví, nemůžeme žádat poctivost od těch druhých." To je jistě dobrý princip; obávám se však, že mu Bohemus nezůstal věrný. Neusiluje totiž sni tak o bilanci obou stran zmíněného "účetnictví", jako spíše o součet

českých pasiv, o formulaci české viny se odsun.

Nic proti deklarovanému principu. Lze také docela dobře pochopit, že soustředění na zanedbávanou stránku věci může vést i k jejímu hypertrofickému zdůraznění. Avšak je to opravdu metoda vedoucí ke skutečnému poznání, ke gnozeologickým jistotám, na nichž lze sklenout vzpomínaný oblouk morálního soudu nad dějinami? Bohemus se domnívá, že k tomu došla nejen potřeba, ale i naše schopnost, naše poznání. Jedna z hlavních námitek, jež vznášejí jeho oponenti (a především už i Danubiovi oponenti) vyplývá z názoru, že potřeba zde sice je, leč zároveň poznání dosud ne. Odtud onen stav jejich myslí, který sám Bohemus uznává za "přijetelné provizorium", odtud i jejich metodická skepse. Že není bezdůvodná, o tom svědčí opět nedostatky v Bohemově metodě, a to právě tam, kde pojednává o jádru věci, tj. o vývoji a přesazení ideje transferu. Zde totiž místo věcného rozboru událostí a jejich příčinných vazeb, jež vedly k onomu vykloubenému, katastrofickému a tragickému vyústění vztahu mezi Čechy a Českými Němci, rekonstruuje takřka jen české (a "spojenecké") chyby a viny. Ani sebelepší úmysl však z takové ne-metody neudělá nástroj střízlivého věcného poznání; k němu totiž ani česká, ale ani německá strana nemůže dojít tím, že si prostě každá zvlášť nasype popel na vlastní hlavu. Je pravdou, že česká historiografie kritiku vlastního prostředí až dosud zanedbávala. To by však - při vůli pochopitelnosti tendence k "rehabilitačnímu" přestřelování - nemělo opravňovat opačný extrém. "Metodická skepse" a "provizorní stav naší myslí" (abych použil Bohemovy charakteristiky) nás tudíž nutí k závěru, že katastrofické vyústění česko-německého vztahu, jímž odsun bezesporu byl, nelze odtrhovat od "české" politiky nacismu (jež v dané souvislosti hraje roli příčiny, akce vyvolávající reakci), že kritiky české strany je nutno uskutečňovat s plným, nejen s for-

mátním respektováním této vazby, že katastrofický "tandem" nacismus - transfer lze plně pochopit jen v širších souvislostech celkového vývoje česko-německého vztahu. A že zejména o těchto širších souvislostech je naše vědomost dosud nedostatečná, takže samotný morální soud nad dějinami "máhe dnes mít hodnotu také jen "provizorního stavu myslí" - podnětně provokativního, ale i provokativně škodlivého. Tento stav nemůže být překonán povrchními pamflety na způsob Danubia a esay jej jistě nevyřeší ani kultivované eseje, byť - jako Bohemus, zejména jeho sdvory - obsahoval cenné provokativní podněty. Spíše je asi nutno absolvovat určitou etapu poznávání "stříhu takřka pozitivistického", etapu té "práce drobné", o níž píše jiný autor na jiném místě a bez níž ne-
že poznání, ať už si to připustíme či nikoli, zůstane právě jen tím "provizorním stavem myslí", na nějž Bohemus pohlíží s jistým despektem a o němž se asi domnívá, že jej svou odvahou k morálnímu soudu nad dějinami už překonal.

x x x

Nakonec ještě post skriptum. Máhe se toto všechno odebrát jen jako produkt "přidružené výroby" historiků, filozofů a dalších intelektuálů, nucených věnovat se především jiným "praktičtějším" povolaním a dokázat se na renomované témy oficiálních přecvišť tak jako až dosud "úspěšně" vyhýbat?

J. K ř e n : Češi a Němci: kritické poznámky

Bez historických aspektů nemůže být diskuse o česko-německé otázce dovedena k zdárnému konci, pokud u takových věcných problémů lze o koncích vůbec hovořit. Co do šíře historického záběru je v jejím dosavadním průběhu nejpozoruhodnější příspěvek "Bohemus"; diskuse vědeckých kvalit o textu tak pochybně úrovně a motivace (pokud jsem pochopil první vystoupení z r. 1977), jaký stvořil "Danubius", zdá se mi sotva možná.

Přestože nelze nescouhlasit s důrazem, který "Bohemus" klade na nutnost kritické národní sebereflexe - německý problém je v tomto ohledu pro Čechy z nejnáléhavějších - pochybuji, že lze z ní učinit směrodatné metodologické východiště historické analýzy. Představa, že by česká "strana" kriticky přezkoumala sebe sama (a logicky: německé obdobně) mále mít snad funkci intelektuální provokace, prorážející hrůze tabuizace a národních předsudků, ale k vědecké analýze nestačí: ze dvou jednostranností obraz s vlastnostmi vědecké objektivitativy nevznikne. Rozbor česko-německého vztahu z obou stran, o jaký se pokusil "Bohemus" považují proto za jedinou možnou cestu. Ze stejné ceny přínos pokládám i širší historickou retrospektivu tohoto textu - jen válka a doba jí bezprostředně předcházející dostatečnou základnu k pochopení celé věci nedává.

K "Bohemově" historické koncepci mám ovšem podstatné výhrady. Jeho základní myšlenkou je totiž - sama o sobě přínosná - kritika "romantické jazykové koncepce národa", přijaté - na rozdíl od M. Otáhalo, který ji ještě připisoval převážně na český účet - "jak Němci, tak Čechy." Odtud se pak podle "Bohema" odvíjí evoluce, "vedoucí až k zrádnostem, vyplývajícím z této koncepce národa", čímž se zřetelně míní "Endlösung" a transfer. Tuto představu nesdílí "Bohemus" sám.

P. Pithart ji v "Fokusu o vlast" formuluje ještě určitěji: Jazykové vymezení národa je mu krokem, který nevyhnutelně povede k dramatickému konci vzájemného soužití... Zhoršování žití vzájemných vztahů Čechů a Němců a především konec soužití po r. 1945 potvrzuje fatalnost jazykového vymezení národa."

Tato formule se přilíší - vlastně toliko opadávající znaménky - neliší od tradičních pojetí nacionalistických, německých stejně jako českých, která interpretovala vzájemný vztah je n jako stále vzrůstající ne-soulad, z něž pak logicky dovozovala nutnost radikálního řešení, tu "Endlösung", onde odsun. Na štěstí touto důsledností "Bohemos" přizdoben není - jinak by totiž musel odsunu přiřknout vlastnosti historické nevyhnutelnosti, což je ovšem v rozporu s jeho kritickým záměrem. Aby se tomuto rozporu vyhnul, musí se uchýlit k přeexponování mravních hledisek, jejichž zbytečná charakterizuje především deklarativní preambuli textu: historické děje se tu mění ve "fakta řádu mravního", historický důsudek se redukuje na soud mravní. Ovšem, zaplať Bůh za tuto nedůslednost - kdyby se totiž konsekventně přidržel své historické koncepce, o své kauze by mnoho nepověděl a sotva by povzbudil ke kritické reflexi - a to je zásluha, již si nelze nevážit. Že však to přece jen nedůslednost je, lze vidět nejvíce na závěru tohoto textu: I když je líčení důsledku r. 1945 a válečných let dost jednostranné, přece se tu neomezuje jen na etická kritéria - bezdůdný důkaz, že nejsou a to plně postihnout celistvost dramatu, jež se zde odehrává. Mám dojem, že zde je jádro dosavadní diskuse, v níž není nikdo, kdo by souhlasil s excesy "divokých" odsunů a - kromě L. Kohouta, který ovšem v delším své stanovisko dost značně "změkčil" - skoro nikdo, kdo by i sám princip odsunu přijímal jako jednoznačné pozitivum a jako národní zisk a triumf. Co vyznačuje většinu

"Danubičtých" domácích kritiků, není - myslím, že jsem četl dobře - obhajoba a apologie odsunu, nýbrž přání, mít jej osvětlen objektivněji, všestranněji a plněji, neomezit se na pouhý odsudek a nepřespecifikovat jej. Z "Bohema" je vidět, že o tom ví - jen letmé textové odevzdání nepovídá, že všechno z "Danubie" pouští a co v něm doplňuje a koriguje. Tuto mlčenlivou a delikátní kritiku bych vítal, kdyby nebyla kompenzována nepřiměřenou razencí kritiky "Danubičtých" kritiků. Dřít řeč o problematice dleze "komunistických intelektuálů v našich největších dějinách" - dokonce v souvislosti s odsunem, považuji za nemístné. A pokoušet se jim upřít právo veřejně se vyslovit ke kterékoli otázce, dokud se prý sebekriticky nezhostí úkolu objasnit "komunistické hnutí v českých dějinách" rozhodně také žádným výrazem demokratické křivnosti není, zvláště činí-li tak pseudonym vůči těm, kteří s nemenším rizikem vystupují pod svým jménem. Ostatně: protože historická práce takového druhu neexistuje, bylo by trapné "faux pas", kdyby se někdy mělo ukázat, že se za tímto pseudonymem skrýval autor s komunistickou minulostí, který přece mohl takovou analýzu podat.

Podle mého názoru tkví hlavní nedostatky "Bohemova" textu v tom, co sám odmitá, totiž ve strohém determinismu jeho historické analýzy, ve víc než krátkém spojení mezi "prvotním hříchem" - jazykovým nacionalismem počátků obrození a "odplatou" - rokem 1945. Myslím, že i na "Bohema" a jeho blízké lze vztahovat kritiku, kterou podal na případě historie německé B. Loewenstein v r. 1965. Tak jako novodobé německé dějiny nejsou ani stálým opakováním jednoho a téhož, ani jednoznačným a fatálním "lineárním procesem, který vede k "Hitlerovi" (B. Loewenstein), nejsou ani české dějiny a dějiny česko-německých vztahů jen cestou, jež "nevyhnutelně vede k dramatickému konci vzájemného soužití" (P. Pithart).

Víc než stopadesát let česko-německého soužití nelze redukovat jen na jednu jedinou dimenzi fetálního rozpisu, vedoucího až ke "konečné" roztržce: to nemůže být - abych použil Kohoutova pojmu - jediným "reflektorem", který by dokázal celou minulost osvětlit. Aby vznikl plodný výklad minulosti a aby se její fakta objevila v novém světle a v nových souvislostech, nestačí jen jedno jediné kritické tézí, čerpané z r. 1945; to se musí opakovat znovu a znovu, v každé fázi a v každém obratu, aby byly objeveny všechny možnosti, jež dodávají historii živou celistvost.

Německý národní problém a malé národy

I v tom učinil "Bohemus" - nadto při zaviděníhodné krátkosti textu - velký krok kupředu. Ale ani ten se mi nezdá dostačující. Česko-německý vztah není totiž ani zdaleka jen lokálním problémem českých zemí a nevyčerpává se vztahem Čechů a zdejších Němců, jakkoli bez nich je česká historie vážně zkreslena - její úzce národní pojetí jako "dějin národa českého v Čechách a na Moravě" se od dob Valdeckého přece jen natáhlo špetřebovalo. S žádným jiným evropským národem nebyli Češi v celých svých dějinách tak úzce spjati a propleteni jako s Němci a jia také jsou nejbližší a nejpríbuznější; historicky, kulturně, sociálně atd. Z polské či ruské strany nejednou pronášený dsudek o Čechách jakožto "slovanských Němcích" má něco do sebe. V nemalé míře má však tato spjatost i opačnou "zpětnou vazbu". Česká otázka není jen národním problémem Čechů, ale i národním problémem Němců - všech, nejen "českých" a nejen proto, že oni byli nejvýznamnější z německých menšin; není totiž mnoho dějů německé historie, v nichž by nebyl český "faktor" nějak přítomen. O tom svědčí jak konec našeho tématu, rok 1945, kde je česko-německá souvislost nabitelná, tak ta-

ké jeho východisko, počátky novodobých dějin.

V západní Evropě, centru historické virulence, probíhaly novodobé národovědné procesy v rámci států více méně národnostních, s početnými zakladatelskými národy, které měly dostatek přitažlivosti, aby jinorodé či nevyhraněné okrajové etniky asimileovaly anebo je aspoň na dlouho neutralizovaly. Dají-li se tyto přeměny vyjádřit jednoduchou rovnicí kapitalizace-nacionalizace, pak se na západě řešila bez velkých historických "havárií" a poměrně hladce, i když ne tak zcela hladce, jak věří F. Fithart: později se mělo ukázat, že asimilace oněch marxovských "Völkerruinen" úplně ne-problematická nebyla.

Jinak ovšem v Evropě střední, jež v 16. a 17. století propadla do říše zapomnění a stagnace. Zde se v té době naopak tradiční společnost upevnila (druhé nevolnictví), rozkvetly universalistické státní útvary (Říše římská, habsburské panství), artikulované vesměs jen regionálně (německé státy, habsburské země); v kulturní sféře a v životě vyšších vrstev tomu pak odpovídala dominace nacionálně směřujícího barokního kozmopolitismu s nevládcou latiny, španělštiny, francouzštiny a italštiny - doba národního "temna" to byla nejen pro Čechy.

I zde se s historickým opožděním projevují zárodky novodobých strukturálních přeměn a i tu platí pravidlo, že obrana proti nim stejně jako sociální vzestup nových vrstev se nejprůhodněji realizuje v národním rámci. Ten ovšem byl zprvu především německý a Němci byli tímto přeměněním uchváteni, sice později než Západ, ale ve střední Evropě první. Na dlouhou dobu stala se tato část kontinentu německou sférou, anebo - kdyby ten pojem nebyl tak diskreditován - německým prostorem: němčina vytlačila barokní kozmopolitismus, nové struktury průmyslové a městské byly vesměs německé, němčina se stala médiem

státní správy, kultury atd. sociální vzestup, pokud se týkal jinonárodních elementů, dál se asimilací, germanizací, byť i často ne úplnou - přechod do sociálně pokročilejších a vůbec vyšších vrstev (a také styk s nimi) mohl se dít jedině v němčině a skrze ni. Odtud zdroj dlouhodobé německé nadvlády ve střední Evropě, totiž německý civilizační předstih a náskok, neméně důležitý, než-li důležitější nežli převaha velkého národa.

Byl-li až potud tento vývoj stejného řádu jako na Západě, dál už existují značné rozdíly, z nichž první byl ten, že se německý nacionalismus jen v minimální míře realizoval ve sféře politické - uchvátit či podřídit si zdejší státní strukturu nedokázal nebo jen málo. "Bund" sice nahradil monstrum "svaté říše", ale k ideálu národního státu měl velmi daleko a v habsburské monarchii nedošly přeměny tohoto druhu dál než do stádla nezávislých dvah. To byla jedna z hlavních příčin, proč německý nacionalismus nebyl etnického - chcete-li jazykového - a romantického charakteru. Vlast je tam, "wo die deutsche Zunge klingt."

Stejná premisy vedou k stejným výsledkům: tytéž sociální přeměny, které aktivizovaly Němce, vtaňují do svého proudu i jiné zdejší etnika. Jak se sociální vzestup (anebo obrana) šířil, jazyková asimilace ukázala své meze a začala být handicapem. Národní obrození ostatních středoevropských národů, politicky ostatně ještě slabších než byli Němci, nemohlo nemít stejný jazykový ráz. Také jeho společenský profil nemohl nebýt vnitřně rozporný: konzervatismus obrany tradiční nehybnosti proti invazi nových, "německých" forem (čeství se stalo jedním z útulků osvícenství a ztláčovaného baroka) a progresivní náboj jazykové "rovné příležitosti" k sociálnímu vzestupu na straně druhé; jen poměr obou těchto "ingrediencí" byl v českém prostředí jiný než v německém; jeden z prvních případů česko-německé vývojové

arytmiie, která ve vztahu obou národů bude hrát významnou roli. Konečně: tyto emancipace nemohly nemít stejné "kontra" zaměření jako předtím nacionalizace německá, od níž se odlišovaly spíše jen stupněm: ta se více vymezovala vůči univerzální latině, kdežto ony již proti národní němčině.

I obrození malých středoevropských národů mělo svůj asimilační náboj - vůči národnostně nevyhraněným živlům (např. Židům) a dokonce i vůči Němcům, ale i tato asimilace měla své meze. Skutečné výsledky české demografické expanze, z níž vyrostl český sen o čechizaci Čech (mimořádně: tato souvislost ubírá podstatnou měrou i na působivosti "Bohemova" motto ze Sv. Čecha: to, co tu básník vyjadřuje, nebyl než standardní dobový mladočeský nacionalismus; násilná čechizace pohraničí ležela ovšem zcela mimo jeho představový svět.) A rovněž tak německé "Abwehrpsychose" byly ve srovnání s těmito představami a s energií, která v této věci byla z obou stran vynaložena, skoro až nicotné - od r. 1857 do r. 1918 se podíl Němců na obyvatelstvu Čech zmenšil o necelá 22 (a na Moravě skoro o 13 vzrostl); při konstrukci rakouské statistiky (obecní sčítání) nelze nadto ani určit, do jaké míry se na tom podílely změny jazykové prestiže atd.

Z této skutečnosti, totiž z toho, že přirozené národnostní změny velkého rozsahu mohou být dílem staletí (Renner, Benis) vyrůstala i základní rozvaha středoevropského národnostního problému. Germanizace zdejších malých národů měla obdobné meze jako asimilace zdejšího rozptýleného německého obyvatelstva. Ve střední Evropě se nestalo skutkem ono "vyčištění", vyjasnění a zaskrouhlení národnostní skladby, k jakému došlo na Západě - nejednou ovšem jen zdánlivě a, byť i šlo o dlouhá desetiletí, dočasně. Spletitost etnické struktury střední Evropy se nezmenšila, ale spíše ještě zvětšila.

To se týká všech zdejších národů, ale nejvíce asi Němců. Ne-li již dříve, tedy nejpozději v této době tkví kořeny onoho vývoje, který z nich učinil nejsložitější a nejproblematičtější z velkých národů Evropy. Zatímco jejich struktura byla stabilizovaná a i teritoriálně vyhraněná, Němci - zvláště na východě a jihu - neměli přesné a zaskruhlené hranice etnické ani politické. Na obrovském prostoru, nejednou stovky kilometrů od vlastního jádra německého osídlení a v různých státních útvech žily - rozličně promíšený s jinými národy - početné a vyspělé skupiny německého obyvatelstva, které si zachovaly svou národní identitu a souvislost. Tato svérázná diaspora netvořila - aspoň ve svém celku ne - zanedbatelnou položku v německé národní "bilanci" tak, aby se na ni dalo "rezignovat", jak tomu bylo na západě např. u Němců švýcarských či belgických Francouzů - Valonů. To snad bylo možné u okrajových a vzdálených Němců povelšských, nebo balkánských, sotva však v oblastech, které navazovaly na souvislé německé osídlení a žily v "německé" státní struktuře, jak tomu bylo v Poznansku, Slezsku, Rakousku a také v Čechách a na Moravě. I když mimo vlastní rakouské země nebyly tyto německé populace společensky i teritoriálně kompletní (anebo se v kompletní národní individuality, třeba na způsob "odluky" Slováků od Čechů, nevyvinuly) svou potencií vesměs přecházely rozměry národnostních menšin, jak se tento výměr později - nikoli náhodou až později - vykrystalizoval. Tato složitá národnostní pozice, ke které si totiž udrželi národní souvislost s Německem a nevyvinuli se - dokonce snad ani Rakoušané ne - ve svébytné národy, ale při tom - od svého národního jádra oddělení - neprožívali plně onu integraci, která v Německu zformovala moderní německý národ, vytvářela zvlášť složitá pole napětí a patrně největší komplikaci středoevropského národnostního problému vůbec.

To také tvořilo nejnázornější aspekt česko-německého vztahu. Zatím co Češi jsou tak říkajíc standardním národem této části kontinentu, jehož zvláštnosti spočívají v podstatě jen v časnosti jeho obrození a v tom, že se Němcům nejdříve sociálně a kulturně vyrovnal (i když ne zcela), Němci jsou nearevnatelně komplikovanější. Kdo se vůči Čechům vymezoval a vůči komu se vymezovali oni - vůči Němcům českým, moravským či "sudetským", rakouským či vůči německému "Gesamtvolk"? V česko-německém vztahu jsou všechny tyto roviny v různých poměrech přítomny - tato skutečnost podle mého soudu v desavodní diskusi chybí a celý problém je tak o- chuzen o podstatnou dimenzi, bez níž jej nelze dost dobře pochopit.

"Jazykový" nacionalismus a státočinnost

Komplikace tohoto druhu podstatnou měrou souvisejí s charakterem středoevropského nacionalismu. "Bohemus" a někteří další autoři mají nepochybnou zásluhu o oži- vení kritiky jeho omezenosti a partikularismu, zjevně, které soužití zdejších národů komplikovaly. Melancho- lická lítost potomků je pochopitelná - kolika bůd národ- nostních bojů mohl být tento kout Evropy ušetřen, kdyby se národy přizpůsobily zdejší státní struktuře, byť i skeptika jímají pochyby nad tím, kdyby se energie kon- fliktů od počátku přelila do vztahů mezistátních.

Avšak Bolzano, jehož osudy a postoje až neuvěřit- elně živě promlouvají k dnešku či vlastně "bolzanovská" eventualita politických národů, na níž tak či onak na- vazují Gindely, Schauer, Rádl, později Kundera nebo Pa- točka byla a je inspirativní alternativou morální a in- telektuální, provokující hlubší pátrání po smyslu národ- ní existence. Ráz reálné historické alternativy jí však, aspoň v českých poměrech, přifknout nelze. (Státně i- tes, kde přišla ke slovu - uheraký politický národ, ná-

rod "československý" - nevedla k oslňujícím výsledkům).
Ona samozřejmě a nereflektovaná jednotka společnosti
v českých zemích, jejímž základem byl svérázný biling-
vismus a zemský patriotismus (či vlastně zemské patrio-
tismy) se v proudě novodobých společenských přeměn udr-
žet nemohla - jejich mechanismus zákonitě dštil v et-
nickou nacionalizaci nebo asimilaci ve prospěch Němců
či Čechů. Tradiční zemské patriotismy mohly exis-
tovat paralelně s tímto prouděním jen v jeho počáteční
fázi, avšak jejich adaptabilita (v německém prostředí
bohemismus jako regionální oběh Bavor či Saska, v čes-
kém v podobě historicko-právní doktríny) měla své meze;
širší a perspektivní sociální základy neměly, kromě his-
toricky anachronických, konzervativních vrstev a ojedi-
nlých intelektuálů Balzanova typu.

Českou otázku v novodobém smyslu zrodil tedy nový
etnický "völkisch" nacionalismus především jako otázku
soužití dvou vyhraněných etnik, v podstatě jako první a
zároveň nejzložitější z nových středoevropských národ-
nostních problémů vůbec, jako jejich model a "Testfall".
To nutí řešit česko-německý vztah do širších, aspoň
středoevropských souvislostí.

V osudu samotných česko-německých vztahů předsta-
vuje novodobá národnostní diferenciacce novum, které ne-
má - aspoň ne v této šíři a podobě - k jejich vývoji ob-
dobu: dřívější pojetka společné existence padla, nové
poměry vyžadují nová řešení, obtížnější a náročnější
než kdykoli předtím. Téměř současný a obdobný proces
národní výstavby Němců i Čechů vytváří totiž potencia-
lně konfliktní konstelaci: integrace Němců z českých
zemí do národního celku, rakouského a celoněmeckého
(a naopak) se zjevně křížila s obdobným vývojem Čechů.
Ideální model německé národně politické konstituce s je-
ho adekvátní dzenní konfigurace - Německo od Baltu po
Jadran a od Rýna k Mosel - nebyl slučitelný s obdobným-

si ideálními modely ostatních zdejších národů, Čechů v první řadě; vznikl tak logický *circulus vitiosus*, ob-
tíže jehož řešení připomínaly kvedraturu kruhu. Etnic-
ký nacionalismus není totiž vůbec "nedostatečně státo-
tverný" - tuto Bohemovu představu (která je v rozporu
s obecným a správným míněním literatury, jež naopak po-
važuje směřování k státu, národnímu cvikem, ze jeho at-
ribut) usvědčují z omylu "výrony" národní státnosti 60.
lety 19. století počínaje.

Tveřil-li etnický nacionalismus komplikací středo-
evropských poměrů, pak "na vině" byle nejspíš právě je-
ho státotvernost. To je patrné už od chvíle, kdy poprvé
vystupuje na politickou scénu, totiž v revoluci 1848/49,
která - jak tomu ostatně v revolucích bývá skoro vždy-
ky - obsahuje v jakési zhuštěné a čisté skratce obrysy
celého příštího vývoje. Celá vstupní fáze revoluce - vý-
stižný je polský termín "*wiosna ludow*" - probíhá ve zna-
mení snah po národním státu (Bluntschli: "*Jede Nation
ein Staat, jeder Staat ein nationales Wesen*"). K tomuto
cíli sahají hnutí maďarské, německé (i velkoněmecké -
a maloněmecké byly jen varianty téhož úsilí o německý
národní stát) a dokonce i začínající hnutí české (his-
toricko-právní ráz pražské petice stá.). Doktrinální
"nástavbou" této fáze je historické právo (i frankfurt-
ský projekt národního Německa měl, jak postřehují např.
Kosser a Bedlich, silný historicko-právní aspekt), je-
hož jádrem je vlastně státoprávní maximalismus - sple-
tité historický vývoj umožňuje vždycky odvodit z dějin
požadavky maximálního rázu.

Tato fáze revoluce vydala v řadu porážek, počí-
naje pražským červnem 1848, přes potlačení velkoněmec-
ké Vídně a rozklad Frankfurtu, maďarskou porážkou u Vi-
lágose konče. Bude-li se zkoumat obecný mechanismus
těchto porážek, vyniknou dva navzájem těsně propojené
faktory: síla staré státní struktury, proti níž se na-

nacionalismy obracely a konflikty, do nichž se navzájem dostaly. Cho tyto faktory vyrůstají ze stejného společného základu, kterým byla komplikovaná realita střední Evropy, v níž ideál národního státu v čisté podobě narážel na velké překážky.

Pozoruhodná v této situaci byla však adaptabilita zdejšího etnického nacionalismu, rychlost a jakou se dovedl této realitě přizpůsobit. Integrální model zcela samostatného národního státu prochází už od léta 1848 podstatnou revizí - prioritu, ovšem konzervativní, mají v tomto procesu Češi - a stává se napříště v této části Evropy spíše výjimkou nežli pravidlem - i politicky nejprůbojnější (a nejdál zahnaní) Maďaři redukuje své ambice (na místo Kossutha Beak) a dokonce i u Němců se ideál národního státu vyvíjel velmi složitě; německý nacionalismus vlastně po celý zbytek 19. století stěží na kalkulaci dvou německých států - vlastního Německa a "německého" tj. Němci vedeného Rakouska. Tyto středoevropské "korektury" či odchylky od "klasického" nacionalismu vznikají jako důsledek jeho srážky s komplikovanou realitou této části Evropy, jejímž odrazem ve státní sféře byly významné a živelné elementy nadnárodní či lápe nadnárodní povahy. Snad s výjimkou Poláků a dočasných záchvěvů a výkyvů u ostatních, zvláště ze středoevropských národů, dokonce ani rakouští Němci a Maďaři, trvale nespochybňovali existenci mnoho-národnostní habsburské říše, neorientoval se na úplný národní stát a programově hledal kompromis mezi národním a nadnárodním státností, jak o tom svědčí řada programů a projektů tohoto druhu od 40. do 60. let při nejmenším.

Standardem státní politických doktrín zdejších národních států jsou představy Palackého nebo Kočka, kteří ve zcela samostatném národním státu nevidí žádnou ideální garanci národní existence; tu spatřují naspak v pře-

tvořené habsburské monarchii. Podstatnou složkou těchto představ je pnutí k Němcům. Povětšinou jsou totiž v souladu (nebo aspoň ne v nepřekonatelném rozporu) s "maloněmeckou" koncepcí: v národním Německu nevidí zásadní překážku svého sebeurčení a dokonce je vítají (Maďaři) nebo alespoň respektují (Češi); odtud salacské plaidování pro spojení Rakouska s Německem "ku obraně a vzduchu" z r. 1848, maďarská kooperace s Bismarckem i pozdější ne zcela negativní postoj německých národů k německo-rakouské smlouvě 1878; to všechno ovšem za předpokladu samostatnosti přetvořené habsburské monarchie.

Pro pochopení česko-německého vztahu v tehdejší době (a v jistém smyslu až podnes) je to stále prvořadého významu: historicky vzato není národně politická vize českého nacionalismu tak protiněmecká, jak se zdá - bylo-li v nepřekonatelném rozporu s vídeňským "velkoněmečtím", nebylo tomu tak s doktrínou "maloněmeckou". Naopak: neodlučitelnou součástí tohoto modelu národně politické existence Čechů je snaha o státní soužití s významnou částí Němců, totiž s Němci rakouskými, a to dokonce v pozici první inter pares - česká politika při nejmenším do počátku 20. století akceptuje němečinu jako státní nebo aspoň sprostředkovací jazyk monarchie, vyhrazující si výminku spíše prestižní, že totiž zůstane uzem a nebude formálně uzákoněna.

Tato konstelace má svůj pendant i na německé straně. Model německé státně politické seberealizace na základě státní plurality či vlastně "dvojstátnosti" (národní Německo a habsburská monarchie), který české sebeurčení aspoň nevyklučoval, byl akceptován směřovatelnými kruhy německými: "maloněmci" a po nich i Bismarckem a také Němci rakouskými, kteří od konce r. 1848 rychle opouštějí dřívější "velkoněmečtí" a dávají přednost existenci v habsburské monarchii ovšem za předpokladu,

že si zachová svazky s Německem alespoň spojenecké.

K největšímu náběhu k realizaci těchto možností došlo v kroměřížském období. Sama kroměřížská dohoda nebyla ovšem plně dokončena, nikdy nevešla v platnost, měla i své slabiny (ani její řešení české otázky nebylo bez problémů a Palacký se tehdy s Löbnerem nedo-mluvili - na rozdíl od toho, co si představuje Příbram). Neexistují žádné garance jejího úspěchu, avšak přitá-žení autoritativních národních reprezentací habsburské monarchie bylo zcela nepochybné. I když se na úspěchu dohody nepochybně podílela tehdejší tíseň revoluce, mys-lí, že ji nelze považovat jen za řešení "ve stavu nouze. Společná státní existence poskytovala národní prospěch i Čechům (soužití s Němci bylo jedním ze stimulů příš-tného českého - "závodíme duševně s krajinou německými" - J. Neruda 15.10.1868) a rakouským Němcům (jimž zajiš-ťovala mimořádnou velmocenskou roli) a byla také tak v obecném veřejném mínění obou národů nahlížena. A nad-to: nelze sice nikterak přeceňovat podíl "naivně" huma-nistického idealismu tehdejších národních hnutí na této shodě. Avšak přiklon národů ke společnému státnímu sou-žití nebyl konjunkturální a nevyrůstal jen z nevyspělos-ti hnutí. Těžké krize, jež habsburská monarchie v násle-dujících desetiletích přežila a slabost separatistických snah nejsou nepřevládajícím důkazem pevnosti vazeb toho-to svérázného středoevropského společenství a také stá-totvorných potencí zdejších nacionalismů.

Podle mého názoru tato výchozí národně politická rozvaha obou nacionalismů - německého i českého (a v je-ho "zastoupení" vlastně i ostatních malých neněmeckých národů) podstatnou měrou koriguje tradiční předsta-vy o česko-německém antagonismu, jímž v mnohém podléhá i "Bohemia". Lze-li považovat kompromis a jistou míru zdrženlivosti v národně politických ambicích (zejména pokud je kompenzována jinými národními prospěchy) za

exikna řešení česko-německých vztahů a středoevropských národnostních poměrů vůbec, pak ani etnickému nacionalismu nelze tute schopnost upřít.

Národy, země, menšiny

Ažkeří r. 1866 skončilo angažování Rakouska v Německu, monarchie via facti přestala být německým státem a její vývoj ve svazek malých středoevropských národů se stal aktuálnější než dřív, její přestavba nenavázala na kroměříšský náběh. Dualismus nebyl založen na přirozeno-právní doktríně, jež převládla v letech 1848/49, nýbrž na doktríně historicko-právní - i Předlitavsko navazovalo na tradici tereziánského "Einheitsstaatu".

Vznik národního Německa a rakousko-uherský dualismus vytvořily ve střední Evropě zcela novou národnostní konstelaci. Zatímco v Uhrách, budovaných jako pseudonárodnostní stát, ozrála násilná maďarizace zdejší národy na droven zápasu o elementární bytí, nepoměrně pokročilejší Předlitavsko na aktivní germanizaci záhy rezignuje - rakouský centralismus neměl nikdy plně německo-nacionální charakter a v tomto ohledu se i v dalším vývoji rozměňoval, byť i tento ráz nikdy zcela neztratil. Spolu s vyšší civilizační vyspělostí to byla okolnost rozvoji předlitavských národů příznivá: jejich vývoj nebyl tak brzděn a naopak tu postupně začíná éra vzestupu a pokroku, nejvýraznější a časově první u Čechů. Pokud šlo o národnostní režim, šlo se v Předlitavsku ve srovnání s Uhry vlastně do druhého extrému: stát byl koncipován tradičně spíše jako nenárodnostní nežli nadnárodnostní. V centru evropské nacionální virulence zůstávala vládní Vídeň "weltfremd", aktivitu národních hnutí a jejich hluboký státotvorný nábojem cítila jako cizí, nepřátelskou, ne státotvornou, ale státobornou. Vrcholem státní ctivosti byl rakouský patriotismus, národnostní "u-

airnůst" či vlastně neutrální a indiferentní asoci-
nalismus. Tento postoj nebyl prost národních oček-
tá - národnostní režim Předlitavska byl šit na míru ra-
kouských Němců a jejich tradiční, zastřešené národní
vlastnosti - perspektiva jejich vývoje byla však jiná.

Ústava z r. 1867 deklarovala sice národní rovnoc-
právnost, avšak příslušný § XIX nebyl náhodou zařazen
mezi občanská práva. Pokud se tu národní rovnoprávnost
realizovala - přes pokroky měla monarchie i na samém
svém konci k tomuto stavu dost daleko - pak jen ve sfé-
ře individuální: Národy jako takové, ať tvořily základ-
ní kameny zdejší společenské struktury, v Rakousku
vlastně ani právně, ani politicky neexistovaly; místo
nich zná zdejší politický systém jen země (které se
s národnostní strukturou častě křížily). Národy, pokud
je předlitavský režim brel v úvahu, identifikoval s je-
zyky.

Národní hnutí byla takto postavena do nepřirozené
pozice a jejich vývoj byl dalekosáhle deformován; ta-
to skutečnost měla závažný vliv i na česko-německé
vztahy a českou otázku, která byla ústředním a nejvíc
neuralgickým bodem Rakouska.

I historicko-právní rámec umožňoval ovšem spon-
jistý stupeň uspokojení národnostních požadavků, byť i
i globální řešení na této úrovni bylo asi obtížnější
než na platformě přirozeno-právní, jejíž autonomistické
struktury usnadňovaly spíš řešení problémů Němců,
populace v Rakousku nejrozptýlenější. Zřetelně to by-
lo vidět na českých fundamentalkách z r. 1871, které
např. i "Bohemus" ke škodě věci přechází. České státní
právo zde vystupovalo ve značně redukované podobě (ne
trialismus, nýbrž subdualismus) a toto řešení, nepří-
znivě ovšem ovlivněné Blechtem, přinášelo také řadu po-
zitivních a v dalším vývoji nedostatečně využitých po-
dětů (zejména Fischhofem inspirovaný národnostní zákon

a garancemi proti majoritaci v národnostních záležitostech uznává i řada německých autorů za jednu z nejliberalnějších, ne-li vůbec nejliberalnější národnostní normu v monarchii). Avšak korektury tohoto druhu byly v dualismu možné jen "za tepla", v počáteční fázi, dokud se systém nestabilizoval. Nedopěch českého vyrovnání ukázal nejzřejmější vadu dualismu, že totiž byl konstruován jako uzavřený systém, který vývojově značně poskytoval jen minimální prostor.

Aniž se jí podařilo vytvořit dostatečně pevné vazby mezi oběma částmi říše, dualistická soustava dalekosáhle blokovala především politickou a státoprávní sebe realizaci rakouských národů, jejichž rozvoj byl násilně vtlačen do neorganického (anebo ne vždy organického) rámce zemí. Pokud jde o českou otázku jedním důsledkem byla její lokalizace do omezeného prostoru saských českých zemí. Ne ve všem to byl krok zcela negativní. Obě strany byly takto nuceny k redukci svých ambicí - zdrženlivost tohoto druhu představovala *conditio sine qua non* jakéhokoli pozitivního řešení. Českou politickou reprezentaci to přimělo k faktické revidici státoprávní doktríny (namísto státoprávního vyrovnání s monarchií toliko národnostní vyrovnání s Němci českých zemí), jejíž realizace za daných mocenských poměrů závisela v podstatě na souhlasu zdejších Němců. Ti pak vyvíjejí také zcela nový anebo staronový (v zárodečné podobě byl formulován už r. 1848) koncept národnostního dělení země, neuskutečnitelný ovšem v čisté podobě teritoriální, jež zase narážela na zásadní odpor z české strany a také z Vídně. V obou případech šlo o posun směrem k autonomistické platformě: od této chvíle až do počátku I. světové války tvoří autonomismus jedinou základnu všech vyrovnávacích pokusů.

To byl také zdroj pověstného Kaislova výroku o pouhé "papierdünne Wand", která tvořila překážku dohody o-

hou stran. Myslím, že toto doktrinální sblížení české a německé strany také nebylo v domněnkách dvadřátek doceněno jako jedna z ených historických "výhybek" mezi možnostmi pozitivního modu vivendi a národnostní roztrřkou.

Na druhé straně nelze ovšem nevidět, že tato konstelace ukrývala v sobě neméně silné možnosti národnostního rozbroje. Lokální národnostní vyrovnání v rámci českých zemí, zvláště jestliže nepřicházelo v úvahu v jejich celku, nřbrž v každé zvláštř (jediný úspěšný pokus tohoto druhu představovalo tzv. moravské vyrovnání z r. 1905) ovšem a priori stavělo Čechy do nerovné pozice - nerealizovalo se na národní rovině a vtiskovalo českému statutu inferiorní "menšinový" ráz. (To byl také zásadní nedostatek tzv. punktací, jimž - pokud lze soudit ze stručné zmínky - "Bohemus" neporozuměl.)

Nemenší komplikace vyrůstaly však v této konstelaci pro Němce z českých zemí. Bezdělným, ale mimořádně závažným důsledkem politického vývoje monarchie nebylo totiž jen oslabování privilegovaného postavení Němců (tento proces "esekávání" zděděných nadpráví, jakkoli nemohl být pro Němce bolestný a tíživý, sám o sobě podstatu jejich "državy" nerušil a tato éra nebyla v žádném případě érou německé stagnace). Při nejmenším od r. 1866 prochází německý živel v Rakousku složitým procesem národní desintegrace - po "odluce" Němců uherských s vlastně heližských (asi čtvrtina německé populace monarchie) hrozilo jim další rozdrobení - především Mačm z českých a východoalpřských zemí, přičemž pojítka jejich národní souvislosti, totiž státní němčina a spojení monarchie s Německem, byla znejistěna přílišnou závislostí na mňalivých vnitř i mezinárodně politických konjunkturách. Lokalizace či vlastně regionalizace jednotlivých národnostních problémů nebyla komplikací jen pro Čechy (anebo Slovincy), ale i pro Němce

a jejich vzájemné vztahy. To se týkalo především Němců českých. Okolnost, že byli odkázáni jen na regionální vyrovnání s Čechy, vytrhuje je ze souvislosti s ostatními Němci, mimo jejich národní celek - jakoby před "závěrkou". Vyřazení osamoceně konfrontaci s dynamickou silou Čechů - to s pokrokem faktického vyrovnávání úroveň obou etnik podstatně vzrůstá, takže se vzájemný "racenský" poměr mění v neprospěch Němců - ocitají se vis facti v postavení menšiny, a to i ve vztahu k ostatním předlitavským Němcům; jejich autonomistický program (dělení země) tuto sverázskou "odluku" ještě stupňuje - východoalpští Němci, vůči Slovincům vesměs v postavení většiny, tento program odmítají. Ne náhodou se ze strany českých Němců namítá proti jazykovým nařizováním, že je přivádějí do nerovného postavení - vůči ostatním rakouským Němcům. V národní "frontě" rakouských Němců se tedy stále více objevují diskrepance, jež se koncentrují hlavně okolo Němců českých.

Z toho všeho vyplynula jedna z nejpodstatnějších okolností, která komplikovala českou otázku, totiž v celé dosavadní diskusi nedostatečně oceňovaná skutečnost, že obě strany jsou ve svém vzájemném boji v pozici menšiny - Češi jako menšina v rámci Předlitavska, Němci jako menšina v rámci českých zemí jako celku a v každé z nich zvlášť. Odtud ona pověstná "Abwehrpsychose", příznak nejhůřlivější a nejostřejší formy národnostního boje, totiž zápasu menšinového a na obou stranách. Menšinový prvek v česko-německých vztazích se netýkal jen jazykových enkláv v českých zemích, B. Rakousku a Vídní, které samy o sobě představovaly jednu z největších zábran vyrovnání - touto počtí byl poznamenán celý česko-německý vztah.

To se také stalo zdrojem delší komplikace, totiž angažování vnějších mocí v české otázce - ze strany "su-

dětské" Němců rakouských a postupně též říšských, z české pak zprvu epizodické a propagandistické, postupně však stále více politické angažování Francie a Ruska. Z problému po výtece vnitřního - Češi byli z rakouských národů objektivně "nejrakousťejší" v tom smyslu, že neměli v zahraničí žádný "Piemont" - nabývá česká otázka stále více mezinárodního charakteru, je zaplétána (a zaplétá se) do složité sítě evropských mezinárodních vztahů a jejich rovnováhy - aspekt, který do celého problému vnáší zcela novou dimenzi.

Jazykový boj

Dualismus a celý rakouský politický systém (zájmové zastoupení atd.) měl však ještě další důsledky, které podstatnou měrou ztěžovaly racionální řešení národnostních problémů, česko-německý vztah v to počítaje v první řadě. Byla-li od sklonku 50. let, vlastně od závěru českého vyrovnání r. 1871, politická a státoprávní seberealizace předlitavských národů de facto blokována, zůstávala pro jejich rozvoj otevřena v podstatě jen jediná cesta, totiž kulturně-národnostní, o níž lze předem říci, že vyspělé národy a jejich potřeby nemohla v dostatečné míře uspokojit. Všechna zdejší národní hnutí, dokonce i německá, byla tak v různé míře, neorganicky, zvnějšku a "uměle" vtlačována do forem a rámců, které už přerostla a všechna se také, jakkoli v nich byla jazyková tradice hluboce zakotvena, nesmiřovala lehce s tímto omezením. A když se postupně do tohoto rámce adaptovala - nikdy ne ovšem zcela - způsobilo to hlubokou proměnu jazykového hnutí a jazykového boje oproti první polovině 19. století. Nebyl to už boj nepolitický, ale politický, ba dokonce - tím, že "uměle" suploval zabráněnou možnost politické a státoprávní seberealizace - přepolitizovaný.

Podle mého názoru představuje se zde v nejdokonalější podobě to, co jsem nazval "Bohemovjmi" zkraty. Ani ne tak "prvotní hřích" zdejších národů, že totiž vznikají jako jazykové, nýbrž spíše toto specifické prostředí, tento svérázný anacionální národnostní režim Předlitavska, v němž jsou nuceny po dlouhá a pro jejich vývoj neanane klíčová desetiletí existovat, omezoval je na jazykovou sféru, tlačil je do těchto kolejí a byl jednou z nejpodstatnějších příčin nepřirozeného zbytnění jazykového boje.

Abnormita okolností, v nichž rakouské národy musely existovat - dualismus, zájmové zastoupení, "jazyková" a "zemská" deformace - nemohla se nestat zdrojem abnormit jejich politického postupu, především kooperací s konzervativními, anacionálními silami dynastie, šlechty, církve a byrokracie (svazky tohoto druhu nevyznačovaly jen českou politiku, ale deformovaly i politický profil německého liberalismu). Koncentrace valné části národně politické energie na omezené pole jazykové vtiskovala především školské politice a jazykové otázce ve státní správě přepjatý a pokřivený význam státoprávně-politický (v české politice je tento aspekt zcela zjevný, ale přítomen je i v politice německé, jejíž hlavní národně politické postuláty, především státní němčina, měly také výrazně jazykový ráz).

To nebyl ovšem výlučně negativní zjev: odtud totiž vyrůstala mimořádní minucioznost a perfekcionismus rakouského jazykového práva, jež nemá obdoby v jiných mezinárodnostních říších, a které nepochybně patří k nejcennějšímu duchovnímu dědictví monarchie - na náhodou se stává východiskem konstrukce menšinových ustanovení versailleské soustavy a pak i trvalou součástí standardních představ soudobého mezinárodního společenství o spravedlivém národnostním řešení.

Na druhé straně nelze nevidět, že redukce národ-

nostních vztahů na jazykovou stránku podstatně ztěžovala, ne-li vůbec znemožňovala racionální řešení i tohoto problému a zapojovala do hry emocionální, "prestižní" prvky. Z jazyka, média mezilidské (a také mezi-národní) komunikace se takto, politickou instrumentalizací, stal vlastně zdroj odcizení a překážka komunikace (oslabení jazykových pojítek, hlavně bilingvismu, především u inteligence, stále více iracionální odpor Němců proti "Sprachenzwang", obligatorní výuce druhého zemského jazyka na středních školách, neméně iracionální české "odněmňování" a purismus atd.). Odtud vyrůstala i otravná atmosféra zhoubného kolotoče národnostního "Kleinkrieg", jehož rodišti jsou české země, onoho pověstného malicherného zápasu o tabulky, formuláře, subalterní místačka v administrativě, menšinové školy; toto soufalé zápolení s nicotnými výsledky naprosto nedůvěrnými vynaložené energie vytvořilo mechanismus neuvěřitelného diktátu radikalistických šovinistických menšin vůči většinám národních reprezentací. Ten byl také bezprostřední příčinou nedopěchu všech sebensmějnějších pokusů o národnostní vyrovnání a národnostní boj perpetuoval natolik, že se nikdy nepodařilo dosáhnout aspoň mírné - dočasného národnostního příměří. Pendantem tohoto zhoubného národnostního boje byla i pověstná rakouská národnostní politika, jejíž bezkonceptnost a kolísavost rozmělněvala její reálné výsledky a znehodnocovala i její poměrnou liberálnost a toleranci.

A nejen to: "vyhnány" ze státu, ústavně neuznávané a zbaveny svého původního přirozeného státotvorného náboje, rakouské národy se stále více realizovaly jen cestou požadavků ("Postulatenpolitik"), tedy vlastně mimo stát a proti němu. Odtud negativismus rakouských národních hnutí a zdejšího národnostního boje vůbec (obstrukce, autarkizace, princip, podle něž je národním pro-

páchem protivníkově škoda atd.) - zde s teprve zde je na místě hovořit o "nedostatečné státní tvornosti" středoevropského nacionalismu, jehož prototypem není jen nacionalismus český; jeho produktem je i specifický regres, ne-li degenerace zdejšího nacionalismu německého. Zatímco obecná vývojová tendence národních hnutí směřuje k jejich statizaci, k jejich přeměně v národy státní (což nemusí nutně vést k národnímu státu, nýbrž jen k národní státnosti), vývoj rakouských Němců se pohyboval jakoby opačným směrem: z národa státního a státního se měnili v národ "nestátní", ba v jistém smyslu protistátní (*Germania irredenta*). Byl i tento vývoj nebyl nikdy dovršen, lze od sklonku 19. století v národně politické vývoji rakouských Němců pozorovat pozoruhodné zesílení etnického ("völkisch") nacionalismu s jeho zhubnými atributy: antisemitismem, šovinismem, separatismem a rasismem; tato kdysi národnostně nejvíce indiferentní část Němců stává se ve 20. století, zvláště pak v době poválečného rozvratu, jedním ze zdrojů invaze těchto jevů i do politického života říšského (ne náhodou čerpal Hitler své extremistické národnostní představy především z rakouské reality, ne náhodou vzniká pravzor nacistické strany - DNSAP na půdě českých zemí atd.).

Iracionalita

Tím se dostáváme k problému, který má pro pochopení národnostních bojů střední Evropy a česko-německého vztahu nemalý význam, a sice k narůstajícím iracionálním prvkům. Tento faktor existuje ve společenském vývoji vždycky a zvláště v moderní době, kdy racionalismus panuje ve všech sférách. V naší historiografii, v níž převládají tradice osvícenské a liberální, často tento problém uniká pozornosti, a to tím spíše, že se v českém vývoji po-

někdy málo objevují ony typické iracionální proudy, jaké jsou známy např. z dějin německých. Podle mého názoru se však v českém prostředí tyto prvky koncentrovaly právě na poli národnostním. Je-li zde tento faktor přítomen vždy, pak zejména ono období národnostního boje v českých zemích, které začíná od přelomu století, je bez něj nepochoitelné. Tkví v samé podstatě věci, že vědecky, tj. racionálně příčiny iracionality a mechanismus, který ji plodí, nelze vysvětlit zcela a beze zbytku. Pokud však jde o českou otázku (a v té míře, v jaké je to možné) hraje tu paradoxně významnou roli ona konstelace, od níž by příměřové uvažování spíš očekávalo opak, totiž situace v době, kdy se všeobecná úroveň Čechů vyrovnala, nebo alespoň podstatně přiblížila úrovni Němců. Čechům, od počátku 20. století národu s potenciemi národa státního, sotva už mohl stačit pouhý "menšinový" statut (omezená převaha v jednotlivých zemích), jen faktická, nikoli právně kvalifikovaná jazyková rovnoprávnost, nadto ještě plně nerealizovaná, a rovněž tak - v době, kdy už existence habsburského soustátí byla zpochybněna - autonomie s nedostatečnou teritoriální vazbou.

Uspokojení českých národně politických potřeb nebylo ovšem možné bez dalekosáhlé revize tradičního německého národnostního konceptu: v době všeobecného dynamického vzestupu německého živlu vůbec bylo ovšem další oslabení národních vazeb Němců českých zemí vůči německému národnostnímu společenství jako celku (statut menšiny) těšší než předtím.

Odtud stupňující se obtíže českého vyrovnání a z nich vyrůstající skepsa a rezignace na racionální řešení české otázky, pocit, že se ocitla v bezvýhodné slepé uličce; bezradnost nepoznala jen vídeňské vládní kruhy, ale stejně, ne-li ještě více tehdejší politiku českou i "česko-německou". Tradiční, převážně jazykové

a dále lokální, případně regionální vyrovnání v rámci jednotlivých českých zemí se javilo čím dál méně uspokojivé a nedostačující. Na druhé straně pak globalizace konfliktu, totiž totální konfrontace Čechů s celým "němectvím" byla nedoesahně neúměrně ročníma rozměrami problému; zatahuje spor do nepřehledné spleti mezinárodních konfliktů znemožňovala opět racionální řešení konkrétních skutečností a pro řešení zralých otázek místního modu vivendi. Za horečnou intenzitou česko-německých vyrovnávacích jednání, jež naplňovala období 1900 - 1914 skrývala se namnoze úplná nevíra v možnost dohody, ba i nedostatek zájmu na jejich dosažení, který mimo jiné tkvěl v kalkulaci s vnějšími možnostmi, v představě, že spor se dá řešit dekapitací a kapitulací jedné ze stran a prosazením maximalistických požadavků druhé.

Myšlení tohoto druhu, charakteristické pro nacionálně radikální menšiny, vytváří v předvečer I. světové války novou konstelaci ve vztahu obou národností - nastává dosud platného a uznaného principu kompromisního modu vivendi uplatňuje se stále víc představa militantní konfrontace, na jejímž horizontu vyvstávala vyhlídka boje na život a na smrt - perspektiva s vlastnostmi zhubné iracionality, neboť národní triumf tohoto druhu byl dosažitelný - a ještě ne zcela - jen za cenu nenahraditelných vlastních ztrát a především neúměrných bledů války.

x x x

Na tom chci přestat - v naději, že při jiné příležitosti budu mít možnost se k těmto otázkám vrátit. Nešlo mi o vyčerpávající osvětlení věci - na to ani tento beztek příliš rozsáhlý příspěvek nestačí - jako spíše o náčrt a zdůvodnění jeho kontur a hledisek, jež zde podle svého mínění musel historická věda uplatnit.

Vzhledem k tomu jeví se mi především jako mylné každé, byť sebeuchápnější, monokauzální pojetí, které mi připadá jako jakýsi jednodušový stroj, schopný vytvořit jen jeden jediný produkt (anebo nanejvýš jeho negativní otisk) a - tertium non datur. Bohatá tkáň stopadesáti let tak bouřlivého a převratného vývoje se setva dá rekonstruovat jen z jedné jediné, třeba sebečervenější nitě. Jako vědecky plodný zdá se mi zde postulát, který kdysi výstižně formuloval E. Loewenstein, podle něhož každá historická konstelace "není pouhým pokračováním, pouhým důsledkem minulých situací, nýbrž má vždy své nové a podstatné rysy, které volají po samostatném bádání." Ani dějiny česko-německých vztahů nejsou jen rozvojem embryonálních daností, "nýbrž neustálým střetáváním různých možností... Národ či stát je jevem příliš mnohostranným a komplexním, než aby se dal sméstnat do kategorií romantického organismu."

A za druhé nemyslím, že by se věc dala pojmut jen jako český národní problém - je i národním problémem německým anebo celoněmeckým a vůbec středoevropským. To vůbec neznamena pokus přesunout tím odpovědnost jinem, ale naopak: jediná touto cestou, tedy studiem a pochopením druhého partners, jeho organickým zapojením do českých národních dějů a naopak, lze překonat tradici nacionální uzavřenosti, uzavřenosti a introspekce, která je profilující rysem české historiografie až do naší doby a jejíž možnosti jsou již v malé míře vyčerpány. Jen touto cestou lze dospět k novému tážení, v němž se známé děje minulosti objeví v novém světle, v novém jiskření poznání.

To nevyžaduje jen kritickou odvahu, ale především velkou, nezávadnou a odpovědnou myšlenkovou práci: německá otázka se estetně nedotýká jen stěžejních problémů českých dějin, ale - česko-německé vztahy přece rokem 1945 nekončí! - nemůže nebýt přítomna i v projektu

české budoucnosti. To všechno vakutku plodné přemýšle-
ní o české minulosti, přítomnosti a budoucnosti sotva
může být dílem jedince a už vůbec ne okamžitých, po-
vrchně atrakčních a esejistických "hnutí mysli". Tra-
gické události II. světové války lze vysvětlit jediná
z celku česko-německých vztahů (a nejen jich), jejichž
postihnutí není bez bedlivé historické rekonstrukce mož-
né. K té je třeba odvahy a možná větší než k intele-
ktuálními provokacím. A to bezpodmínečně vyžaduje hodně
oné pohrůžané práce "pozitivistického přístupu" anebo
jednodušeji - prostě větší kus solidního historického
vzdělání.

"Verzahren: učinit, aby věci do sebe zapadaly" (Beneš - Flechý, Malý německo-český a česko-německý slovník, Praha 1962, str. 446).

Václav K u r a l : Češi a Němci v československém a německém státě (1918 - 1945)
(Fokus o nástin "logiky" vývoje.)

Fokus posoudit katastrofický zánik česko-německých vztahů uvnitř společného státu (tj. vysídlení Němců z českých zemí) spekulativní cestou s přiložením měřítek abstraktní morálky vyvolal spor, který ukazuje, že se touto cestou asi ke skutečnému poznání, na němž by mohl spolehlivě stavět i onen výsledný morální soud, dobrat nelze. Tento diskusní příspěvek má být pokusem o opačný postup, tj. o rekonstrukci faktického vývoje a jeho příčinných souvislostí, tedy o to, na co Bohemus pohlíží poněkud shůry jako na postup "stříhu bezmála pozitivistického", co však podle mého soudu nemůže vyskyt morálním soudům nepředcházet. Má také rozšířit diskusní téma - diskuse o proslulé "špičce ledovce" (a odsun v celku česko-německých vztahů vlastně nic jiného nepředstavuje!) může totiž vyřešit jen málo, zato však mnohé zkrealit. "Nástin" se proto pokouší mylné zdánění diskusního tématu aspoň do jisté míry překonat; vzhledem k pracovním možnostem a nutnému omezení rozsahu však i on zabírá vlastně jen jednu, tj. vnitřní, vnitrostátní rovinu česko-německých vztahů, zatímco jejich rovině mezinárodní a středoevropské se zatím může věnovat pouze okrajově.

x x x

1. Rokem 1918 ovšem česko-německé vztahy uvnitř jednoho státu nevznikají; jejich zrod je přirozeně mnohem staršího data a volba r. 1918 je v jistém smyslu jakýmsi pracovním provizoriem či východiskem z nouze. Odtáhnout je však nutno vyjít a říjen 1918 je práce jen předělem velice významným. Vznik ČSR vyjadřuje skutečnost, že se česko-německé vyrovnání v rámci Rakousko-Uherska nezdařilo, a to jak v rozměrech celé říše, tak uvnitř "zemí koruny české" (národnostní vyrovnání na Moravě nebylo určující). Silící tendence k utužení německé hegemonie, podporovaná příkladem Vídně k Berlínu (v případě vítězství středních mocností v I. světové válce již zcela hrozivá), odvádí českou politiku od rakouské říše, kterou tradičně - a nikoli neracionálně - považovala za účelnou jak pro střední Evropu, tak pro samotné Čechy a nutí ji k přesunu na Masarykem koncipovanou platformu vlastního státu a s tím spojeného středoevropského řešení v podobě malých národních států. Tato vlastně vynucená reorientace má - stručně řečeno - úspěch: Dohoda ji "bere", neboť má svou logiku a zapadá do jejích projektů na zabezpečení střední Evropy před opětovným zesílením Německa (a též revolučního Ruska). Češi tak získávají "svůj stát", Československou republiku v hranicích, které v zásadě požadovali a které se v západní polovině státu kryjí s historickými hranicemi Čech a Moravy. Toto řešení má oproti národnostnímu vyrovnání uvnitř Rakouska-Uherska či soustátí tohoto (ovšem demokratizovaného) typu řadu problémů, jež byly již ve své době předmětem sporu a jímž nastává zrcadlo pozdější vývoj. I když by rovněž stály za diskusí, předcházejí však tematiku tohoto "nástinu"; na jeho počátku proto stojí fakt, že ČSR je hotovou věcí.

S ní vzniká stát snad s nejpálčivější národnostní problematikou v Evropě a česká politika jako jeho pro-

penovaný leader má před sebou úkol, aby - chce-li jej udržet - vystavěla jej tak, aby z hlediska sociálního, kulturního, politického i národnostního vyhovoval obyvatelstvu aspoň o něco lépe než předchozí uspořádání. Současně ovšem musí umět vaníklý stát mezinárodně zabezpečit a udržet v prostoru, rozpadem Rakouska-Uherska uvolněném.

2. Tak tedy vzniká i nová etapa ve vývoji česko-německého vztahu: "Celorakouská rovina" mizí, zůstává jen holý, krupýřem habsburské monarchie už nekrytý, vztah Čechů k říšskému Německu. Vnitrostátní "rovina" se pak mění zcela. V novém státě se stávají hegemony Češi, Němci z českých zemí přestávají být organickou součástí vládnoucího národa, ale odtrženou a podřízenou menšinou.

Česká politika vstupuje do "svého" státu sice "mit Pauken und Trompeten", ale i se skrytou, leč vážnou obavou - m.j. právě z jeho složité národnostní situace, jež mohla prvotní budování ČSR vážně ohrozit. To dokumentovala zejména skutečnost, že v ní její vnitřní třídní i politická difference na počátku "dobrovolné" ustupuje do druhého plánu a v popředí vystupuje všennárodní (všečeská) jednotu - nejen však jako projev vítězného opejení, ale i (a snad zejména) jako projev obav a nástroj k překonávání prvopočáteční české slabosti, vyplývající z faktu, že Češi tvoří jen zhruba polovinu obyvatel nového, ještě vlastně nevybudovaného státu. Zájamy této jednoty podřizují socialisté svůj socializační program a dokonce i "denní" požadavky sociálního rázu, z druhé strany i sám Kramář zprvu omezuje svůj radikální protiněmecký nacionalismus.

Lze říci, že hlavním zdrojem české opatrnosti je německá otázka, k jejímuž řešení hodlala česká politika přistoupit jako k jednomu z nejnáléhavějších úkolů, a

te podle určité - i když ne zcela ucelené - koncepce, jejímž autorem byl Masaryk; stát je nedělitelný, pohraničí v něm z historických, geografických, ekonomických, dopravních i vojenských důvodů musí být; proto v něm bude musit zůstat i veliká skupina německého obyvatelstva. Jádrem státu a nositelem jeho ideje má být "národ československý", který v něm má mít také největší vliv. Ostatní, nečeskoslovenské skupiny obyvatelstva (s výjimkou Podkarpatské Rusi, kde však byla zvláštní situace) mají mít statut národnostních menšin, vybavených demokratickými právy s mezinárodní garancí, plynoucí z československého podpisu tzv. minderheitenschutzvertragu. Podle původních představ a prohlášení (např. Beneše na pařížské mírové konferenci) měla být tato práva jasně v německém případě o něco větší, než vyplývalo z mezinárodně zaručeného minima. Byla sice na jedné straně koncipována pouze jako demokratické práva individua (zahrnující i jednotlivcovy právo jazykové), na druhé straně však měla zaručovat rovnoprávnost menšin uplatněním všeobecného a rovného hlasovacího práva s poměrným zastoupením. Slabinou tu tedy bylo, že menšinám nebyla přiznána žádná menšinová práva kolektivní a že nebyla kodifikována jejich ochrana proti možné majorizaci v národnostních záležitostech. Určitou náhradou kolektivních menšinových práv však měla být rozsáhlá regionální samospráva, při níž by Němci získali do svých rukou vedení 2-3 žup v rámci tehdy proponevaného župního zřízení. Původně se též předpokládalo, že Němci budou zastoupeni ve vládě státu, a to - jaksi na rakouský způsob - prostřednictvím ministra-krajana.

Podoba československého státu ovšem měla být centralistická, unitářská, autonomie nebo dokonce federalizace se nepředpokládala. (Benešovy a Křofáčovy výroky o státním zřízení "na způsob Švýcarska" nebyly mí-

násy tak, že by se jimi slibovala přímo kantonizace; aspoň Beneš to hned modifikoval tézí o přihlédnutí k československým podmínkám: Při všech problémech, jež tato koncepce měla a přes závažné německé námitky vůči ní, nelze ji patrně považovat za nepřijatelnou základnu, z níž by se nemohlo vyjít k definitivnějšímu česko-německému vyrovnání v rámci ČSR. Byla jistě kompromisní, avšak kompromis byl v dané situaci jedině možným východiskem, neměl-li se vznikající stát hned rozpadnout, což by se při uplatnění německého práva na sebeurčení ve smyslu odtržení nanejvýš (tak se to také účastníkům jevilo) muselo stát.

3. I když jistě nelze samotný vznik ČSR (a ovšem také celou s tím související partikularizací střední Evropy) jen a jen glorifikovat - pozdější vývoj ukáže, jaké problémy to způsobilo a zpětně položí otázku, zda v perspektivě přece jen neměl víc pravdu Šmeral než Masaryk - přece zůstávalo faktem, že československý stát - ať nevznikl (a sni nemohl vzniknout) "salovou" - už zde jednou byl a že byl mezinárodně uznán a podpořen, měl svou racionální uskutečnitelnou koncepci a že se vzhledem k výsledkům války stal realitou, místo níž nebyla reálně možná dobová alternativa. Schůdná cesta dopředu a to i k německo-československému vyrovnání, vedla tudíž ze dané situace zjevně nikoliv přes rozbití tohoto státu, ale přes jeho vnitřní demokratické a sociální vybudování a zlepšování. A to znamenalo kompromis - i s jeho nepřijatelnými vlastnostmi pro tu či onu stranu. Přitom jak se zdá, na české straně, aspoň v Masarykovi blízkých a ne právě nevlivných směrech, nechybělo na počátku dobrá vůle vládnout "lépe než Němci ze Rakouska" (Masaryk); ostatně i sám Kramář v prvotním demokratickém zápalu mluvil o tom, že "my, kteří jsme dlouho cítili všechno barbarství kulturních utiskovatelů...

nechceme se dopouštět stejných křivd proti svobodě a kultuře." Podmínkou české strany ovšem bylo, aby se Němci (neboť o ně šlo především - "Politicky je německá minorita nejzávažnější"; Masaryk) postavili na půdu československého státu.

4. Sudetoněmecká politika reagovala při vzniku tohoto státu, jenž přirozeně znamenal v dosavadním postavení českých Němců regres, zcela negativně. Nejdříve jej odmítla vůbec, a to velmi konsekventně. Prohlásila se pro německé Rakousko, k němuž hodlala připojit čtyři sudetoněmecké provincie, jejichž vlády zřídila a po té pro anšlus celého tohoto německo-rakouského celku k Německu. To byl velký historický obrat sudetoněmecké politické orientace, zaměřené dosud na soužití s Čechy v jednom státě - ovšem jen v Rakousku. Tato nová etapa národní orientace českých Němců nese s sebou i novou v česko-německých vztazích vnějších: Češi se mají napříště konfrontovat ne s Vídní, ale s Berlínem, ne s mnohonárodnostním Rakouskem, ale i s nacionálně vyhraněným Německem. Cíl, k němuž se nyní sudetoněmecká politika přihlásila, tj. sjednocení velkoněmeckého typu, byl sudetoněmeckými sociálními demokraty chápán sice také nacionálně, hlavně však jako "Anschluss an das sozialistische Deutschland" (Seliger). Druhý směr - v jehož čele stáli Ledgmannem vedení nacionálové - byl poplatný tomu výlučně nacionalistickému pojetí německého sjednocení, jaké se prosazovalo od konce 19. století a jež bylo nyní pouze modifikováno snahou kompenzovat touto cestou důsledky německé válečné porážky. Celý tento posun sudetoněmeckého politického myšlení je možno vysvětlit (průčká negativní změna postavení, snaha najít východisko ze stavu národní nouze, dobová sebeurčovací euforie a přirozená touha dovést historický proces sjednocení Němců v jednom státě, jakož i - u sociálních de-

nekrátá - snaha navázat na postup sociální revoluce v Německu) a z české strany je nutno jej chápat s patřičnou objektivitou a citlivostí; přesto však jej nelze nekritizovat, a to z hlediska pragmatické politiky, jež bývá sice považována za "neprincipiální", jež však bývá (a jež právě tehdy zřejmě byla) jediná možná: Velkoněmecké sjednocení, jakkoli snad teoreticky "čisté", bylo pro odpor všemocné Bohedy předem ztracené, připojení severočeského a severomoravského pohraničí k Rakousku bylo nemožné z mnoha praktických důvodů (např. styčná hranice!) a pokus o secesi byl tedy ztracen předem a předem to také bylo rozpoznatelné. Na druhé straně tento ztracený pokus podkopával potencionální pozici Němců uvnitř ČSR a vedl k redukci výchozích českých premis, k oslabení zakladatelského, masarykovského pojetí německého statutu, k růstu intrasigntního českého nacionalismu a k nedávře, jež byla v dalším vývoji (a to ještě jen zčásti a na čas) prolomena až po 8-10 letech. Měl tudíž za následek, že krátce poté následující obrát sudetoněmecké reprezentace k federalizaci a autonomii v ČSR byl Čechy přijat s ostražitou nedůvěřivostí a le celá německá politika "na půdě státu" byla českou stranou namnoze chápána jen jako pláštík a oklika k dosazení původních secesních a velkoněmeckých cílů - a to i tenkrát, když už to časem stále méně odpovídalo skutečnosti.

5. Česká strana reagovala na tento německý postoj prolongací své národní jednoty (jež se tak poněkud nepřirozeně udržela až do r. 1920), "diktaturem" Revolučního Národního shromáždění a schválením definitivní ústavy státu bez Němců. (Původně byli k ústavním pracem vyzváni, avšak odmítli; když svůj postoj revokevali, odmítli je zase Češi; připomíná to známou bajku o námluvách volavky a čápa a nelze tu vystačit s odsudkem pouze české

strany, jak to činí např. Bohemus). ČSR tak byla definitivně konstituována jako unitární stát; federativnost i autonomie byly zamítnuty. Ne všechny složky české politiky ovšem chápaly vyloučení Němců z ústavních prací jako vysloveně protiněmecký akt. Dilem to byla pro ně odpověď na to, že Němci odmítli české nabídky z r. 1918, dilem obave z komplikací a prodlení - českou křesťovnost je nutno chápat i v souvislosti s neutěšenou situací ve východních částech státu a s jeho dlouhotrvajícím provizoriem. Přinejmenším Masarykovi blízká část politiky však ani nyní na spolupráci s Němci nerezignovala a chtěla i bez jejich účasti na ústavní předloze uzákonit v zemi takové poměry, které by i oni mohli dodatečně sami uznat za přijatelné - když "uvidí, že tento stát vádí všem uplatňuje spravedlnost a rovnoprávnost, stane se... loyálními občany naší republiky." (Tusar) Skutečně také uzákoněn menšinový statut, i když pochopitelně nevyhovoval federalistickému programu Lodgmannovu či Seligerovu, nečinil německé postavení v republice nedůstojným: Zabezpečoval Němcům (jako všem občanům) individuální rovnost bez ohledu na rasu, řeč, náboženství nebo národnost, rozsáhlejší demokratické a sociální práva než Rakousko-Uhersko, především skutečně všeobecné tajné, přímé a rovné hlasovací právo, včetně proporčního zastoupení v orgánech státu a samosprávy. Zvláštní zákon zakazoval odnárodňování. Závažné ovšem bylo, že se už při jednání o ústavě a zejména v boji kolem jazykového zákona a o pojetí tzv. národního státu projevil v českém prostředí vzestup bojovného, ostře protiněmeckého křesťanského typu, což se odrazilo v redukci původních - delokosáhlejších - českých příslibů z Paříže: v posunu ústavních zákonů směrem k minimům, vyléčovaným mezinárodními garancemi ochrany menšin (dvacetiprocentní klauzule), v prohlášení Československé řeči "za státní, oficiální řeč" republiky a zejména v pozdějším zřízení šup-

ního zřízení. (To totiž nebylo v českých zemích vůbec uvedeno v život, čímž byly zablokovány ty možnosti, jež německé kolektivitě dávala regionální samospráva jako potenciální základna německého státu.)

Tato první revize a redukce zakladatelské Masarykovy koncepce řešení česko-německého vztahu jako by předznamenala směr dalšího vývoje. Jejím důsledkem je, že pod tlakem shora uvedených okolností se zakladatelská koncepce nerozvíjí dál směrem k uspokojivému modu vivendi, ale že se naopak zarazuje a dále redukuje. Naproti tomu Kramářův bojovně nacionalistický směr začíná svůj útok. Česká politika se v této souvislosti poprvé opět štěpí - právě na sporu o "ryznost" pojetí národního státu a o pojetí česko-německého vztahu. Masarykův a Kramářův směr se otevřeně staví proti sobě. Oba sice vyjadřují český národní zájem (a jsou nacionalistické), avšak pojetí tohoto zájmu se u obou liší - především v pojetí otázky německé. Máme zde tudíž co do činění s českým nacionalismem dvojího typu.

Masarykova ideově-politická koncepce vyšla ze války z téze, že pangermanismus se od přelomu století stal největším nebezpečím pro Evropu, pro Slovany, pro Čechy a (jako konzervátor "theokracie") též pro možnost dalšího rozšíření demokratického systému. Výsledky války, i když neznamenal definitivní likvidaci tohoto nebezpečí, však poměry změnil. Nadále bylo sice nutno se proti německému zabezpečovat pro případ, že by se hrozba z této strany měla obnovit, avšak hlavním prvkem v tvorbě nového postupu k němu měla nyní být anebna o dohodu, o jakési "mírové soužití". Poměr k Výmarnému Německu měl být zcela korektní i když nemohl být vysloveně přátelský a čeští Němci měli být pro československý stát z i s k á n i . O platformě tohoto získání zde již byla řeč. Dodejme, že v Masarykově pojetí byla zjevně otevřena cesta směrem k větším koncesím z české strany, což

skýtalo naději, že soubor německých národních práv (jakkoliv byl založen na menšinovém principu a jakkoli nebyl odvozen - jak správně postřehl E. Rádl - od "saluvního pojetí společnosti", ale od échocentrastického pojetí státu) se z počáteční, už tak ne docela nepřijatelné podoby vyvine v kompromis pro Němce docela dobře přijatelný, který by představoval onu "oboustranně únosnou míru autonomie", doporučovanou na německé straně jak Hennerem, tak výmarskou diplomacií (Uržidil). Tuto svou platformu, jež přirozeně zahrnovala i jeho humanitní a demokratické krede, Masaryk nejen platonicky vykládal, ale učinil ji i páteří své praxe; podle ní se - pokud mu vystačily síly - snažil uplatňovat ten významný podíl, který na řízení státu jako jeho hlava měl. (Např. získávání německých politiků do vlády v r. 1918 i později, boj proti kramářovskému pojetí národního státu a jazykového zákona, nastolení možnosti německé autonomie školské a patrnně i regionální, atd.) Podle Masarykova přesvědčení měla takto pojetá česká snaha vyvolat na německé straně odezvu v podobě upevnění těch sil, které byly ochotny k dohodě; vydati měla pak ve skutečné získání Němců pro československý stát, jehož vnitřní pevnost bylo možno doopravdy zabezpečit jen takto a nikoli prostým uplatněním české "poziční převahy". Jako vůdčímu československému představiteli šlo Masarykovi přirozeně především o stát, jemuž stál v čele. Proto považoval za škodlivé nejen všechno, čeho snad mohli Němci využít k jeho oslabení (např. kantonalizace), ale i to, co je mohlo nutit, aby se s ním rozešli ("utahování šroubů"). Odtud jeho snaha o rozumný kompromis, o nalezení míry, jež by umožňovala českou dohodu s Němci jako s minoritou mimořádné velikosti a výspolesti, zvláštního typu a významu. Je jistě otázkou, zda on sám šel v hledání této míry dost daleko, zda byl v tom dost průbojný a zda i jeho filozofické pojetí německé otázky nemělo ty slabiny, jež mu vytýká Rádl. Přes-

to však Masarykova koncepce v praktické "realpolitice" zřejmě představovala nepřijatelnější platformu česko-německého kompromisu, nemajíc ovšem v rozhodující chvíli, tj. v počátcích nového státu, adekvátní pendant na německé straně.

Z jiných představ zabezpečení státní i národní existence Čechů vycházel od počátku existence republiky Kramář, který - když se byl na počátku konformoval s potřebami všennárodní jednoty - začal záhy své pojetí vysunovat do popředí právě jako protiklad koncepce Masarykovy. Kramářovo pojetí bylo - stručně řečeno - orientováno vůči německví vysloveně bojovně. On sám i jeho národní demokracie vychází z premisy, že z německé strany slovanskému živlu a jmenovitě Čechům hrozí permanentní nebezpečí, jež se i přes momentální situaci opět brzo obnoví a jemuž je možno čelit jedině mocenskou převahou, neboť jiným argumentům "Němci neporozumí". Mezinárodně měla, podle původních Kramářových představ, tuto převahu zakládat velká slovanská federace v čele s Ruskem - ne ovšem s Ruskem bolševickým, jehož existence se do těchto projektů nehodila a jehož roli Kramář později náhluzorně doufal nahradit fašistickou Itálií! Toto spojení Slovanů považoval - zjednodušeně - za přirozenou protiváhu Německa ve střední a jihovýchodní Evropě. Vnitropoliticky pak se měla česká pozice ve státě vybudovat co nejdůkladněji, měla se doslova "fortifikovat" tak, aby Němci byli donuceni pochopit, že proti danému stavu věci nemohou nic dělat a že se s ním prostě musí smířit. Na základě toho a teprve potom měli Češi "svým" Němcům poskytnout to, co potřebují k národnímu, kulturnímu i hospodářskému životu, a to - podle slov samotného Kramáře - velkoryseji, než to udělalo staré mocnářství vůči Čechům. Tyto principy se koncentrovaly v Kramářově boji za ryze národního státu, za "český" ráz jazykového zákona, v podpoře vyzbrojování armády, v prosazování ideo-

logie bojového nacionalismu, která měla proniknout českou společností a dodat jí "duchovní jiskru", energii a jednotu, kterou potřebuje slabší národ k tomu, aby obstál v konfrontaci se silnějším nepřítelem.

Kramářova koncepce měla svou jistou logiku, již pozdější vývoj od třicátých let - bohužel - dával za pravdu. Přesto však právě ona na české straně představovala hlavní překážku možného česko-německého narevnání; pasivita české strany česko-německého dětu jsou zřejmá právě zde, u intrasigntního a nikoliv u liberálního českého nacionalismu. **P r a k t i c k á** politika Čechů vůči Němcům sotik nebyla "čistým" projevem Masarykovy sekladatelcké koncepce, ale výslednicí jejího střetání s koncepcí naskifitelnou a radikální, což bylo zdrojem její vnitřní rozporovitosti a také ovšem polovičitosti.

6. Česká politika vůči Němcům byla ovšem i reakcí na postoj politiky sudetoněmecké. A právě v tomto ohledu se zdáby po vzniku ČSR naskytila příležitost pro dorozumění v socialistickém táboře, který byl k překonávání nacionalního antagonismu přece jen lépe dispenován. Porážka revoluce v Německu zmenšila přitahlivost sjednocení s ním i pro sudetoněmecké sociální demokraty a stimulovala jejich obrát k politice na půdě československého státu. Současně s tím založila stabilizace československých poměrů rychlou diferenciaci obou národních táborů. UŽ volby z června 1919 a opět parlamentní volby z dubna r. 1920 vytvořily možnost, aby v ČSR vznikla vláda levicového typu se silným socialistickým jádrem. Po obecních volbách byla tato možnost socialisty obou národností ještě zcela opominuta. Po parlamentních volbách si tuto šanci uvědomují aspoň sociální demokraté čeští (radikální levice, Bechyně) a československá sociální demokracie činí německé nabídku na její vstup do vlády za podmínek vytvoření oddělených správních obvodů a Němcům přízni-

vé školské a kulturní politiky. Zde se poprvé objevuje možnost obratu směrem k česko-německému smíření v socialistické režii, a něhož se snad postupně mohlo vytvořit hlubší vyrovnání, jež by bylo součástí reformy československé státnosti směrem doleva - ne-li přímo k demokraticky pojatému socialismu, tak aspoň k důslednější, sociálně a hospodářsky orientované demokracii, jaká se původně předpokládala (a po níž se počalo volat opět na rozhraní dvacátých a třicátých let) a jejíž součástí by bezesporu muselo být i demokratické řešení národnostní otázky. Tato možnost však ztroskotala prakticky na Šeligerově odmítnutí. Německá sociální demokracie, dogmaticky vyžadující jako předpoklad jednání revizi ústavy a rozvázání svazků s Dohodou, projevila tolik ortodoxie a tolik lpěla na vyhlášených principech, že to znamenalo pověstné přehánění až absurdum a likvidaci "realpolitické", "kompromisnické" šance. Tím socialisté obou národností propásali největší možnost, jaká se jim naskytila jak pro sociální, tak pro národnostní výstavbu státu podle socialistických představ, v nichž lze - přes všechnu jejich dobovou poplatnost nacionalismu a přes jejich vnitřní rozpornost - přece jen spatřovat patrně nejoblíbnější naději na potenciální česko-německé porozumění. Těsně po té však už došlo k rozkladu dělnického hnutí, který rozštěpené socialisty - při vytlačení komunistů z vlivu na vládní politiku a také ovšem při jejich odmítavém postoji i účasti v jakémkoli vládním seskupení - odsunul na druhou kolej a který automaticky vynesl do popředí československé agrárníky, a jejichž hegemonii ve vládních koalicích je spojeno řešení či neřešení česko-německého poměru ve dvacátých letech.

7. Po rozkladu dělnického hnutí formulovala svou platformu i vznikající internacionálně pojatá KSČ, a to

ještě za vlivu Šmeralova. I při vší kritice československé buržoazní demokracie a versailleského systému, i při všem favorizování boje za socialismus před národními zájmy (Šmeral: "Idea nacionální musí se stát tím, čím jest, ideou nepostrnou v porovnání s velkou ideou mezinárodní proletářské solidarity, světového revolučního zápasu za osvobození všech pracujících.) brala přece jen ČSR jako základnu boje dělnické třídy, která by se neměla rozbíjet. Tendence k německé revizi a k středoevropské socialistické federaci, které se projevily ještě i na ustavujícím sjezdu německé sekce (Kreibich), byly záhy aspoň na čas uloženy ad acta. (Opět Šmeral: "...Neváhám říci, že my všichni uznáváme tuto státní konstrukci jako daný podklad a předpoklad svého sociálně-revolučního zápasu... nebylo by většího neštěstí také z hlediska sociální revoluce, než kdyby v dnešní době měly vypuknouti zmatky povahy nacionálně iredentické a kdyby tyto zmatky, nové nacionální a válečné zápasy o hranice měly zatlačiti, zkomplikovati, znemožniti veliký zápas sociální. Toto konstatování musí stačiti, aby byly vyvráceny námitky, že bychom měli dýsel český stát ohroziti.") Důrazem na prioritu společných sociálně-revolučních zájmů dokázalo vznikající komunistické hnutí - vlastně jako jediné mezi všemi ostatními politickými směry ČSR - překonat "na svém dasku" česko-německý boj. Pojetí německé otázky, na němž byly u vznikající KSČ ještě patrné Šmeralovy zkušenosti s národnostní otázkou z Rakousko-Uherska, obsahovalo i soubor dílčích požadavků, které veelku odpovídaly potřebám počátečního česko-německého vyrovnání a vystihovaly řadu citlivých problémů, o něž byl pak ve dvacátých i třicátých letech česko a německou politikou veden ostrý zápas, ustíci v neblahém roce 1938. Šlo zejména o odstranění "všech národnostních a jazykových nadpráví", o uskutečnění zásady "aby každý státní občan mohl s důvěry

jednat ve svém jazyce" a o "co nejrozsáhlejší obecní, okresní a župní samosprávu" a rovněž o samosprávu školskou.

8. V této době se i sudetoněmecká politika stěpí, a to zprvu na sociální demokraty a ostatní strany, sdružené v Deutscher parlamentarischer Verband, který za vedení Loßmanna von Auen vystupuje - přes formální uznání ČSR - ostře proti ní a odmítá také v dubnu 1921 další Masarykův pokus získat Němce pro účast ve vládě. Z české strany stupňují národně demokratickou svou protiněmeckou euforii, jež má svůj nejznámější projev v násilném záboru Stavovského divadla. Začátek dvacátých let tak byl poznamenán ostrou česko-německou konfrontací, a to jak v parlamentě, tak mimo něj. Současně však začal probíhat proces obratu německých stran k tzv. pozitivní politice; našel svůj výraz v rozštěpení DPV, od něhož se oddělili nacionálové a nacionální socialisté, kteří dále trvali na intrasigetní politice vůči státu, pro niž se vžil termín "negativismus". Ostatní strany DPV v čele s agráři (Bund der Landwirte) a křesťanskými sociály začaly provozovat opoziční síce, leč stát již respektující "aktivistickou" politiku, podobně, jak to učinili za vedení Seligerova nástupce, dr. Czeche, i sociální demokraté. I přes tuto změnu a přesto, že se státoprávní výhrady obou směrů vůči ČSR lišily, probíhala česko-německá konfrontace dál a v podobných rozměrech a formách až do r. 1926.

I když v podtextu cílů aktivistů se již záhy začala objevovat snaha získat podíl na správě státu a ekonomické i politické výhody, jež s tím byly spojeny, nebyla dlouho korunována úspěchem - švehla koncipoval své vlády z r. 1924 i z r. 1925 jako vlády "jen československé", s rozhodující převahou Čechů. Sbližování aktivizmu s ČSR však přesto pokračovalo a nezastavila je ani

hospodářská krize z let 1923-24; po ní začali naopak aktivisté - a především agráři - směřovat k vládní účasti ještě cílevědoměji. Tento vývoj podporevala i situace v Německu, v němž krize probíhala v úžasně podobě s jehož poválečná slabost - na rozdíl od počátku 30. let - nebyla pro Němce z českých zemí s jejich stabilizovanějšími poměry právě přitažlivá. Kromě toho diplomacie výmarského Německa právě měla vyslepený zájem na vývoji aktivismu, na zlepšení jeho poměru ke státu (a státu k němu) i na jeho postupu do vlády. Podle jejího názoru neměli totiž čeští Němci bojovat proti ČSR, ale (jen) proti chybám jejího systému (Urzidil). Pro tento boj pak bylo výhodnější získávat pozice právě v těch orgánech, v nichž se o systému rozhoduje.

9. Vstup německého aktivismu do vlády se však uskutečnil až v r. 1926. Nelze se ubránit dojmu, že při umírněnější a pragmatičtější politice z obou stran k němu mohlo dojít již dříve - hned při vzniku ČSR nebo v letech 1920-21 - a to bez řady škodlivých peripetií, jež byly pro první polovinu dvacátých let tak přiznačné. Kritika musí v tomto směru směřovat do obou národních táborů. Mohli-li však Němci vstoupit do československé vlády v r. 1926, aniž by se na jejich statutu oproti dřívějšímu cokoli změnilo, (spíše tomu bylo dokonce naopak, zvláště po vydání prováděcích nařízení k jazykovému zákonu), proč to nemohli učinit už třeba v r. 1920, v situaci, kdy česká strana měla jiného "spílmachra", než byli agráři, kdy byla nakloněna k větším koncesím a kdy kompromis mohl být pro Němce výhodnější, než v r. 1926, kdy byl základnou dohody pouze vágní slogan "rovný s rovným"?

10. Přesto byl vstup německého aktivismu do vlády jedním z největších pozitivních zvratů v česko-německém

poměru ze celou řadu moderních dějin jak fakticky, tak zejména potencionálně; choval totiž v sobě možnost dalšího zlepšení tohoto poměru směrem ke skutečnému vyrovnání (jímž sám o sobě ještě nebyl). Avšak tyto pozitivní rysy byly deformovány skutečností, že se celý zvrat odehrál jako součást řešení politické krize čs. státu v letech 1929-36, v němž pomáhal pretlačit konzervativní revizi koncepce československé státnosti, o níž usiloval blok agrárníků a katolíků a v němž sehrál roli nástroje k vytěsnění socialistů z vlády a oslabení masarykovského "hradu". Řešení této politické krize vstupem německých agrárníků a křesťanských sociálů a slovenských luďáků do vlády bylo při celkovém regrese směrem doprava samo o sobě rozporné. Krize v Československu ovšem nevyústila v nastolení fašistického nebo totalitního režimu jako v řadě okolních států, demokratický systém pro Čechy i Němce se podařilo přece jen udržet. Ten však byl přitvrzen, šrouby jeho mechanismu byly přitěsňeny - jak v politickém, tak v sociálním a rovněž v národnostním ohledu a jeho další evoluce směrem k demokracii hospodářské a sociální, kterou měl původně na mysli Masaryk, byla v zásadě zmrazena. Přijetí německých agrárníků a křesťanských sociálů do vlády bylo součástí agrární manipulace, jejíž pomocí byl tento "přelohrat" doprava uskutečněn. Jestliže u kolébky letitého československého paradoxu (vyspělou průmyslovou zemí ovládali agrárníci, a to nota bene hlavně v její západní, vyspělé části!) bylo rozštěpení dělnického hnutí, pak zdrojem jeho vyvrcholení bylo právě propojení agrárních a katolických sil českých a slovenských s německými. V něm ovšem nešlo výlučně nebo aspoň především o národní vyrovnání, ale zejména o pragmatické a stavovské zájmy propojujících se frakcí. Podkladem dohody také nebyla žádná zásadní platforma; nějaké vyrovnávací jednání (jako ze starého meandřství) se nekonala a vše se vlastně omezilo jen na deklaraci bezle

"rovnej mezi rovnými".

Nelze tedy nevidět, že v německém aktivismu existoval i jistý, sociálně podmíněný prvek bezzášedového oportunismu (četné analogie tohoto druhu by bylo možno vysledovat i v českém "aktivismu" za Rakouska), který - aspoň in spe - snižoval jeho národní hodnotu a ubíral mu na autentičnosti - v národnostním ohledu především, a to na obou stranách. Nelze ovšem také neuznat, že agrární pragmatičnost měla i své praktické a momentální výhody - na rozdíl od socialistického lpění na principech z r. 1920 umožnila nyní blezkovou dohodu o přístupu Němců do vlády a tím i začátek onoho shora zmíněného potenciálně velkého zvratu. Současně však měla své zásadní omezení, jejichž důsledky byly hluboce škodlivé. Právě česko-německá vláda "panské koalice" uzákonila v r. 1927 správní reformu, jež znamenala nedemokratický krok zpět a též asi největší okleštění původní "masarykovské" koncepce německých politických práv. Obnovením zemského zřízení byly likvidovány naděje na to, že Němci získají do rukou samosprávu ve 2+3 župách a současně jim byla přičleněna Slezska k Moravě odňata vedoucí pozice, kterou tam na základě specifického složení obyvatelstva až dosud měli. Rovněž princip jmenování jedné třetiny členů okresních a zemských zastupitelstev státem, znamenal další omezení německých samosprávných pozic. Dopravením těchto nepříznivých změn byla pak nařízena o jazykové praxi v zemských zastupitelstvech. Tyto zásady do statutu německé menšiny byly vlastně větší a pro Němce horší než to, co předtím udělaly vlády "neněmecké" a přežili-li právě zrozený vládní aktivismus tyto údery "pod pás", bylo to snad jedině v důsledku vysoké hospodářské konjunktury, jež umožňovala i skupinám německého obyvatelstva příslušný ekonomický a sociální profit. Je ovšem zcela mylné připisovat vinu za tyto chyby Masarykovi a Benešovi, jak se to

někdy zjednodušeně dělá. Právě v inkriminované době byl jejich vliv na československou politiku menší než kdy jindy a vzpomínaná opatření byla v rozporu s jejich politickou koncepcí i praxí. Nicméně zůstává faktem, že česká politika jako celek nedokázala podchytit změnu, jež v německém táboře vstupem aktivistů do vlády (a aktivismem vůbec) nastala a nedokázala vytvářet podmínky k tomu, aby se z taktického kroku vyvinula změna skutečné koncepce, která by měla naději, že se stane základem trvalého příklonu Němců k ČSR a jejich stabilního modu vivendi s Čechy i v časech nekonjunkturách. To mělo tím škodlivější význam, že celá šance vyšla nazmar právě v předvečer tak hlubokých otřesů, jaké vyvolala velká hospodářská krize a vítězství nacismu v Německu a které rozkolísaly jak československou státnost, tak celou Evropu (a zejména Evropu střední). Na tom nemohl nic změnit ani nový "pálebrat" doleva, daný výsledky voleb v r. 1929, který přivedl do vlády české i německé sociální demokraty - dílčí vylepšení, jež z toho vyplynulo, byla příliš malá a pozdná a velká katastrofa se v té době vlastně už dala do pohybu.

11. Během dvacátých let se v souvislosti se sektářskými posuny v KI změnila i původní podoba "německé" platformy KSČ. Rozporný stav česko-německých vztahů ve 20. letech měl svůj pendant i v komunistickém hnutí. Negativistický poměr k ČSR převážil a německá otázka byla chápána spíše jen utilitárně jako jeden z nástrojů k povalení jejího buržoazně demokratického systému, eventuálně i jejího rozkladu - jak to naznačovalo hesla sebeurčení s důrazem na odtržení vlastně pro všechny německé národnosti. Koncem dvacátých let se právo národů na sebeurčení až do oddělení začalo dokonce nahražovat tézí o povinnosti revolučního hnutí vést boj za oddělení, v čemž se spatřovala jediná perspektiva revoluč-

ního řešení národnostní otázky. Oddělení Slováků, Němců, Maďarů, Poláků, Zakarpatských Ukrajinců, znamenalo ovšem implicitně - bez ohledu na nejroznější subjektivní přání - konec Československé republiky, na nějž se v té době neorientovala dokonce ani většina buržoazních německých politických stran. To byl také zjevně jeden z hlavních zdrojů postupujícího oslabování, ba izolace KSČ a to zejména v českém prostředí. Nedostatek programu pro řešení české otázky (která byla přece rovněž ve hře!) byl příliš zjevný a zaujetí pro absolutní internacionalismus nemohlo tuto slabinu vyvážit. Současně s tím však zaujetí pro "globální" revoluční strategii neumožňovalo dostatečný zřetel na dílčí problémy a denní boj za národní práva Slováků a menšin, tedy zejména Němců, takže zde neexistovala žádná větší koncepce úpravy jejich aktuálního postavení. Jako snad každé - a zejména mladé - marxisticko-socialistické hnutí měli i komunisté v této době v národnostní otázce zjevně svou Achillovu patu.

12. Hospodářská krize z počátku třicátých let vytvořila svými důsledky ono zuznění česko-německého vztahu, jehož rozplétání (nebo spíše pokus o rozseknutí na známý "gordický" způsob) vedlo ke konečným katastrofickým důsledkům. Od přijetí jazykové koncepce národa přešel vývoj vztahu Čechů a Němců přes mnoho "výhybek", jejichž poloha přijetím jazykové koncepce vůbec ještě nebyla postavena na směr "do katastrofy". Proti fatalistickému pojetí role jazykové koncepce národa (které lze najít u Bohema) mluví jak nekatastrofický vývoj ve vztazích jiných národů, jež přijaly stejnou ideu, tak smotný vývoj česko-německého vztahu, v němž - přestože jej jazykový boj bezesporu zotřevoval - mělo desavední "stýkání a potýkání se" ráz koexistence, leckdy sice doati bojovné, přesto však vždy v zásadě přece jen "mírové".

To platí i v období poválečném a jeho novými státoprávními poměry. Ještě ve stresemannovské éře měly vztahy ČSR a vymarského Německa, přesto, že se oba státy již střetaly v vedoucí hospodářské i politické pozice ve střední a jihovýchodní Evropě, ráz takovéto koexistence. Ve vnitřních česko-německých vztazích jistě nebylo ani v éře vládního aktivismu zdaleka vše uspokojivé, avšak přesto obě strany i se svými jazykovými principy šly vedle sebe; hojevaly sice o lepší podmínky své existence, avšak vzájemně ji respektovaly a jejich vztah se přece jen do jisté míry zlepšil. Extremistické projekty, namířené k potlačení nebo dokonce k likvidaci jedné ze stran česko-německého vztahu, byly na okraji politiky a jejich význam byl zanedbatelný.

Tato situace se zcela proměnila po nástupu nacismu k moci. Hitler dále vyvinul starší velkoněmecké "völkisch" koncepce a projektoval zásadní změnu středoevropských poměrů s cílem vytvořit nově pojatou Velkoněmeckou říši, v níž by byli - jak řekl - sloučeni všichni etničtí Němci, "všichni lidé německé krve, ať dnes žijí pod panstvím dánským, polským, českým, italským nebo francouzským...". To předpokládalo změnu německých hranic, a to i oproti roku 1914, neboť ty "nebyly ve skutečnosti ani úplné, pokud se týče splýnutí všech Němců, ani nebyly rozumně vedeny vzhledem k vojensko-zeměpisné účelnosti." Tato změna musela nutně ohrožovat celou střední Evropu a na předním místě zejména Československo. Jeho historické země byly Hitlerem považovány za prvořadý objekt expanze, jež se měla v jeho pojetí stát nástrojem nového velkoněmeckého projektu. Ten ovšem v nacistické verzi užíval své nejextrémnější podoby, která už Čechům neponechávala možnost nejen státní, ale i národní existence. České národní území, přidělené k obývané Velkoněmecké říši, mělo být v nacistickém pojetí o-

osídleno výhradně Němci. Tento projekt však kupodivu ne-
byl vyvozován z jazykového principu: Hitler výslovně
odmítl germanizaci tradičního typu, germanizaci "jazy-
kovou", tj. takovou, při níž šlo o to, aby obyvatelstvo
mluvilo německy - a v této souvislosti prohlásil deken-
ce za štěstí, že se nezdařila germanizace josefinská:
"Snad by se jí bylo podařilo zachovati rakouský stát,
docílila by však také zavedení jednotné řeči poklesu
rasové úrovně německého národa. V průběhu století by se
byl vyvinul určitý společný státní pud, stále zane bylo
by však rasově méněcenným. Zrodil by se sice státní ná-
rod, kulturně tvořivý národ by však zanikl. Došlo by na-
nejvýš k tomu, že ... "národ cizí rasové příslušnosti...
by vyjadřoval své názory v německé řeči a kompromitoval
by tak výši a důstojnost našeho národa svojí vlastní méně-
cenností." Jazykový princip (jak je vidět už z těchto
několika citací Hitlerova "Mein Kampf") nebyl tedy sám
o sobě rozhodující pro ono zosťžení německo-českého vzta-
hu, pro onen začátek jeho katastrofického vyústění, jenž
se dostal na pořad dne s vítězstvím nacismu v Německu.
Jádrem pudla - a současně i novum v celé dosavadní němec-
ké politice vůči Čechům - je v nacistickém principu ra-
sovém a v principu germanizace pády: "Co v dějinách by-
lo skutečně germanizováno s opravdovým užitkem, byla pá-
da, kterou naši předkové dobyli mečem a osadili německý-
mi sedláky. Pokud smísili náš národní organism s cizí
krví, spolupůsobili na rozvratu naší vnitřní národní pod-
staty..." (Hitler). Co zasmenaly tyto principy, povýšené
na oficiální státní koncepci, pro česko-německý vztah,
je nasnadě: České teritorium má být jako součást Velkoně-
mecké říše osídleno Němci, Češi z něho mají zmizet, aby
se napříště zabránilo míšení a tím rozvratu německé
"vnitřní národní podstaty". To ve svých důsledcích znamē-
nalo (a opakujeme, že především z jiných než z jazykových
důvodů, byť ty svou jistou roli hrály také) likvidaci

celého tohoto vztahu, a to projektovaným zánikem jedné jeho strany. Teprve nyní, z těchto aktiv a také je výhybka přestavována na polohu "do katastrofy".

Hospodářská krize k vývoji tohoto zvratu nepomohla zvláštním, dosti složitým pochoodem. Její důsledky totiž vytvořily v česko-německém vztahu jakousi "konjunkci" sociálních, nacionálních a mezinárodně-politických faktorů, propletených navíc ještě s vyžíváním liberálně demokratického pojetí státu a s nově a nesmlouvavě se prosazující nutností uplatňovat organizující roli státu v ekonomickém i sociálním ohledu. V této situaci neprokázala československá státnost potřebnou adaptabilitu a přitažlivost, nevytvořila dostatek vnitřních jistot, předností, jež by stačily k tomu, aby české Němce (nebo aspoň jejich podstatnější část) udržely ve svém svazku; neopěk spíše odhalila své koncepční nedostatky a v náporu dravého, nacismem dopoveného německého nacionalismu neobstála - zvláště, když západní velmoci postupně zcela rezignovaly na "své" středoevropské uspořádání, jehož důležitým kamenem Československo původně učinily. Československý státní systém nedokázal zadržet, aby zárcující existenciální důsledky krize nedopadly na společnost takřka v plném rozsahu. I ty prostředky, jež k zmírnění vydělal, nebyly využívány zcela účelně a byly především malé, nedostatečné, stejně jako nedostatečná byla celková intervence státu. Přitom vláda - aniž snad tak činila z nějakých nacionálně nenávislných důvodů, nedokázala účinně eliminovat skutečnost, že v důsledku dané průmyslové struktury pohraničí (lehký, exportní průmysl) dopadala nezamětně na německé obyvatelstvo ještě tíživěji než na české. Nedostatečný zřetel k objektivně se prosazující potřebě přecházet k novému, ekonomický i sociální vývoj podstatněji ovlivňujícímu pojetí státu (třeba na způsob známého New Dealu a pod.), jakož i zmrazení kdykoli uvažovaného modelu hospodářské a sociální demokracie,

v čemž se dodatečně a zhoršně projevíly důsledky "celně-kongruence" regrese v pojetí československé státnosti, způsobily, že československo zvládalo krizi velice špatně, že se zejména opozdilo při nacházení východiska z ní a že vlastně krizi už zcela nepřekonalo. To vše bylo markantní zvlášť při srovnávání se situací v sousedním Německu, kde obnova výroby a z a - m ě s t a n o s t i probíhala rychleji a kde byly sociální důsledky krize umenšovány účinnějšími zásahy státu, jehož intervencionistickou úlohu začal nacistický režim uplatňovat dosti výrazně. To - bohužel - hebořilo i u sudetských Němců pro nacismus. Že tento momentální sociálně-ekonomický profit Němci splácejí ztrátou politické demokracie, a že jej jednou splatí válkou (a prohranou válkou!) a vládou teroru a černou skvrnou na svých dějinách - to si sudetští Němci, jichž se to mělo také týkat, nepřipouštěli a konec konců to v počátečním stadiu ještě ani nebylo pro všechny dostatečně zjevné. Síla každodennosti byla i pro české Němce nezastírná a umenšovala (opět bohužel!) přitažlivost základního a rozhodujícího faktoru - Hitlerova Německa jakožto nositele ideje velkoněmeckého sjednocení nového typu, obnovené mezinárodní moci, dynamického nacionalismu i jakožto inspirátora určitého zlepšení situace širokých vrstev. Konjunkce všech těchto faktorů vyvolává mezi Němci z Čech a Moravy "slapevou vlnu" nikdy neviděnou mocností, jež doslova splachuje všechny "staré" směry sudetoněmecké politiky, jak tradicionalistický negativismus, tak nedostatečně zakořeněný aktivismus (a zde opět nelze nepoukázat na polovičitost české národnostní politiky, zejména na odpovědnost jejich vládnoucích konzervativních směrů) a jež na svém hřebeni vynáší novou sudetoněmeckou nacionální jednotu, reprezentovanou Henleinovou Sudetendeutsche Heimatsfront.

13. Ta je nesporně inspirována výkonem a příkladem nacismu německého; při jejím vzniku však hrají důležitou roli i faktory domácí. Požadavek sudetoněmecké jednoty byl staršího, ještě "přednacistického" data. Za své kredo jej vyznávala mladá, tradičním stranictvím nezetížená sudetoněmecká generace, jež v jednotě, v "národní frontě" (k níž se zřejmě uchyluje každý, kdo se v nacionálním boji cítí být v pozici slabšího) viděla nástroj k vyrovnání nevýhody v postavení svého kmene vůči Čechům. Sociální důsledky krize skutečnost tohoto požadavku ještě zesílily a v téže době již působil i příklad sjednocování Němců nacismem říšským. V čele vzniklé Heimatsfront nestojí také původně nacisté, ale lidé spenovoského Kameradschaftsbundu, jejichž orientace na státní stát s vládnoucí elity byla sice rovněž svým způsobem velkoněmecká a antidemokratická, avšak nacismem byla považována za nepřijatelnou - už pro své tendování k Vídni. DNSAP ale SHF od začátku infiltruje - ujednáním vůdců, přílivem kádřů nebo i radikální kritikou - když hledá náhradu za svou zakázanou stranu. Z toho vzniká v SHF nepětí a rozpory; nejasnost skutečné podstaty hnutí v této fázi se dosti ohráží i v historiografii.

K tomu napomohl fakt, že Hitler nejdříve ponechává Henleina - přesto, že se s ním sešel již v červnu 1933 ve Stuttgartu a snad mu dal i jakési pověření a přesto, že Henlein ve svém sdělení Steinschacherovi z 20. července 1934 pro sebe "vyhradil totéž nacionální socialistické smýšlení jako určití agitátoři rozpuštěných stran" - ve sféře německé tradiční volketumpolitik, tj. Volksbundu für Deutschland im Ausland (VDA) a Volksdeutscher List (VL). To vede některé autory k přesvědčení, že existuje rozdíl mezi orientací SHF a nacismu v této fázi. Nelze však přejít fakt, že tradicionalistická koncepce VDA tehdy nebyla v protikladu k zájmům nacismu, ale byla v nich zakalkulována jako určité přechodné či nouzo-

vě řešení, vhodné pro dobu, kdy je "říše" ještě slabá a potřebuje na vnějších frontách klid - jak to ostatně vyjádřil i spiritus rektor VDA, tradicionalista dr. H. Steinecker. V SNP, resp. v SdP nebyla ovšem tato otázka jasná a radikální nacisté vedli proti Henleinovi pro jeho kompromisnictví vůči ČSR ostrou kritiku.

Během roku 1937 se však tyto otázky vyjasnily: Volkstumpolitik se v Říši zmocnila agentura SS a SD (tzv. Volksdeutsche Mittelstelle - VOMI) s čistě nacistickým programem v otázce německých menšin a Hitler přibližně v téže době pochopil, že dostává v SdP nástroj, vhodný pro novou fázi jeho politiky; nástroj, jehož role se nemusí omezit jen na tzv. "volklích" pojetí tradičního nacionalismu lidí z VDA (tj. na maximální vybudování "državy" německých menšin na půdě těch států, v nichž žijí), ale jehož může výhodně využít k naplnění své vlastní, tj. nejextremističtější verze "völkisch" pojetí. Tato změna přímě souvisela se změnou mezinárodní pozice "třetí Říše", kterou Hitler považoval již za natolik upevněnou, že mohl opustit důkladně zdůrazňovanou neintervence do záležitostí sousedních států a přejít k přípravě expenze, jež by začala uskutečňovat první etapu nacistické varianty Velkoněmecka. Výrazem této změny je Hossbachův protokol (5.11.1937); v něm však ještě převládala orientace na válečné řešení československé otázky. Těsně po té však Hitler z Halifaxovy návštěvy seznal, že mu V. Británie nebude bránit v středoevropských změnách, pokud k nim nedojde - válkou. V této situaci se mu přesně hodila Henleinova nabídka na anexi celého území Čech a Moravy za pomoci MR. Na podzim 1937 tak končí období, kdy se v "sudetské" politice Německa mohlo ještě uplatňovat "volklích" pojetí jako dočasná východisko, určené zatímní slabostí "třetí Říše" a plně převládá nacistická doktrína "völkisch" - nejen jako vzdálený cíl, ale jako vůdčí hledisko po-

litické praxe. To také určuje i novou podobu dvojakosti SdP; nyní jde už jen a jen o pátou kolonu, krytou "dvojí lží" (zastírání poměru k nacismu a vnější loy- alitou čs. státu). Autonomistické požadavky karlevar- ského programu jsou už jen pouhým meněvrem, prostřed- kem nátlaku na ČSR, nástrojem k získání podpory Západu a kamufláží konečného cíle nacistické politiky vůči československému státu. To, že nyní Hitler dává zcela přednost SdP před starými nacionálními socialisty (Krebs, Jung, skupina Auebruch a pod.) bylo logické, Henleinovo hnutí se stalo velkou masovou silou; ostat- ně později bude Hitler také dávat přednost vlivným, byť z hlediska ortodoxie ne zcela pevným či homogenním smě- řem, před sice "echt" nacistickými či fašistickými, leč nepřilíh vlivnými sektami.

14. České politice zůstala aležítost cílů a takti- ky protivníka patrně poměrně dlouho skryta a rovněž zá- sední změnu z podzimu r. 1937 rozluštila asi opožděně. Napovídá tomu aspoň fakt, že přespřilíh dlouho brala vě- ci tak, jako by skutečně šlo o vyrovnaní uvnitř státu, a to zejména proto, že by Západ nic většího nepřipustil. Při tomto ocenění situace - tváří v tvář vyostření ně- meckého problému po volbách 1933 - se snaží vyrovnat s nerůstající krizí různými způsoby:

Na pravicí volá Kramář ještě na sklonku svého živo- ta po pevné národní jednotě, vypjatém, bojovném naciona- lismu a po spojenectví s fašistickou Itálií (!), jež mě- le nahradit ztracenou protiváhu v podobě carského Ruska. Jeho koncepce je i nyní protiněmecká. Jeho partneři, zej- mána dr. Preis a Hodža však se snaží k nacismu přiblížit. A právě křídlo agrárníků počalo přímo usilovat o společ- nou vládní koalici s Henleinovou SdP, jež by umožnila vy- tlačit z vlády socialisty, zřídít režim pevné ruky a ob- rátit zahraniční politiku směrem k Německu. Opačný vývoj

proběhl na levici, která se začala německou otázkou intenzivněji zabývat a která vybízela k opravdám československého systému, jež by uspokojily aspoň nejpalčivější německé požadavky. Vedle různých iniciativ z řad levicových, převážně sociálně demokratických intelektuálů je zde nutno jmenovat "německý" program KSČ z r. 1936, který byl součástí přechodu této strany od "negace k obraně československé demokracie, nastoupeného po VII. kongresu KI. Vyznačoval se faktickým stažením hesla sebeurčení až do odtržení a dočasným odklonem od orientace na diktaturu proletariátu, pro niž bylo heslo sebeurčení (či spíše odtržení) pomocným prostředkem. Tento obrat znamenal jistě pokrok - byť byl vynucen teprve nebezpečím nacismu a byť přišel se zpožděním a bez hlubší kritiky minulé orientace. Vedoucí myšlenkou bylo nikoli zásadní řešení problému, ale takové úpravy dílčího řešení, které by posílily základnu ne-henleinovských sil a nedaly SdP v autonomii Němců do ruky nástroj k plnému dovršení její hegemonie a k rozbití ČSR. Současně se měla znemožnit koalice SdP s českou pravicí a likvidace demokratického zřízení. Tento program měl řadu styčných míst s programem aktivistických stran byl jim též předložen jako možný základ společné platformy. Bohody však dosaženo nebylo - vládní strany obretu komunistů, který považovaly za příliš náhlý a v němž spatřovaly nástroj nového utilitarismu s nejistou "definitivou", příliš nevěřily. Nadto se obávaly, že by spolupráce s komunisty vyprovokovala blokování pravice, která měla v parlamentě převahu a její koalici s Henleinem - což by mohlo mít nebezpečné následky na způsob vývoje, který proběhl v Německu.

15. Ústřední postavení v řešení česko-německého vztahu měla ovšem vláda a prezident, nyní už dr. Beneš, který si byl závažnosti německého problému i četných

slabin dosavadního řešení vědom. Pokusili se řešit situaci dílčími úpravami, tzv. "vybudování dosavadního statutu", bez zásadnějších změn koncepce státu a ústavy. To bylo smyslem vládního memoranda z února 1937, jež bylo formálně odpovědí na iniciativu aktivistických stran, jejichž návrhy formuleval především sociálně demokratický předák dr. Czech. Obsahem tohoto oboustranně dohodnutého dokumentu bylo: Pomoc krizi nejvíce postiženým, tj. německým oblastem, a to vládními zakázkami, úpravou sociální a zdravotní péče, dohledem nad spravedlivým zaměstnáváním německého dělnictva; úprava péče o mládež v tom smyslu, aby byla spravována lidmi příslušné národnosti; spravedlivé přijímání Němců do státních a veřejných služeb; zlepšení jazykové praxe ve styku vyšších úřadů a obcemi cestou bezplatných překladů, jakož i redukcí rozsahu jazykových zkoušek pro uchazeče o místo ve veřejné službě; zvýšení finančních podpor pro školství, zejména německé a event. zlepšení školské správy prohloubením "ohledu na kulturní potřeby jednotlivých národností"; odstranění nedostatků v samosprávě z hlediska zájmů menšin; příslib "přísně spravedlivé menšinové politiky".

Takto koncipovaná úprava německého postavení mohla ovšem mít příznivé účinky a napomoci hlubšímu zakořenění aktivismu mezi českými Němci někdy v polovině nebo i na rozhraní dvacátých a třicátých let. Po ničivých důsledcích výše vzpomínané "slapové vlny" (krize + nacismus) však už zeufale zůstávala za rytmem událostí; obcházel meritum problému, jež se nyní prodralo do centra pozornosti daleko více než předtím, a ve srovnání s tím, co proklamovala SdP a co se v zjitřených a krajním radikalismem nyní ovládnutých německých myslích ujal, vyhlížela jako pouhé přistipkání. Česká politika tu platila těžkou daň své minulé úzkoprsosti a ústupnosti před vlastním bojovným nacionalismem a dostala se

do dilemmatu, které bylo patrně neřešitelné: Zcela, do všech důsledků zásadní řešení znamenalo dát za pravdu SdP a znamenalo dát jí i moc. To však bylo nyní, po přeměškání vhodného času, vlastně vystavením směnky na rozbití republiky. Opatrnost a omezené řešení měly tudíž své racionální důvody - odklonit Němce od radikálního programu SdP a dostat stát z nekloněné roviny však nemohly.

16. Nacismus i jeho odnož v SdP si byly tohoto patu, v němž se česká politika ocitla, vědomy a dovedně využily situace. Karlovarský program přinesl v dubnu 1938 komplexní a vlastně nejradikálnější program sudetského německví, jímž byly jednak dovršeny, ale i překonány programy z 19. století i z r. 1919. Jeho jádrem bylo vytvoření sudetského německého národního území, realizace ústavně deklarované rovnosti národností ČSR prostřednictvím národních svazů, jež by spravovaly jednotlivé národní "državy" a měly veřejnoprávní charakter. Dále SdP vykladovala zřízení národních katastrů, trestní ochranu národností a národních "držav", sankce proti nacionálnímu zneužívání úřední moci, atd.) To ve svých důsledcích vyjadřovalo požadavek federace, či spíše konfederace a tudíž omezenou, ale přece jen jistou sudetskou státnost. (Ta měla být spravována, jak ukazují proklamované organizační principy německého národního svazu, ne podle demokratických zásad, ale už podle principů, blízkých "führer-prinzipu" nacistického.)

Již infiltrace ideologie a politiky SdP nacismem nanečovala nebezpečí, jež z takto pojatého sudetoněmeckého programu pro ČSR hrozilo, tj. vytvoření státoprávních poměrů, za nichž by byl přeskok ke svazku s nacistickou Velkoněmeckou říší věci zcela jednoduchou. Problém je však větší a hlubší: Tento program velkého stylu byl současně pouhým podvodem, lží a provokací - a pokud

tím nebyl zcela hned při svém vzniku, nebo aspoň ne pro všechny součinitele, z nichž konglomerát SdP tehdy vznikel, pak se v tomto směru vyvinul záhy a beze zbytku. Jeho hlavním smyslem se totiž stalo vyprovokovat české odmítnutí, důkazem české neschopnosti úspěšně naplnit svěřený menšinový mandát, dostat českou stranu do izolace od západních mocností a vytvořit předpoklady pro řešení nejen sudetoněmecké, ale i "české" otázky podle Hitlerova velkoněmeckého projektu, tj. připečením k Říši. Nejasnosti v dílčích bodech - kdy, kde a jak dalece o této proměně rozhodl, nebo s ní souhlasil - nemohou na tomto zásadním faktu nic změnit. Ostatně sám Henlein, jakkoli o průběhu jeho identifikace s nacismem mohou být do jisté míry spory, na podzim 1937 Hitlera k anexi Čech a Moravy (!) přímo vyzval a nabídl mu k tomu svou stranu "jako faktor v nacionálně socialistické politice Říše" - což tento začlenil do své nové kalkulace. A tajný dokument vedení SdP z doby brzy po karloverském programu, "Grundplanung GA", už tuto anexi charakterizoval zcela pregnantně a nealternativně. Právě tyto skutečnosti zakládají nyní český postoj k sudetským Němcům, který se potom za okupace vyvinul ve všeobecný požadavek jejich transferu.

17. Česká strana před těmito požadavky, doprovázenými soustředěným německým tlakem zevnitř i zvenčí a západním appeasementem, ustupovala. Kvalitativní novum v jejím postoji k německému problému znamenal tzv. druhý plán, tj. národnostní statut, předložený vládou Henleinovi 30. června 1938. Vycházel už totiž z téze, že Československo je národnostním (nikoli tedy národním!) státem, že nyní jde o "poněkud přebudování státu ve stát opravdu rovných, rovnoprávných a společně vládnoucích a stát spravujících národností (Beneš). Tento princip se měl dle navrženého statutu vyjádřit některými významnými známkami: Němec-

kým požadavkům na autonomii se vycházelo zatím přebudování samosprávy, jež se měla vrátit k starým rakouským principům (!). To konkrétně znamenalo přeměnu zemských zastupitelstev na zemské sněmy se svrchovanými zemskými výbory v čele, s vnitřním členěním na národnostní kurie a s odvozenou zákonodárnou pravomocí. Obdobně tomu mělo být i v okresech. Kuratela státní správy nad samosprávou měla být odbourána. Rozpočet se měl v zásadě členit podle národnostních kvót (v ČSR pro Němce 22%) a stejně tak i přijímání státních zaměstnanců (v ČSR 22% Němců, v Čechách 33%). V oblasti jazykového práva měla sice čeština nadále zůstat státním jazykem, ředi menšin se však měly stát úředními jazyky v oblastech, kde ta-ktérá menšina převládala. Padala tzv. 20% klauzule a každý občan měl mít právo jednat s úřady a být jimi vyrozuměn ve svém jazyce (vzpomeňme tu Šmeralovu formuli z r. 1921!).

Když SdP tento plán odmítla, ustoupila vláda dále: "třetí plán", vzniklý na základě henleinovského návrhu nadiktovaného v Mariánských Lázních Anton Gwatkinovi a předložený Benešem SdP a Runcimanovi 29. srpna 1938, již předpokládal existenci tří samosprávných německých krajů nebo žup (a vrátil se tedy blízko k původnímu pojetí Masarykovu, jenže: po jaké oklice a v jaké situaci!).

Po opětovém německém odmítnutí byla podle protinávrhů, předložených Kundtem, vypracována (zřejmě Benešem) další verze, tzv. čtvrtý plán. Ten vycházel německým požadavkům zatím už téměř zcela - s tím, že "kompetenci samosprávy budou přikázány všechny záležitosti, které vzhledem na jednotu a integritu státu nemusejí být bezpodmínečně vyhrazeny státu samostatnému" (Beneš). Tento princip, opakující starou rakouskou federalizační formuli, znamenal nejen české přivolení k "budoucímu", ale de facto i k "staatenbundu" a současně byl v celé řadě Čes-

ko-německých "vyrevnání" od poloviny 19. století největším úspěchem české strany, souhlasem se sudetoněmeckým sebeurčením takového typu, kterým se realizoval nejen nějaký příznivější menšinový statut, ale úplná národní rovnoprávnost s určitými atributy vlastní sudetoněmecké státnosti. Na tom nemění nic ani fakt, že plán - vzhledem k rizikům, jež by z toho pro stát plynuly - neakceptoval princip uznání německé národnosti (národního svazu) za veřejnoprávní osobnost.

18. Tato změna v českém pojetí německého statutu byla ovšem dílem vynuceným, dílem byla taktickým manévrem, jenž do značné míry kalkuloval s Henleinovým odmitnutím a měl - jak již řečeno - přesvědčit západní mocnosti o dobré vůli české strany, odvrátit je od Němců a získat Čechům jejich opětnou podporu. Byla to tedy svým způsobem "nepravá" změna s "nepravá" koncepce. Přesto však mohla být sudetskými Němci přijata, neboť - ať už byly její motivy jakékoliv, maximálně splňovala jejich staré požadavky i požadavky nyní oficiálně deklarované, společný stát mohl - byť s obtížemi a riziky - i při uplatnění této změny v nějaké podobě snad existovat dále. SdP však opět odmlkla. Podala tak důkaz, že ani její (a především její) koncepce není "pravou", že řeč o autonomii či federalizaci je nyní už jen zástěrkou a prostředníkem k dosažení anšlusu jako jedné z fází uskutečňování nacistického velkoněmeckého projektu a to jest k dekapitaci Čechů. Současně tím ovšem vrhla zpětně stín obdobného podezření z "pangermánských anšlusových snah" i na celou sudetoněmeckou politiku předchozí, svým způsobem nevyjímaje dokonce ani aktivismus, který po fúziích jeho stran a SdP mohl být nadále - právem, neprávem - českou stranou a zejména bojovným českým nacionalismem vykládán rovněž jen jako obmyslná tak-

tika, směřující jen jinou cestou ke stejnému cíli. Tím jakoby se, ať už si to kdo uvědomoval nebo ne, v české veřejnosti rehabilitovalo křesťánské pojetí politiky vůči Němcům a německému národu, horší však bylo, že se v česko-německém vztahu vytvářelo východiště jeho příštího katastrofického vyústění.

Toto zjištění nemůže nás dnes ovšem zbavit povinnosti kriticky uvažovat i o chybách, jež z české strany takovému vývoji napomohly. Zjištění české politiky (minimálně u národnostního statutu, nebo ještě u třetího plánu), kolik toho najednou může v německém postavení zlepšit, nastoluje otázku (kterou správně klade i Bohemus), zda tím česká politika nepřímě nepřiznává své minulé chyby. Z odpovědné a zevrubné odpovědi na tuto vážnou otázku si ještě vyžaduje důkladnější věcný průzkum. Avšak už předběžně lze říci, že bude - sníž by zmenšovala zásadní vinu nacismu - muset obsahovat i vážnou kritiku české politiky - především pravice, ale také celé levice - za to, že se propásala možnost narovnání, jež mohlo, když už nic jiného, tedy aspoň výrazně zmenšit základnu henleinovského hnutí. Nyní, v r. 1938, bylo však již pozdě. A pod tlakem nacismu, podněcovaného západním appeasementem, obsahovala již důstojnost i při všem věcném řešení dřívějších nedostatků, jež by bylo dříve znamenalo jednoznačné pozitivum, riziko katastrofy, plynoucí z dalšího posilování znacizované SdP a z otevření dveří k nástupu skutečných cílů nacismu, tj. ke zničení ČSR.

Ze této situace zůstávají ze sudetoněmeckého aktivismu jen malé skupiny, ostrovy, udržované antifešistickými přesvědčeními (šlo ponejvíce o demokratickou inteligenci, komunisty, sociální demokraty a katolíky) a opřené o podporu příbuzných sil českých. Antifešismus se tak v ČSR stává novou základnou, z níž mohla vyrůst naděje na česko-německé dorozumění nového typu. Poskytuje také významnou praktickou pomoc - vlastně již od r. 1933 - i

antifašistům z Německa, pro něž byla Praha v nejednom případě záchranou a prvním centrem a kteří na druhé straně zase - pokud to bylo v jejich silách - poskytovali československé demokracii upřímnou podporu. Tento, v chodu velkých událostí zdánlivě nepřilíh významný moment, by neměl být v současných diskusích opomenut - tvoří nejen důležitý kontrast k Mnichovu a vývoji za okupace, bez něhož nelze dost dobře poznat paradoxnost a příčiny proměn postoje českých demokratických a protifašistických sil vůči Němcům, ale je v historickém smyslu nejpozitivnější skutečností, na kterou může navázat současný, po vyjasnění česko-německého vztahu usilující dialog.

19. Soustředěný tlak německé expanze, který využíval jak ochoty západních mocností ke změně poverailenského statu quo, tak vnitřních problémů ČSR, především národnostní otázky, dosáhl úspěchu Mnichovem. Československý stát byl územně oslaben tak, že patrně přestál být životeschopným. Mnichovské hranice se sice příliš nelišily od staré národnostní hranice, o jejíž akceptování uvažovala v 19. století i česká politika; byla však myslitelná jen jako rozhraničení uvnitř společného státu - jako hranice mezi státy byla v sousedství mocného nacistického Německa natrvalo zjevně neudržitelná. I další výsledky Mnichova znamenaly úspěch německého nacionalismu; respektive jeho nacistické varianty: Zbylý československý stát pozbyl svého centralistického rázu a jeho vnitřní vazby se v důsledku dalších "národnostních otázek", především však otázky slovenské, nabytelně oslabily. Musel také zmínit svou zahraniční orientaci a stal se vassalem v německé sféře vlivu. Za této situace byl i jeho vnitřní systém ústupkem od zakladatelské ideje a postupně se měnil v systém totalitní,

v němž vládnoucí pravice hodlala instalovat zřízení na způsob italského fašistického modelu. Ani všechny mnichovské a pomnichovské změny, jakkoli měly teoreticky naplnit sudetoněmecké sebeurčení, po němž by mělo následovat další, nyní už mezinárodní soužití s Čechy, však nekorespondovalo s Hitlerovou koncepcí úpravy středoevropského prostoru: Projekt velkoněmecké říše podle nacistické formule předpokládal úplnou likvidaci ČSR přivtělením českých zemí a nedával ani nejvíce proněmeckému křídlu české buržoazie (a vlastně vůbec žádné české politice!) žádnou šanci; realizace sudetoněmeckého sebeurčení odtržením se ukázala být pro nacismus skutečně jen prostředkem a zastíracím manévrem na cestě za jeho skutečným cílem. Ten pak už byl v situaci, kterou vytvořil Mnichov, uskutečněn bez větších problémů, přičemž racionální jádro česko-slovenského rozporu bylo Hitlerem využito i zneužito. Národnostní konstrukce, na níž byla československá státní idea původně založena, se ukázala být její Achillovou patou a v situaci, vytvořené resignací západních velmocí na "jejich vlastní" versailleský systém, posloužila jako nástroj k likvidaci státu.

20. Obecný zápas Němců proti versailleskému systému i speciální boj sudetských Němců proti míru saint-germainskému skončil tedy za vedení nacismu vítězstvím; likvidací ČSR se uskutečnila i jedna fáze nacistické varianty velkoněmeckého sjednocení. Celé toto vítězství, jakkoli se jevílo jako obrovské a jakkoli velké také bylo, přinášelo však i sudetským Němcům prvky vítězství pyrrhovaského a obeshovalo i zárodky své změny v protiklad: Za nacionální úspěch zaplatí tyto Němci ztrátou politické demokracie, za to, že je Hitler učinil "frei von der Tschechoslowakei", budou platit ztrátou svého národního svérázu, dostanou se pod kuratelu Němců z "Al-

reichu" a budou svým způsobem doplácet jak na neudržitelnou konfiguraci a ekonomické problémy své "Gau", tak na nízké rasové ocenění, jehož se jim dostane. Dočasná sociální zlepšení budou záhy převálčena prudkým existenciálním regresem - důsledkem nacistické války, do níž budou vtaženi. Zejména však se jim vymstí Frankem personifikovaná nadvláda nad Čechy a jejich osud se stane jednou z nejpodstatnějších součástí té kruté daně, kterou bude muset Německo za nacistickou válku a za okupaci Evropy zaplatit; katastrofické řešení vnitřního česko-německého vztahu se dostalo do pohybu, který již nebude možné zastavit.

21. Po 14. a 15. březnu 1939, kdy byla ČSR v důsledku berlínských rozhodnutí zničena, pokračovala německá iniciativa v řešení česko-německého vztahu dále. Po první světové válce přinesl český nástup, vyjádřený vytvořením samostatného státu a uspokojením českých národních požadavků, sudetským Němcům ve srovnání s Rakouskem-Uherem nesporně j i s t é zhoršení jejich situace. Přestali být složkou vládnoucího národa a museli se podřizovat české většině; jejich hospodářské postavení bylo (minimálně v krizích) o něco horší než české. Čeština požívala jako "státní, oficiální" jazyk určité přednosti a naproti tomu 20% klauzule a jazykový zákon jako celek zčásti práva němčiny omezovaly; Němci trpěli různými "nečestnicími" bojovných českých nacionalistů; jejich požadavek autonomie nebyl uskutečněn, samosprávné možnosti se zmenšily atd. Přesto všechno však zůstali rovnoprávními občany československého státu, požívali veškerá demokratická práva, měli dobré národní školství, jejich kulturní život se mohl volně rozvíjet a přes všechna uvedená dílčí omezení v zásadě přece jen žili na stejné úrovni jako "státní" národ český. Na jejich vysídlení nebo dokonce na národní likvidaci

nepomyslel snad ani ten nejzúřivější český nacional a nic takového se nestalo součástí československé státní ideje nebo politiky. Perspektiva dokonce naznačovala možnost zlepšení jejich statutu a podstatnějšího česko-německého vyrovnání.

Nynější německý nástup k neplnění nacistické varianty všenněmeckého sjednocení, vyjádřené ve formě Hitlerovy Velkoněmecké říše, však Čechům přinesl nejen likvidaci jejich státu a život v německém státě, ale mnohem více: Základní neplnoprávnost českého obyvatelstva a jazykový útlak, zbavení všech politických svobod (na čemž nemohla nic zásadního změnit ani hubená, postupně stále fiktivnější autonomie), skutečné postavení obyvatel druhého řádu, ovládnutí nejen samé běžnými, ve válce možná jakž takž zdůvodnitelnými metodami tvrdé ruky, ale vysloveně brutálním, v této části Evropy nikdy předtím nevidaným terorem. Vedle této momentální situace však německo-nacistický nástup přinesl Čechům i perspektivu jejich národní likvidace. Ta se dokonce - přes odklad, způsobený dle Frankova a Heydrichova zdůvodnění tím, že válečné úsilí Německa nemělo být ohrožené rozvratem hospodářsky vyspělého českého prostoru - začala zčásti už uskutečňovat a to zejména systematickým vybíjením odbojových pracovníků, této (dle slov Heydrichových) skutečné elity českého národa. To bylo další nůvum, jež do česko-německého vztahu přinesl nacismus a jež překonávalo všechny staré všenněmecké varianty. Znamenalo doslova boj na život a na smrt.

22. Nelze snad pochybovat, že mezi povahou i důsledky obou vzpomenutých nacionálních iniciativ, české a německé, byl rozdíl - tek zásadní, že jež nemůže pochopit snad jen ten, kdo fakta buď nezná, nebo znát nechce (jako zvláště J. Příbram, jehož logika - "... po vítězství nacismu v Německu se čeští Němci ocitli na nepřítel-

ské straně, přišel Knichov, protektorát, čeští Němci
 natili české křivdy a natili je tvrdě" - je k nim po-
 zeruhodně přezíravá. Ani sebelápe míněná a potřebná
 kritika vlastních řad nemůže uvedený rozdíl bagateli-
 zovat. Iniciativa nacismu a její důsledky znamenaly
 tedy v česko-německém vztahu vskutku novou kvalitu,
 jež nebyla dána jen "mstou za křivdy", ale především
 celkovým velkoněmeckým úmyslem, tak jak s ním nacismus
 přišel. Jestliže předtím vždycky, ve všech střetáních
 šlo o polepšení či pohoršení pozice jedné ze stran a
 jestliže nacismus na svém vítězném tažení Německem
 přinesl na počátku 30. let projekt negace tohoto vzta-
 hu samého (neboť jedna jeho strana měla zaniknout), pak
 nyní už šlo přímo o přípravu a částečné uskutečňování
 tohoto katastrofického projektu. Na tom mohl a může
 jen málo změnit fakt, že původní, vůči Čechům zcela
 odmítavé Hitlerovo pojetí bylo modifikováno ohledy na
 válečné potřeby říše a zjištěným "vysokým rasovým koe-
 ficientem" Čechů (!), jenž měl jejich "rasově dobré"
 (a politicky konformní) části umožnit, aby využili je-
 kéhoi dobrodinií germanizace. Opakování těchto jistě
 dosti známých skutečností nemá za cíl rozdmýšlování
 starých a věrme, že již převážně odložených vášní. Je
 však, jak se ukazuje, zřejmě nutné pro pochopení logi-
 ky událostí i motivů jednání české strany; Bez zřetele
 na ně není totiž možno českou reakci ani pochopit, ani
 vysvětlit. Věci, události nejsou "verzahnt", zbývá jen
 morální soud podle účelové teze, odsudek, resp. kázání
 o českých nepravostech - ať už zní z kazatelny od Duna-
 je, nebo ze Svaté Hory...

23. Nacistické "Endlösung" české otázky, stvrzená
 Hitlerovým rozhodnutím ze září 1940, bylo v zásadě -
 snad s výjimkou vyššího rasového ocenění Čechů, větší

benevolence v otázkách možné asimilace a zmíněného válečného odkladu, stejného řádu, jako řešení, prakticky demonstrované na příkladu polského, tj. genocidní. Ve své podstatě tedy české politice neponechávalo de facto žádnou jinou možnost, než buď asistovat při přípravě zániku vlastního národa, nebo volit onen vzpomínaný boj na život a na smrt. Ohled na politické a později zejména na válečné zájmy Německa však vnesl do praktické politiky okupační moci uvedený již odklad "konečného řešení" a částečnou modifikaci praktické politiky, jakož i z toho plynoucí prvek jakéhosi oportunismu a lsti: Před Čechy je stavěno klamné východiště, iluze možné přežití. Na situaci, jež takto vznikla a v níž sudetskí Němci hráli nemalou roli - časem se personifikovala a zvyrazňovala neblahou osobností K.H. Franka - reagovala česká strana způsoby, které tak či onak reagovaly stále více na to, s čím nacismus přišel a byly jakýmsi negativním otiskem jeho iniciativ. (Budiž ovšem připomenuto, že přesto nešli Češi - přes některé extremistické výstřelky zejména vojáků - přece jen tak daleko jako nacismus. Němci neměli být ani likvidováni ani deportováni do "nehostinných oblastí východu", jak se to proponovalo pro Čechy, ale do svého národního prostoru. Tento rozdíl přirozeně nepředstavuje nijak povznášející úroveň, nicméně aspoň neznamenat jej není možné.) Jedna část české politiky se chopila nabízené iluze a buď se s vládnoucím nacismem přímo identifikovala, nebo s ním hledala medus vivendi v rámci uznávané německé nadvlády. Druhá reagovala na lest lsti a vnějščí loyality aspoň dočasně kryla svou rezistenční snahu, domnívaje se, že takovýmto způsobem uchrání odzbrojený a izolovaný národ od ještě větších ztrát. Hlavní větev české politiky, tj. odboj všech směrů, však přijal hozenou rukavici. Jím formulovaná národní koncepce odpovídala mínění obrovské většiny národa, která sice nevy-

vinula takové formy odporu jako jsou známy např. z Jugoslávie, pro niž však přesto byla antifašistická ideová rezistence určujícím prvkem. Jistě pasivita širokých vrstev jistě byla slabinou a stala se také jak ve své době, tak v historickém zpracování předmětem kritiky. Vyplyvala ovšem ze specifických podmínek, za nichž se okupace českých zemí odehrávala - tuto otázku již česká historiografie dosti podrobně a snad ne bez výsledku osvětlila v první polovině 60. let; v rozsahu těchto tézí se jí nelze zabývat podrobněji. Budiž jenom podotknuto, že přes uvedený zápor není správné český odboj bagatelizovat, i když měl spíše "jen" politické než vojenské formy (připomeňme např. že pro většinu jiných okupovaných zemí začínal odboj v době, kdy u nás byla již likvidována jeho první i druhé, tj. nej kvalitnější váleční garnitura!). Rovněž nelze vyvozovat přemátěné závěry z "objevu", že se aktivního odboje zúčastnila jen menšina národa a dovozovat, že většina šlo jen o pouhé přežití, nebo dokonce o kolaboraci, která "byla za okupace životní strategií českého obyvatelstva" (Příbram). Aktivní politiky nebo dokonce politiky "jinými prostředky" (a sem odboj, zejména jeho ozbrojené formy jistě patří) se přece v žádném z okupovaných států nezúčastnila většina obyvatelstva! Češi v tomto směru nebyli výjimkou; určité rozdíly mohou něco znamenat jen tenkrát, jestliže by se posuzovaly proporce oné "menšiny" a "většiny" a formy a podmínky, v nichž se odboj v té či oné zemi uskutečňoval. Jestliže tudíž někdo - jako opět Příbram - naznačuje, jakoby poválečný český "soud dějin" nad českými Němci pramenil právě ze snahy odčinit "pouhé přežívání", pak nerespektuje fakta a dost primitivně zaměňuje okrajový jev za hlavní.

Český program formulovala za okupace ne pasivní, ale aktivní část českého národa; odboj. Na tom nemění nic ani skutečnost, že se jej snažil zformulovat v sou-

ladu s míněním oné "přeživějící většiny", jejíž skutečný morální a politický postoj znal a jehož si vážil. Tento program také nebyl formulován dodatečně, ale v "hloubi" okupace a nejuceleněji právě v době nejhlubší národní krize, tj. po francouzské porážce. Byl to program touto krizí poučený, program, který vykrystlikoval ve formě větších či menších, horších či lepších dokumentů od prvopočátečních pobřežnových "přísah" až po takové systematické elaboráty, jakým byl program ÚVODU (tzv. program "Za svobodu") z přelomu let 1940-41 nebo později vládní program "košický". Pro naše téma je poučný zejména program "Za svobodu", formulovaný doma v nejtěsnějším dotyku svých autorů se smýšlením národa a právě v době největší národní krize a jí vyvolané katastrofy. Byl orientován na dosažení vnitřní pevnosti i přitažlivosti budoucího státu, a to spravedlivým sociálním řádem (jímž byl již v r. 1940 do značné míry myšlen socialismus určitého, národním podmínkám odpovídajícího a svým způsobem do dnes zajímavého typu), národní jednotou a mezinárodním zabezpečením, opřeným po mnichovské zkušenosti nejen o Západ, ale i o SSSR. A jedním ze základních kamenů renovované státní budovy mělo být co největší národní homogennost státu, již se mělo dosáhnout jeho "vyčištěním" od těch, kdo jej dovedli do katastrofy, tj. od všech, jak se říkalo, "pomahačů Hitlerových", ať už českých nebo zejména německých.

24. Idea odsunu Němců, již se to "vyčištění" mělo realizovat, vešla tedy do národního programu především jako součást koncepce státu, která by znemožnila opakování české národní katastrofy tím, že by se odstranila jedna z jejích nejpodstatnějších příčin. Jistě, že vedle toho se uplatnily jak antiněmecká nenávisť, nacionalistický expanzionismus, moment národní msty, či prostě lidské odplaty za utrpení, jež český národ i indivi-

domu zažili. Jistě také došlo k tomu, že se v českých
očích německví jako zdroj zla identifikovalo s naci-
smem více, než jak tomu bylo ve skutečnosti. Tyto momen-
ty však hrály vcelku druhotnou roli: I když třeba pře-
važovaly u některých skupin a některých výjimečných situa-
cích i v celkovém směřování veřejnosti, lze aspoň pro
odbojovou politiku považovat zářetel na "zabezpečení tý-
lu" pro případ možné recidivy německé hrozby, jak na-
písal už R. Luža, za rozhodující hledisko. Na správnost
toho, jak odboj ohodnotil českou dějinnou perspektivu,
lze dnes, po zhruba 40.leté zkušenosti, mít přirozeně
ten či onen názor. Je však možné v zájmu "čistoty" mo-
rálního soudu nebo dokonce jakési aktuální pragmatič-
nosti nerespektovat či bagatelizovat tu tragickou do-
bovou zkušenost, která jej v době nejtěžší národní kri-
ze vyvolala? Češi ostatně nebyli jediní, kdo se takto
orientovali a obdobný závěr převládá i v jiných, ať už
okupovaných nebo dokonce i neokupovaných, s Německem
válku vedoucích státech. Jeho racionálním jádrem bylo,
že poverseilleský systém středoevropských států s je-
jich velkými, zejména německými menšinami, se neošvėd-
čil a že nacistické Německo mohlo^{vo} své válečné agresí,
která celé Evropě připravila takové utrpení, výhodně
využít přeměnu těchto menšin v pověstné "páté kolony".
Proto se po takovéto zkušenosti jevílo nutným najít ře-
šení, které by tuto situaci změnilo a odstranilo nebez-
pečí možného opakování. V tom byla spatřována jedna
z hlavních podmínek stability středoevropského prostoru,
níru v Evropě a konec konců i ve světě. Moment nacionál-
ní msty, jakkoli i zde byl přítomen, hrál při tom vcel-
ku druhé housle, zejména v politice neokupovaných moc-
ností (Británie, USA). To nic nemění na tom, že rozhod-
nutí z toho plynoucí, bylo pro německé menšiny kruté a
že je lidem těžké mu přitakat, zejména dnes, kdy čas
ohlédl hrany a přinesl nové problémy i úkoly. Právě tak

ale nelze nic změnit na faktu, že šlo o krutý následek ještě krutějších příčin a že viníka této ničivé bouře je nutno hledat v tom, kde zasel příslušný vítr.

25. Vývoj názoru na řešení otázky českých Němců se v zásadě odehrával jako česká reakce na popsanou již nacionální iniciativu německé strany a byl určován - až se to možná bude vzhledem k politické úloze, kterou emigrace brala, zdát nadnesené - především zkušeností a smýšlením domova. Stručně řečeno, měly se věci asi takto: první formulace myšlenky - či spíše jen nápadu vyhnout Němce jako viníky a nástroj české národní porážky, se objevuje již po Mnichovu, jako reakce na popsanou již roli ŠDP. Tato idea pak expanduje po 15. březnu 1939; tak, jak se státní a národní katastrofa prohloubila, tak se radikalizovala i odpověď na ni. Neslo - "Němci ven!" se šířilo živelně v českém veřejném (či spíše "neveřejném") mínění tak, že již koncem roku - jak také konstatovaly dobové depeše odboje do Londýna - zcela převládla. V samotném odboji byla jeho nositelem především nacionalistický nejradikálnější složka, tj. Vojská z Obrany národa. Avšak i ostatní organizace nacionálního směru tuto situaci registrují, počítají s ní jako s jedním ze zásadních faktorů a činí jí jednou z východních pozic svého programu, a to již v době, kdy emigrace ještě zdaleka tak radikální není a kdy zůstává umírněný koncept Benešův (setrvání Němců v ČSR jako podmínka historických hranic, 3 německé župy, vnitrostátní přesídlení Němců do nich a nanejvýš dílčí transfer do Německa, týkající se především nacistů a spojený s kompenzací za hraniční korektury).

Ke konfliktu mezi pojetím domova a emigrace a v této souvislosti i k tříbení uvnitř domácího vedení (tj. ÚVODU) došlo na podzim 1940 v souvislosti možností par-

ticipace sudetských Němců v londýnské Státní radě, o níž tehdy B. Beneš vážně uvažoval (kolem níž však W. Jaksch tehdy dost nepochopitelně lavíroval). Při této příležitosti došlo k zásadnímu vyhranění stanovisek a právě nyní, v krizi po francouzské porážce, kdy křivka českého osudu dosáhla své spodní hranice v celé moderní historii a kdy Hitler již rozhodl o "Endlösung" české otázky, byly položeny základy "transferového" řešení. To se později vlastně už jen upravovalo, a to v podstatě tak, že emigrace před domovem v západě ustupovala a akceptovala jeho radikální stanovisko, zatímco domov jen poněkud stupoval nejradikálnější pojetí vojáků a uznával některé mezinárodní argumenty emigrace.

Činitelé domácího odbojového vedení se v klíčové polemice o Benešových projektech, vedené v srpnu - prosinci 1940 ilegálními rádiovou i kurýrní korespondencí, opřeli o stanovisko veřejného mínění ("lid vidí svůj 'lebensraum' v historických hranicích a pokládá Němce za přistěhovalce, kteří se budou muset vystěhovat - sděloval rádiově Krajina) a varovali, že by nedostatečný respekt k němu mohl emigrační vedení těžce diskreditovat, nebo i znemožnit jeho návrat do vlasti. Beneš se v této době ještě svého umírněného projektu nevzdal a před domovem neustoupil, neustoupilo však ani domácí vedení; pokud je známo, byl to jediný případ tohoto druhu ve vztazích mezi Benešem a domovem za celou dobu války. Po dílčích redukcích nejradikálnějších představ vojáků formuloval ÚVOD 19. prosince 1940 svou platformu, jež ovšem byla pojetí ON přece jen dost blízká, takto: Historické hranice bez korektur, žádná německá župy, ale podstatné zmenšení počtu Němců, sekvestrace německého majetku a pro ty Němce, kteří zůstanou v republice "menší, nesusouvislá a snížená území za posunutou hranicí etnografickou". V pozdějším programu "Za svobodu" a ja-

ra 1941 se tato platforma v zásadě přebírá - s tím, že ji doplňuje ještě téze o uplatnění principu kolektivní viny německého národa "nevyjímaje lidí osobně nevinné, ale neodližitelné od celku..." Ohled na Benešovy mezinárodně-politické argumenty vedl ovšem také k závěru, že stupeň radikálnosti "německého" řešení je nutno vázat na výsledky války a jít tak daleko, jak to jen bude z mezinárodního hlediska možné. Zvláště zajímavé při tom je, že hlavními autory programu "Za svobodu" byli lidé z FVVZ (doc.dr. Fischer a j.), kteří před Mnichovem nejen nebyli národní nacionalisté, ale kteří tenkrát stáli na vyhraněném antifašistickém stanovisku a patřili k těm, kdo podporovali antifašisty německé. Je skutečnost, že za okupace, sč si svůj antifašismus zachovali (a o tom nemůže být sporu), se přiklonili k popsanému řešení, výrazem jejich nedostatečně zakořeněného demokratismu (jak se zřejmě domnívá Bohemus?) Je to prostý důsledek jejich kompromisu s vyslovenými nacionalisty v odboji? Anebo je to především svědectví o závažnosti a síle těch hlubokých a tragických příčin, jež i u lidí tohoto typu infiltrovaly antifašistické stanovisko momenty nacionalisticky protiněmeckými? Domnívám se, že poslední z uvedených možností byla nejzávažnější.

V srpnu - září 1941 došlo k dalšímu střetnutí domova a emigrace o německou otázku. ÚVOD byl nyní opět o poznání radikálnější a v depeši do Londýna z 18. srpna žádal znovu ČSR v historických hranicích a prostě vyhnání Němců (kryté z mezinárodních ohledů potrestáním nacistů, nápravou škod i některými dílčími ustupky - patrně hraničními). Tentokrát již dr. Beneš uznal domácí platformu jako možnou "maximální variantu", při čemž ovšem jí sám zjevně dával stále ještě přednost, označil za program "minimální, nutný pro případ, že by maximální varianta neměla být mezinárodně prosazena. Vzhledem k povaze těchto tézí poněkud nadměrné zdůraznění domácích

stanovisek má svůj důvod: V literatuře (a i v tak seriózní práci, jakou je kniha Brūghelova) se totiž zpravidla podceňují a nejinak je tomu i v právě probíhající diskusi. Ve skutečnosti to byl právě domácí, okupační realitou vyvolaný a v zásadě živelný, odbojem přejímaný a domýšlený radikalismus, jenž donutil emigraci a osobně dr. Beneše (stejně jako později i komunisty) k ústupu a postupnému akceptování domácí koncepce.

V tomto ohledu bylo zjevně rozhodující období, spojené se jménem Heydrichovým. Nástup tohoto "muže SS" (září 1941) symptomatizoval, že česká otázka se ve světlo německých vítězství přibližuje svému "konečnému řešení", jež také Heydrich v Praze - zatím jen v důvěrném kruhu - specifikoval: Heydrichovo stanné právo, teror s ním spojený a zejména pak heydrichiáda se svými popravy, Lidicemi a Ležáky, jakož i s Hitlerovou, nyní již otevřeně vyřčenou hrozbou vyhlazení Čechů - to vše znamená nejostřejší vyhlášení vztahů Němců k Čechům v celé historii a vyvolává i svůj "negativní otisk" v reakci Čechů. Důsledkem je prosazení transferu i v nejmírnějších kruzích domácího odboje (Český kurýr!), dále v emigraci a po té postupně i v mezinárodní politice, důsledkem je i definitivní rozehod české politiky i s rozhodující frakcí sudetoněmecké emigrační politiky - se skupinou Jakschovou, jejíž platforma, upomínající na předmnichovský "čtvrtý plán", byla nyní zcela nepřijatelná, a jejíž ochota k aktivní spolupráci s Benešem přišla až v době, kdy už bylo pozdě. Druhá část německých sociálních demokratů později nemůže učinit nic jiného, než se s ideou transferu s těžkým srdcem smířit. Českoslovenští komunisté včetně své německé složky se k tomuto trendu připojili (aspoň pokud se emigrace týká) jako poslední. Původně, v letech 1938-39, se proti transferu stavěli velice rozhodně - pozdější poválečná propaganda by nikoho

neměla mylit! Takovéto řešení totiž neodpovídalo jejich antifašistickému a internacionalistickému pojetí a ovšem též ne orientaci na blízkou socialistickou revoluci v Německu (a v souvislosti s ní i ve střední Evropě), již se dle linie KKI řídili, zejména v r. 1940. Po červnu 1941 se jejich koncepce změnila a vůdčím hlediskem se stala národní a demokratická revoluce v Československu s akcentem na momenty národně osvobozenecké. To však dlouho nevedlo k určitější formulaci v otázce sudetoněmecké a ještě v lednu 1943 váželo usnesení KKI, jímž se KSČ řídila a na jehož formulaci se Gottwald podílel, osud sudetských Němců na to, zda a v jakém rozsahu rozvineu protinacistický odpor. S tímto pojetím šel Gottwald ještě do jednání s Benešem v prosinci 1943. Teprve během nich (po jednání Beneše se Stalinem) akceptovalo moskevské vedení KSČ ideu transferu - i když stále ještě s jistou a patrnou rezervovaností a s větším důrazem na individuální vinu a na antifašistické hledisko, než jaké se uplatňovalo v Londýně. (Mimochoodem: Pro Bohema by možná nebylo nezejímavé, kdyby porovnal své volání po alternativním řešení s tímto pojetím! Srv. Cesta ke květnu I. str. 56, 57, 67.) V závěrečném období okupace a války nastoupila již celá česká politika - i komunisté - v zásadě na pozice domova, tj. hodlala vybudovat ČSR v předanichovských hranicích, ale jako národní stát Čechů a Slováků (co by asi na to řekl nebožtík Kratochvíl!) a otázku sudetských Němců řešit jejich vysídlením, a to v zásadě na principu kolektivní viny.

26. Závěr války postavil "včera" poražený ponižený a existenčně ohrožený Čechy do pozic vítězná jak nad německou nacistickou hrozbou vůbec, tak speciálně nad sudetskými Němci. Domnívám se, že teprve zde je na místě otázka, již se dnes nelze vyhnout: Zde nyní nemohli a neměli svůj radikální koncept národního státu a vysídlení Němců

vzniklý v nemilořádné konfrontaci ze záhubné národní krize, změnit či aspoň pozměnit. Zda se nemohli a neměli povznést nad žalité příkoří, ukázat převahu svých humanitních ideálů a svého antifasismu nad nacionalismem. Zda nemohli a neměli najít řešení, umožňující přece jen dosáhnout zabezpečení státu, aniž by se tím nevyloučilo aspoň jisté soužití s Němci v něm? Zda neměli při tom všem mít zřetel spíše na budoucnost než na minulost? Zda neměla česká politika najít schopnost postavit se proti proudu?

Odpověď na tyto otázky není lehká; přesehne ji již také konec války a okupace a zasahuje do let poválečných, na jejichž "logiku" již tento nástin nemůže aspirovat. Rozhodně však odpověď opět nemůže být "vyřešena" pouhým morálním soudem a ex posteriórním stanovením toho, co se "mělo" a co se "nemělo"; musí zase vycházet z realit. Patrně by bylo pro všechny lepší (a i ti, kteří s Danubiem a Bohemem polemizují by asi jistě byli raději), kdyby byl český národ a jeho politika takovýto obrat, o němž by bylo dnes jistě ne bez oprávněné hrůsty možno mluvit jako o velkém, a morálně vysokém, zvěd. (Dalo by se také říci, že v momentě, kdy chceme konzumovat plody svého vítězství, měli bychom vždycky umět uložit si přísnou dietu, neboť se to jednou vyplatí.) Bylo však v podmínkách dané historické situace doopravdy možné takovýto obrat uskutečnit? Nechceme toho dnes od svých psacích nebo jiných pracovních stolů na svých předchůdcích trochu mnoho? Nebyl a není takový požadavek nad české síly, nad síly české (polské, jugoslávské atd. politiky, která tu neměla co dělat jenom s náladami jakéhosi "davu") jak problém chápe Bohemus), ale se závažnou celospolečenskou a mezinárodně politickou situací, kterou těžko mohla změnit, i kdyby byla chtěla. A udělala německá strana něco, aby české takovýto obrat umožnila?

Fokusma se napoň trochu pochopit dobu, jež pro požadovaný obrat přicházela do úvahy, tj. závěr války a okupace v českých zemích (v nichž válka měla své poslední dějství): Říšská politika ani teď nedala Čechům žádnou přijatelnou alternativu - dokonce ne ani v nezdařených pokusech těch, kdo se pokoušeli Hitlera svrhnout; mezi sudetskými Němci se větší protinacistický odboj nerozvinul ani nyní. Na druhé straně totálnost německé války a jejímu zájmu podřízená okupační politika trvaly až do konce se všemi důsledky, jež z toho pro Čechy plynuly. Zásobovací bída vyvrcholila a celkové válečné strádání rovněž. S ními rostla i sociální nespokojenost, jež se - přirozeně - koncentrovala v nenávisti proti Němcům, jako proti původcům všeho zla. Do vrcholného stadia se dostala i nacionální konfrontace okupačního režimu a odboje, což doznalo výrazu nejen v partyzánských oblastech (neboť i ty zde nyní byly!), leč i v oblastech "klidných", kde byl uplatněn ostrý policejní postih netoliko snad za sabotáže, ale i kupř. za tzv. "arbeitsbummel". Rozsah lidí, kteří byli zasaženi bestialitami nacistického represivního aparátu tak vzrostl - od dělníků daných za špatnou práci do "Polizeigefängnis Theresienstadt" přes nově zatčené a v nové vlně popravené odbojáře až po upálené podporevatelé partyzánů na Ploštině. A nejinak tomu bylo i s terorem v přifrontových pásmech a za květnových povstání - od Prahy po Brno. S koncem války a osvobozením se naplno (a vlastně teprve nyní naplno!) objevilo inferno koncentračních a vyhlazovacích táborů, avizované již od ledna transporty smrti a teď dokumentované zbídačenými vězni-navrátilci i rozhlasovou, písemnou i filmovou dokumentací, nemluvě již o pozdějších svědectvích norimberského procesu. Byly to momenty, za nichž byl dnes vyžadovaný obrat opravdu možný?

Způsob řešení německé otázky, tj. prakticky transfer, se ovšem na konci války a zejména po osvobození stal t a k é součástí boje jednotlivých odbojových směrů (a později politických stran) o jejich pozice ve společnosti a tedy - chce-li už to tak někde nazvat - předmětem politické lícitace. To je však záležitost, která by se při vůli své závažnosti přece jen neměla přeceňovat. Ostatně i ona ukazuje obraz veřejného mínění a je možno ji pochopit a klasifikovat jen na tomto pozadí. Determinace politiky společenskou situací byla taková, že žádný politický směr, který aspiroval na válečnou, praktickou roli v řízení státu, ať už měl ve svých řadách lidi, kteří si problém uvědomovali nebo ne, nemohl "německý artikel" odbojového programu, tj. transfer, opustit. Jinak mu hrozilo, že se dostane do beznadějně okrajového postavení, z něhož tak jako tek na věc působit nebude moci. Keratelské "zpět!" na způsob Svatopluka Čecha, jehož se Bohemus dovolává, snad mohl učinit hlubavý - a jistě statečný - jedinec, filosof, humanista, či kazatel, jeho počin však zřejmě mohl mít jen význam vztyčeného prstu, gesta, zálohy na budoucnost. Patrně jediný, kdo mohl přivést obrat, byly velmoci. I ty jej však nepovažovaly za možný nebo nutný a rovněž stvrdily své pojetí otázky německých menšin z doby války.

x x x

Jakkoli tedy asi všichni nemůžeme nelítovat toho, jak česko-německé vztahy ve společném státě vyústily a jakkoli musíme osvětlit nelidskost toho, jak vyústily, nemůžeme problém redukovat jen na transfer a na zdůraznění české viny a neměli bychom k němu přistupovat se spekulacemi - ani filosofickými, ani politickými. Z realit se asi nedá vyskočit a jestliže J.W. Brūghel na-

psal, že "Der Totengräber des Sudetendeutschtums heisst Adolf Hitler", je to résumé, jež vyjadřuje podstatu věci - i když k českému p o d í l u nešťastného vývoje věci se musíme přiblížit také.

Česko-německý vztah ve společném státě vyústil tedy katastrofickým způsobem a v důsledku nacistického útoku na českou národní existenci a české odpovědi na něj skončil. Neskončily ovšem německo-české vztahy, i když se nyní redukuji na poslední zbývající rovinu - na vztahy mezinárodní (na německé straně jsou hned státy tři), jejichž vyjasnění a zlepšení je v oboustranném zájmu. Jedním ze základních předpokladů toho je poznání česko-německého vztahu v jeho totalitě, v jeho vývoji (a to nejen po r. 1918, ale už někdy od obrození) se všemi pozitivními i negativními prvky. Ty poslední musí být poznány ne snad pro živění starých vášní a nenávistí, ale právě proto, aby bylo možno vyznat se v tom, proč věci dopadly tak špatně, jak dopadly a aby bylo možno minulých chyb se vyvarovat. To má v mimořádně citlivém středoevropském prostoru jistě nejen retrospektivní, ale i perspektivní význam. V tomto ohledu je však - mám-li po-
ukit Bohemovy formulace - stav naší myslí zatím opravdu jen provizorní a historiografie musí udělat ještě pořádný kus té "práce drobné", má-li ze své strany vytvořit potřebné předpoklady pro fundované morální soudy. Předložený "nástin" by k tomu měl napomoci. Vyvolá-li polemiku, bude to jistě jen k prospěchu věci.

Václav V r a b e c : Ke genezi myšlenky transferu
Němců v domácí odboji

Odsun Němců z Československa (a stejně tak i z jiných zemí střední a jihovýchodní Evropy) po druhé světové válce patří k těm historickým fenoménům, jejichž smysl a důsledky budou nutit stále nové a nové generace populace žijící v tomto geografickém prostoru k hledání odpovědí na jeho opodstatnění a vysvětlení. Je nanejvýš důležitou kapitolou vzájemných vztahů Čechů a Němců v našich zemích a je s podivem, jak poměrně malé pozornosti je věnován v naší historiografii, zejména však v dílech zabývajících se dějinami českého myšlení. Neboť v mnohém z něho vycházel a ještě více je poznávan. Není ani mnoho fundamentálnějších prací, které by aspoň faktograficky popsaly tento jev, analyzovaly odsun v širokých historických souvislostech a nekladly jen ošemetné otázky, ale pokoušely by se na ně také odpovědně, s občanskou i profesionální statečností odpovědět. Publicistické úvahy svádějí tento problém spíše na falešnou kolej a i když vyzývají k zamyšlení a úsilí dobrat se pravdy, většinou znesnadňují objektivní pohled, seriózní zkoumání a interpretaci faktů, pohříchu málo známých a přístupných.

Jedním z málo probídaných polí je problém samé myšlenky odsunu a jejího vzniku v našem protifašistickém odboji, zejména domácím, neboť chybí práce o vývoji vědomí české společnosti za okupace, jejího myšlení, i když byly před léty činěny zdařilé pokusy o metodologický přístup ke zkoumání veřejného mínění té doby, ideových postojů jednotlivých kategorií obyvatelstva, především jeho intelektuální a mravní elity, reprezentující svou aktivitou vlastní odboj. Běl, věnovaných problému odsunu bez zlomyslné tendenčnosti (i když pochopitelně

a vysvětlitelné) je žalostně málo i v zahraniční historické literatuře a pokud a o dotýkají otázky vzniku myšlenky odsunu, tak se převážně opírají o poznatky z provenience zahraničního odboje a domácí odbojové fronta je připomenuta spíše okrajově. Týká se to i dvou obsáhlejších publikací vydaných v zahraničí, studie E. Wisker-mannové /1/ a práce R. Luži /2/. Nejobsáhlejší a také nejobjevnější se v publikované literatuře věnoval tomuto problému Jan Křen, a i když je to v jeho vynikajícím díle opět jen záležitost okrajová /3/, sčkoliv nejvíce říkající a záslužně provokující, dávající metodologický návod k dalšímu bádání. Také Václav Kural publikoval své stručné pohledy na řešení německé otázky v domácím odboji v jeho počáteční fázi /4/. Problematika daného tématu je ovšem i v dílším zření také v dalších pracích a časopiseckých článcích, samozřejmě různé úrovně a přínosu.

Je samozřejmé, že vztah Čechů k Němcům od počátku okupace nelze redukovat a vysvětlit lidovým pořekadlem Jak se do lesa volá, tak se z lesa ozývá. Bezpochyby však v mnohém ozřejmuje tento vztah, který jen umocňoval tento konfliktní vztah z dávné i nedávné minulosti. Český nacionalismus se silným protiněmeckým esnem zde dávno existoval a v různých obdobích sílil a vyvíjel se v různých peripetiích, někdy nabýval tvářnosti vypjatého šovinismu. Bylo by jistě velmi zjednodušené konstatování, že byl reakcí na tendence a praktiky germanizace již od poběloherského období, na pangermánskou politiku, hnutí Všeněmců apod., bez důkladné sociálněekonomické analýzy centralizace panovnické moci, postavení německého průmyslu v českých zemích atd. Psychologické trauma z viny německého imperialismu na rozpoutání první světové války s rakouskou orientací Němců žijících v Čechách i na jejich otevřeně negativní vztah ke zrodu samostatného československého státu s pak příklon většiny příslušníků

německé menšiny k Henleinovi, nebezpečí hrozící republice z dobyvečných plánů Hitlera po jeho převzetí moci, selhání aktivistických stran, Mníchov, rozbití republiky a předcházejícím jim terorem henleinovců vůči českému obyvatelstvu v pohraničí, příkoří duchovní i fyzické (u občanů ze zabraného území), to vše a mnoho dalších momentů, se po okupaci země shluklo v takovou tříšť pocitů a emocí, které nelze nazvat jinak než šilvelnou nenávistí, takže u mnohých splýval boj proti fašismu s bojem proti německu. Málo se bral v této atmosféře na vědomí geograficko-historický fakt, že Němci a Češi jsou sousedy, ať si to přejí nebo nepřejí a že i na našem území vedle sebe žili po sedm století a v jejich dějinném vztahu soužití nebyly vždycky jen stránky temné a konfliktní.

Konfliktní vztah česko-německý, a to jak ve vztahu české společnosti k Němcům říšským, tak zejména k Němcům sudetským, se po všech stránkách vyostřil, vyvolal skutkní nutnost nového řešení německé otázky v Československu v budoucnu, po znovunabytí národní svobody českého národa. Samozřejmě o tom přemýšleli všichni politicky myslící lidé, jejichž vlastenectví přirozeně dostávalo nádech nacionalismu a dostalo se na jedno z předních míst ideové činnosti odbojové fronty. Náznaky návrhů řešení problému se objevily již v roce 1938 a 1939, hned v prvních měsících okupace a hlavně pak po tragických událostech podzimu toho roku, kdy se v plné nahotě a drastičnosti projevíly i pro méně zasvěcené časy okupační moci a konečným řešením další existence českého národa.

Samozřejmě, že největší osten nenávisti českého obyvatelstva se obracel proti sudetským Němcům a jejich protičeskému nacionalismu, neboť to byli právě oni, kteří v čele s K.E. Frankem tvořili hlavní operu a součást

okupačního aparátu a pomáhali při rabování a germanizaci českých zemí. Proto v české veřejnosti převládalo přesvědčení, že další pokojné soužití českého národa a německou menšinou ve společném státě je naprosto vyloučeno. Ze zkušenostech z období po první světové válce, která pro Německo znamenala porážku, ale nový nástup reakce a militarismu a kdy většina příslušníků německé menšiny (i přes rozpornost vztahu čs. státu k jejímu postavení, což je otázka jiná) podlehl fašistické ideologii a přála si rozbit republiku, nenesli zkrátka žádné záruky, že i po nové válce se to nebude opakovat. V nejširších vrstvách obyvatelstva se objevoval názor, že válka a její vítězné ukončení (a porážce Hitlera byla předsvědčena převládající část obyvatelstva) jsou dějinnou příležitostí navždy tento problém pro Čechy vyřešit. Velmi lapidárně to později vyjádřil František Uhřík, který v brožuře, vydané v roce 1943 v Londýně o německé menšině u nás napsal: "Chránila nás vždy a kdyby u nás zůstala, bude naším trvalým nebezpečím. Kdybychom se jí po této válce nezbavili, pak tvrdím, že československý národ tuto válku prohrál. Ba tvrdím víc: že prohrál svůj vlastní osud." /5/ Vyjadřoval tím obecné mínění lidí, zejména doma. Lidé zde viděli, jak jsou na jejich úkor jejich bývalí spolubývatelé zvyklí, dostávají výhodné místa ve správním i hospodářském aparátu, jsou jim poskytovány výhodné půjčky k podnikání, daňové úlevy, výhodné zakázky, se státní podporou prováděny německým zemědělcům kulturní a meliorační práce apod. /6/ Spolu s udušáctvím a službami pro gestapo to v menší či větší míře postihovalo všechno české obyvatelstvo. Při tom nelze opomenout ani tu skutečnost, že radikální protičeské náhledy Volkdeutsche neměly jen ideologické pozadí a mecenaskou podporu celého okupačního systému, ale vyvěraly i z jejich postavení. Cítili vůči sobě odpor českého obyvatelstva i protektorátních orgánů a důradů, demonstra-

tivní bojkot atd., což i je podněcovalo k otevřeným protičeským náladám a radikálními požadavkům k řešení tentokrát nacplátku české otázky /7/.

I přes izolaci protektorátu od ostatního světa pronikaly i do českého prostředí informace o projektech nacistů na řešení české otázky, na vystěhování Čechů, jak o tom podává svědectví i zpráva pražské služebny SB, která v létě 1940 konstatovala, že se mezi Čechy šíří pověsti o přesídlení českého národa do Ruska nebo nějaké kolonie a že po válce nastane úplná germanizace /8/. Navíc hrozbu germanizace poznávali čeští lidé i na vlastní kůži hned v počáteční době okupace. Přejmenovávání ulic, zavádění dvojjazyčných názvů, povinná znalost němčiny u veřejných zaměstnanců, preferování všeho německého, omezování českého školství a nejen uzavřením všech českých vysokých škol v listopadu 1939, ale i rušením českých škol středních, to vše uráželo české národní povědomí, národní hrdost a důstojenství, např. hodně znatelně v řadách inteligence, která nemohla nevycítit, že útok na českou kulturu směřuje niterně právě proti ní. Nacisté se také netajili, že jim jde o zasažení právě české inteligence a podvázání jejího vlivu v národě. Kromě zavádění norimberských zákonů, které v prvním období znamenalo hlavně arizaci majetku říševského obyvatelstva a podporu pro ně ekonomicky výhodného vystěhování majetných Židů do zahraničí, se snažili podporovat i vystěhování příslušníků české inteligence /9/. Záměr zbavení se duchovní elity národa a pak jeho snadnější podržení, je zde přímo výmluvný. K tomu je ovšem třeba přičíst i zatýkání lidí, odvlékání jich do koncentračních táborů, hned v několika velkých vlnách v roce 1939 a 1940 a v neposlední řadě i nucené stěhování českého obyvatelstva z některých českých a moravských oblastí, např. na Vyškovsku, které

byly osídlovány nově přichozími Němci. Tak se čeští lidé již v denním životě seznamovali s praxí přesídlování. Ze zpráv zahraničního rozhlasu se dozvídali o hromadném stěhování Němců z Tyrol podle dohody Hitlera a Mussoliniho, či z Besarábie a Pobaltí. To nemohlo nenechat stopu v myšlení lidí a nepromítat ji do různých projektů odvěty za křivdy a násilí, působené hitlerovci. Velkou roli v tom hrály i zprávy o řádění nacistů v Polsku, o brutálních metodách, jež uplatňovali všude, kam přišli a o nichž se obyvatelstvo dozvídalo mnoho např. z českého vysílání francouzského rozhlasu, které bylo na přelomu let 1939 a 1940 hodně posloucháno a které bylo nese-
no velmi radikálními protiněmeckými tóny.

Pochopitelně se to vše odráželo v českém dobovém myšlení a také u aktivní části obyvatelstva činné v odboji. Již v letních měsících vznikají různé modely řešení německé otázky a objevují se i návrhy nuceného transferu Němců po skončení války. Jan Křen ukázal, jak se podobně diskutovalo i v jiných zemích, jak rozhodně k tomuto problému přistupoval odboj polský a naléhal v tom smyslu i na čs. zahraniční akci. Ta si byla vědoma nenávisti lidu doma k Němcům, ale daleko více byla nucena brát zahraničně politické ohledy a přiblížit k mezinárodním souvislostem, než domácí odbojová fronta, která se vyjedřovala v mnoha ohledech přímočašeji, vyostřeně, jak to odpovídalo přímočalosti a vyostřenosti podmínek, v nichž byli lidé doma nuceni žít. Všeobecná brutalita doby je ekvivalentní myšlení a jednání lidí. Je to saluvitelné? Je to selhání demokratického a humanistického způsobu myšlení? Jsou to hamletovské otázky, jejichž odpověď musí být historicky podmíněna. Je to však rozhodně pochopitelné a vysvětlitelné, i když ani zde není možno ustoupit od hledisek dějinné pravdy a demokratických zásad. Je známa zkušenost ze všech totalitních režimů, že kde nemá průchod svobodné vyjadřování názorů, kde jsou různé formy utla-

ku a tlisku, jsou demokracie a humanismus přebíjeny nenávisť a nacionalismem. Je to způsob obrany a reflexe utiskovaných, ponižovaných a pronásledovaných, i když se všemi z toho plynoucími negativními následky a důsledky.

Četné doklady o náladách obyvatelstva a smyšelní odbojové fronty, převážně však nekomunistické proveniencce, poskytují ilegální tiskoviny té doby, především pravidelně vycházející časopisy, jako byly např. V boj a Český kurýr, a zejména pak zprávy z domova, které odesílali odbojoví pracovníci do Londýna, který se stal v roce 1940 centrem čs. zahraniční akce a exilové vlády /10/. O těchto náladách podávali zprávy i lidé, kteří odešli koncem roku 1939 a v dalších měsících do zahraničí a kteří dokládali, že právě po listopadových událostech v protektorátu se smýšlení lidí doma velmi radikalizovalo, a že z jeho nenávisť k Němcům je nutno počítat jako s politickým faktorem. I když zde byly snahy, zejména ve levicových kruzích, mezi Němci diferencovat, stále více se do smýšlení lidí vkrádala otázka, jak mohl selhat národ ve svém celku, jak se mohl nechat oklamat Hitlerem a bez odporu se poddat jeho expanzivním cílům a teroristickým metodám vládnutí, jak se jeho příslušníci mohli na nich povolně podílet. Již v květnu 1939 píše A. Hoffmeister po příchodu do emigrace H. Riphovi o svých dojmech z názorů lidí doma: "Nikdy neočekávaná slova krutosti a pomstychtivosti jsem slyšel od lidí, od kterých jsem přestě nemohl očekávat tak jednoznačný výraz přesvědčení." /11/. V říjnu 1939 shrnuje J. Stránský obsah zpráv z domova a konstatuje, že se všude mluví o odvetě. /12/ Vojenský atašé v Londýně plk. Kalla v memorandu o smyšelní vojáků, kteří přišli do emigrace v lednu 1940 píše, že mnozí z nich počítají s tím, že se úplně zbavíme Němců, "část jich povraždíme, část vyženeme, mnoha jich uteče před pomstou a zby-

ku se zbavíme přestěhování případně dopravou hranic." /13/ Jedna zpráva z domova z prosince 1940 říká, že kdo se postaví proti vystěhování Němců "i z moudrosti státnické, ztratí možnost hájit cokoli jiné dobře" /14/ a jiná z ledna 1941 konstatuje: "Humánní politika vůči německému obyvatelstvu je nejen zamítna, ale ten, kdo by ji dnes hlásil, byl by nejneviditelnější." /15/

Tyto názory, dobová atmosféra, podmiňovaly a ovlivňovaly různé programové dokumenty domácí nekomunistické odbojové fronty. Nabývaly různých forem řešení německé otázky či další existence německého obyvatelstva na našem území. Rozmanitě se vyvíjely v několika etapách od dílčích názorů a počínů až k ucelenějším podobám v některých teoretických úvahách, diskuzích, elaborátech i programových dokumentech. Kromě depeší z domova a reakcí na ně venku, zmínek v ilegálním tisku, byly občas i třech speciálních dokumentů, věnovaných danému problému, které vznikly v hlavních centrech nekomunistického odboje. Ačkoliv jsou v zásadním hledisku shodná, liší se modelitami řešení a stálo by za úvahu provést jejich podrobnou analýzu, aby se zjistilo, nakolik odráží sociální a politické pozice autorů, skupin, které reprezentovali, nakolik je v nich znát respekt k názorům a činnosti prezidenta Beneše i mezinárodní ohledy a ohlas světových událostí. Dva z nich jsou známy jen torzovitě, třetí je jen v opisu v soukromém vlastnictví jednoho účastníka odboje.

V pořadí prvním lze označit program Obrany národa z léta 1939, který snad byl vypracován se všemi podrobnostmi a realizačními rozkazy, jak se o tom zmiňuje ve své vzpomínkové práci prof. Grňa /16/. Názory a požadavky vojáků byly velmi radikální, nezatížené diplomaticko-politickými ani ideologickými ohledy. Poledovali okamžité vystěhování všech Němců z republiky a vypracovali k tomu i technické detaily provedení od-

sunu na konci války, který, jako i jiní, považovali za velmi blízký. Podle prof. Grni "se měli Němci během 24 hodin odebrat za hranice, při čemž jim mělo být dovoleno vzít s sebou jen určité množství peněz a ručních zavazadel (10 marek a 30 kg zavazadel na osobu s vyloučením všech cenností)". Na hranicích měla být provedena přísná kontrola odcházejících, aby nevyvezli cenný majetek, který měl být bez náhrady vyvlastněn a použit jako reparace k náhradě škod, jež Německo republice způsobilo /17/. J. Křen zřejmě správně uvažuje, že tento plán transferu hrál nemalou roli v plánech vojenské diktatury, protože se vojáci obávali, že žádná civilní vláda nebude schopna takovou velkou a závažnou akci provést /18/.

Přibližně ve stejné době, v srpnu či září 1939 vypracovala jedna z pracovních skupin Politického ústředí vedená prof. Peškou memorandum o výměně obyvatelstva, která byla součástí přípravných prací ústavních změn, jimiž se tato skupina expertů zabývala. Memorandum říkalo mj., že je "integrální provedení odsunu uskutečnitelné jen za předpokladu kdyby potrvaly mnichovské hranice." Jinak se vyslovovalo proti a prohlašovalo, že Němci, kteří se aktivně exponovali pro republiku, by měli mít právo v ní zůstat. Za optimální považovalo výměnu obyvatelstva pomocí repatriace českých menšin v jiných zemích a odsun těch Němců, kteří by nemohli prokázat pomoc při záchraně ČSR. Ládalo zrušení německých ostrovů ve vnitrozemí a přesun českého obyvatelstva do pohraničí, aby zde byl posílen český element, při čemž nevylučovalo i korektury hranic, které by redukcí počtu německého obyvatelstva usnadnily. Ovšem zachování historických hranic, či spíše jejich obnova, byla považována za hlavní věc /19/.

Třetím dokumentem je jeden z přípravných elaborátů, které byly dílčími studiemi a návrhy k vypracovávanému programu Petičního výboru Věrní zůstaneme. Jeden, jehož

exemplář se zachoval, byl vypracován skupinou odborníků zřejmě koncem roku 1939 a počátkem roku 1940 a byl věnován řešení národnostní otázky v budoucím Československu. V úvodu se sice stručně zabývá i vztahem k budoucímu Polsku a Maďarsku, ale většina jeho 42 hustě psaných stran se zabývá problémem Německa v poválečné Evropě a německého obyvatelstva v Československu /20/. Klášerát předpokládá, že Německo se po válce dostane pod všestrannou kontrolu obrozené Společnosti národů, bude vojensky okupováno a současně bude zřízen Mezinárodní reparační fond, který bude dbát o spravedlivou náhradu škod obětem hitlerovské agrese. Dále se pokouší analyzovat příčiny a důsledky Mnichova a v té souvislosti se zabývá německou otázkou u nás, další existencí německé menšiny. V mnohém jsou zde rozvíjeny myšlenky, které FVVT formuloval již v depeši doručené E. Benešovi 25. prosince 1939, v níž se praví: "Historické hranice jsou nám předpokladem; kdyby byly mezinárodně nutné korektury (výběžky, Brývaldov, krátce, co leží za hranicemi vojenskými) - tedy vzájemné (Kladsko?) a využít jich k redukci počtu Němců je nezbytné! Důležitě pro nás je vědět, jsou-li korektury pravděpodobné." /21/ Klášerát na straně 17 říká k tomuto problému: "Jednostranné územní ústupky ve prospěch Německa by zkreslily celý smysl války." V osmé kapitole je napaden: "Snížení počtu Němců v republice v míře co nejvyšší je všeobecným požadavkem našeho národa." Považuje však za nepravděpodobné, že by spojenci dali souhlas k přesunu tří miliónů Němců z Československa, domnívá se však, že velká část Němců uteče sama ze strachu před trestem, a další že by se mohli vyměnit s Rakouskem za tam žijící Čechy a Slováky, a s Německem za Lužické Srby. Řadí při tom požadavek, aby se reklamovalo "přitom právo vystěhovat více Němců, než by se vyměnilo k nám ze Slovany." Další kapitola pojednává o potrestání pro-

vinivších se Němců a zrádců, o otázce státního občanství, při čemž u Němců navrhuje, aby byl každý případ individuálně prošetřen a aby byla dána možnost znovu získat čs. státní občanství německým antifešistům. Elaborát sice vychází z dobově podmíněné myšlenky kolektivní viny Němců za páchané zločiny, ale předpokládá jejich diferenciaci podle podílu na vině a velkou pozornost věnuje převýškově Němců na demokratickém principu a jejich začlenění do nové Evropy.

Fašističtí, kteří se zúčastnili nějakým způsobem na vypracování tohoto elaborátu, vzpomínají, že diskuse o jeho kapitolách a vůbec o dalším osudu Němců v Československu, byly velmi vzrušené. Mezi diskutujícími se vyskytly nejráznější názory a náměty, které mj. žádaly určitou asimilaci zbylých Němců, jejich počeštění. Proto podle některých neměly být otevřeny německé školy. Pořadovale se také vystěhovávání všech Němců, a sice svedných do 35 let a ženatých do 45 let věku. V důsledku toho mělo zůstat v republice přibližně 963 tisíc Němců. Pozoruhodné je, že v závěru elaborátu se zdůrazňuje, že odchod Němců nemá ohrozit chod hospodářského života a že vlastnictví po Němcích musí ihned přejít do českých rukou, že jejich majetky se musí stát majetkem lidu. Ze vzpomínek lze usoudit, že V. Čížek a K. Bondy zastávali značně radikální, nekompromisní stanoviska, zatímco J. Fischer a W. Jankevec hlediska umírněnější, brali na vědomí mezinárodní ohledy. Diskuse o elaborátu, při jeho přípravách i po jeho vypracování, bezpochyby ovlivnily přípravy celého programu FVVZ, který se pak v rozpravách v celém ÚVODU stal jeho programem. Ve známé variantě programu Za svobodu, v jeho kapitole Vina a trest, věnované především německé otázce, jsou formulace značně mírnější a obecnější, respektující zřejmá názory E. Beneše a dalších partnerů v ÚVODU. Opět se zde vychází z nutnosti historických hranic, jejich obnovení a

zachování a říká se zde, že bude "společným úkolem celé Evropy, aby se vyrovnala s německým problémem a odklidila natrvalou nebezpečí, které z něho hrozí svobodě a míru světa. ... Naším úkolem pak bude, abychom se v rámci evropského řešení a zároveň s ním vyrovnali s německým problémem uvnitř svých hranic, a to jak mocenskými združeními, tak převýchovou zdejších Němců, jejichž počet jistě poklesne." /22/ Dále se v programu, který jiné problémy rozvádí daleko širěji a dalekosáhleji, než řešení národnostní otázky, praví: "Váží Němcům, exponovaným sem z Říše, uplatníme zásadu osobní odpovědnosti každého jednotlivce, za všechno, co zde dělal; poslušnost úředních příkazů je nezpřestí viny. Nemáme zapomenout, že protiprávní je už pouhá jejich přítomnost v našich zemích, což teprve výkon moci." /23/ Na jiném místě, v malé kapitole věnované přímo národnostním poměrům, se říká, že tyto poměry "musíme upravit tak, aby byly združením proti tomu, co uvnitř státu spolupůsobilo pád první republiky, Míra a dosah těchto opatření závisí na celkovém výsledku války, zejména na stupni porážky Německa. Rozhodně však nebude v republice místa pro ty Němce, kteří se jakkoli exponovali pro heinleince nebo nacisty, přijímali od nich výhody atd. V těchto věcech nerozhoduje psychologický a sociologický rozbor všech příčin, které daly hákovému kříži peství nad Německem a minoritiskými Němci... Národ jako celek nese odpovědnost, v to čítá se i lidé osobně neviní, ale neodličitelné od celku." Národní revoluční vláda proto bude muset učinit všechna příslušná opatření, týkající se státního občanství, majetku, odškodní škod, obnovení právního stavu. "Bude úkolem vlády, aby dosáhla účinných záruk, že záležitosti zbývajících národnostních menšin budou podléhat mezinárodním závazkům stejnou měrou jako v jiných státech." /24/ Program Za svobodu

tedy razí zásadu diferenciacce mezi Němci, individuální přešetření a potrestání jejich viny, ale současně vychází z principu kolektivní viny a odpovědnosti celého národa. Příkladním se k dojmu V. Kurela, že stanoviska programu vyjadřují "zájem na ce nejradikálnějším zákroku proti sudetským Němcům, jenž by měl jít tak daleko, jak jen bude z mezinárodního hlediska možné." /25/

Vzpomenuté programové dokumenty a návrhy na řešení německé otázky v Československu jsou zajiště pozoruhodné, odrážejí dobovou atmosféru a smýšlení, obsahují nejrozmanitější pohledy a hlediska. Ve větší či menší míře vycházejí z principu kolektivní viny a odpovědnosti Němců za rozpoutání války a rozbití republiky. Myšlenka kolektivní viny byly v té době velmi silné a obecné, zvláště po přepadení Francie, kdy i v protektorátním tisku a vůbec v hitlerovské propagandě byl tento termín velmi častý a nutně tak poznámenal i myšlení lidí. Mijících v této pohnuté době, poznámenané vítězným tažením nacistů, jejich vychlebačností a panevačností /26/. V té či oné míře, v různých podobách, podrobnostech, formách a rozsahu, také obsahují úvahy o transferu Němců od nás, přihlížejíce různě k jeho možnostem a mezinárodním a právním souvislostem. Jsou to však prvky víceméně statické, neumožňují pohled na dynamiku vývoje této otázky, nereagují bezprostředně na právě probíhající události ve světě i doma. O nich podávají spíše svědectví jiné dokumenty z každodenní činnosti odboje. Jsou to články ilegálního tisku a depeše z domova do zahraničí, jejichž znění a stanoviska daleko věrněji zachycují zrod a vývoj myšlenky odsunu v té které etapě a reakci na danou událost. Ovšem jejich mezerevitost a terzovitost, spolu se stíženými podmínkami badatelské práce, neumožňují dokonale rekonstrukci a tím více interpretaci problému. Avšak i ony, stejně jako vzpomenuté dokumenty programatického charakteru, dávají nahlédnout do povědomí doby a skupin

i sociálních vrstev a politické příslušnosti autorů. Zjevně zde platí již vyslovená pravda, že čím blíže měli jejich tvůrci a interpreti k politické pravici předmnichovské republiky, tím více byly poznamenány nacionalismem a šovinismem, a čím více se naopak přikláněli k levici, zastávali názory umírněnější. Odrážely se v nich obavy z šovinistických pohledů na věc, z nacionalistických excesů a snahy o internacionalistický přístup, uplatnění demokratických principů, které se nechtěly ztotožnit s nacionalistickými hledisky, které u nás byly vždy spojovány s politickým konzervatismem a zplátněním kramářovského a gajdovského typu.

Negativní důsledek zde byla určitá absence internacionalistického pojetí řešení národnostní otázky ze strany krajní levice po létě 1939, kdy v důsledku sovětsko-německého paktu o neútočení a nové orientaci komunistického hnutí, jak je prosezouvala Komunistická internacionála, se KSČ postupně zřídala spolupráce s nekomunistickými složkami odboje, obviňovala je sice z nacionalismu a šovinismu, ale sama je neovlivňovala, ba spíše odrazovala svojí uzavřeností a vyhroceně třídně stanovenou linií, která nesla znaky sektářství. Očekávání brzkého příchodu revoluce v Německu, tradiční víra v revoluční schopnosti německého proletariátu i velká členská základna strany v řadách německého obyvatelstva zejména v severních pohraničních krajích, v té době spíše popuzovaly vlastenecky a nacionálně cítící obyvatelstvo, než aby je získávalo pro politiku KSČ, ačkoliv si jinak komunisté získávali respekt svou činností a obětí při závažných gestech. Prof. Grňa píše, že názory na řešení německé otázky byly právě jedním z klíčových bodů nesouhlasu nekomunistického odboje s politikou komunistů, hned vedle hodnocení charakteru války a vztahu k dr. Benešovi a zahraniční akci. Komunisté, jak píše, rozlišovali mezi Hitlerem a ovedeným německým lidem.

"Prote byla myšlenka všeobecného odsunu Němců pro naše komunisty nepřijatelná a viděli v ní přepjatý nacionalismus, ba šovinismus... komunisté ostře odmítali jednat o odsunu Němců, a to i ti, kteří byli s námi v našich organizacích... byli nanejvýš ochotni souhlasit s odsunem fašistických živlů mezi Němci, pokud se provinili proti Československé republice, ale dokonce ani návrat zabraného území a obnova starých hranic republiky nebyly nepochybné; část komunistů se i k této problematice stavěla aspoň v první době chladně, někdy až odmítavě." (27) V tiskovinách KSČ, např. v letáčích a člonech ilegálního Rudého práva se zejména počátkem roku 1940 brojilo proti nacionalistickému přístupu k Němcům, odsuzoval se šovinismus, z něhož byl obviňován nekomunistický odboj. Na projevy šovinismu upozorňovaly však i jiné tiskoviny, i v řadách nekomunistického odboje, především jeho části levicově orientované, se upozorňovalo na nebezpečí šovinismu, na jeho projevy, varovalo se před ním a byla i snaha diferencovat mezi Němci, přímo vyhledávat každý případ odporu německého lidu v Sudetech proti Hitlerovi i nespokojenosti s režimem v Říši, projevy nescouhlasu s ním. Český kurýr ve svém čísle 15. ledna 1940 napsal: "Jsem často ochotni stotožňovat režimy s národy, pro politické a vojenské síly režimů přehlížet mravní, hospodářské a sociální síly národů, jež nakonec budou rozhodujícím činitelem. Nacionalismus nám zabíhá do šovinistického spojení, které by vyvražďilo všechny Němce, kdyby mohlo, až v prostém strádajícím lidu v Říši není méně vření proti režimu jako u nás a jejich podzemní akce může se státi pro nás spojencem jako anglo-francouzský útek." /28/ Podobně, v souvislosti s jednáním o vstup zástupců sudetských Němců v londýnské emigraci do Státní rady, Český kurýr 28. srpna 1941 píše o Němcích z Československa, kteří bojují na protinacistické frontě: "Je jich dosti, zej-

ména mezi německým dělnictvem v tzv. "Sudetech", a jsou také za hranicemi. Je zřejmé, že nebudeme jich odnást, chtějí-li se sdělnit našeho boje. Samozřejmě podmínkou ovšem je bezvýhradné uznání státu vytvořeného Čechy a Slováky a následná věrnost k němu. Taková účast v boji za naši svobodu přirozeně nemůže vykoupit provinění, spáchané proti republice v době, kdy byla ohrožena, ani smazati ukrutnosti, páchané na našem národě jinými Němci. To budou a musí být exemplárně potrestány. Na otázky menšinové budeme vždy pohlížeti po zkušenostech z let 1935-1939 z hlediska bezpečnosti státu a národa. Tyto dvě zásady jsou předpokladem každé součinnosti protinacistických Němců s námi /29/. Ovšem i Český kurýr se přimlouval za vystěhování Němců, a to postupem doby, jak se radikalizovalo české myšlení pod tlakem okupační reality a událostí na frontách druhé světové války, stále rozhodněji. Již ve svém třetím čísle, bezprostředně po listopadových událostech 1939 píše: "Stěhování soukmenovců, započaté Adolfem Hitlerem, bude provedeno v plném rozsahu, ale v opačném směru, než jak Vůdce předepsal. Všichni naši důvěrníci jsou povinni mít v paměti stálou evidenci přistěhovaných Němců a uvědoměných pomocníků nacistického režimu. Nebudeme proti nim čekat nic jiného, než uplatňovat na ně zásady německého práva, které oni jedině uznávají /30/. Po necelých dvou letech píše tento ilegální časopis ještě rozhodněji a obsáhleji: "Nemůže být sporu o tom, že existence našeho státu byla bezdůvodně podvrácena a rozleptána zfanatizovanými Němci. Důkazem jejich snah jsou téměř 100% volební výsledky Henleiny z r. 1938, jakož i činnost členů NSDAP do dnešního dne. Naši Němci až na malé výjimky toužili po Hitlerovi a domáhali se spojení s Říší a je tedy spravedlivé, aby nesli důsledky. Byla-li jim milejší Říše, ať se tam přestěhují, ať tam zůstanou a odpadne dů-

ved k intervencím v budoucnosti!

Přísané potrestání zvrstev, ukrutností a násilností spáchaných na našem lidu jest naprosto nutné. Trestem bude kromě trestů na životě a na svobodě i ztráta možnosti získati naše státní občanství a zabavení všeho jmění. Tak se nejprve zbavíme živlů zločinných a vytvoříme novou substanci národního jmění, s kterou naši lidé byli cílevědomě připraveni. Ti Němci, kteří na našem území poté zbudou - ti "nezločinní" - musí bez výhradně uznati stát vytvořený Čechy a Slováky a osvědčit se k němu svojí věrností. Nikoho nebudeme nutit, aby náš stát uznával. Za samozřejmý předpoklad považujeme povinnost prokázati, že před 15. březnem 1939 neprocedovali proti Československé republice a že ani po této době neprovinili se proti českému národu, jeho příslušníkům a zájmům. Kdo by toho neprokázal, ten by vůbec neměl nároku státi se Československým občanem. Podržel by své říšské občanství, čehož důsledkem by byla nutnost se od nás vystěhovat." Článek dále zdůrazňuje, že budoucí stát musí být po všech stránkách státem národním, že Němci, kteří zástanou po provedeném výběru, budou mít možnost zákonem zaručené práve používání mateřské řeči mezi sebou i ve školách, "avšak německé školství musí býti pod omezujícím dohledem Československých orgánů, aby byly vyloučeny protistátní vlivy." Němcům bude dána příležitost, aby prokázali svou věrnost čs. státu, menšinové právo jim umožní zaříditi si soukromý život podle vlastní libosti, ale v mezech bezpečnosti státu, který musí "míti své staré přirezené hranice a nemůže už míti menšin v tom pojetí jako dříve... Proto vyřešení transferu obyvatelstva německé národnosti z území Československa a jiných států - a to v míře co nejširší - je podle našeho přesvědčení nezbytné

né, m-li být zachována bezpečná základna míru v budoucnosti. I když s tím budou spojeny potíže, bude nutno je překonat, aby se předešlo nové válce v zárodku!

To je naše mínění, které by se dalo pro české země vyjádřit také heslem: **P o ě s t i t Č e c h y !** /31/. V posledním čísle časopisu, který byl napsán v lednu 1942 a propašován z vězení, se připomínalo jednoznačně, že zděrování s Němci musí být provedeno "řízně a nekompromisně", s využitím zkušeností tohoto režimu. Zdůrazňuje se zde opět, že nelze sice házet všechny Němce do jednoho pytle, ale že "německá otázka musí být vyřešena řízně a v celém rozsahu jednou provždy." /32/

Z citovaných myšlenek Českého kurýra je zřetelný posun stanovisek vydavatelů k radikálnějšímu řešení problému, i když někdy není opomenuto zdůraznění nutnosti diferenciace mezi Němci. Pro jejich kruh, stejně jako pro jiné činitele a složky domácího nekomunistického odboje levicového charakteru (např. FVVZ) je příznačný demokratický způsob myšlení, antifašistický a ne jen protiněmecký postoj. Také u nich hrála roli víra v demokratické a humanistické tradice Německa, zejména jeho kultury. V třicátých letech většinou spolupracovali s demokratickými a antifašistickými Němci v různých organizacích, svou solidaritu s nimi uplatňovali v pomoci německým emigrantům a proto s radostí přímo nevšední se snažili zaznamenat každý pokus a projev odporu Němců proti nacistickému režimu, a to jak v sudetském území, tak v samotném Německu. Je pro ně rovněž charakteristické, že řešení problému promýšleli velmi důkladně, ve všech souvislostech, že např. proti vojákům, kteří požadovali, aby ne bylo provedeno "revolučně" a svět postaven před hotovou událost /33/ trvali na zákonném řešení, podle přijatých právních norem, uvážlivě, jako součást mezinárodních dohod. Také upozorňovali na obtíže, které s odsunem vzniknou, zejména v hospodářské sféře, v životě po-

hraničních krajů. Také prof. Grňa připomíná, že se dost zluvilo o tom, že "odsun Němců bude znamenat pro nás hospodářskou ztrátu a snížení celkové hospodářské a životní úrovně na delší řadu let." Dodává však k tomu, že lidé, kteří o tom hovořili, zdůrazňovali, že i "za tuto cenu musí být odsun Němců proveden, a to bez kompromisů a na sto procent. Kde jde o budoucnost generací, musí jedna generace slevit ze svého standardu, protože bychom nemohli před budoucností nikdy převzít odpovědnost za nevyužití možností, která se naskytne jednou za staletí. A nesmí být přiznána výjimka z řádného titulu, ani z titulu specialisty." /34/ Byly to názory dosti rozšířené doma i v emigraci, stejně jako názory, že se není možné řídit nějakými demokratickými a humanistickými hledisky a pravidly. Svědčí však o tom, že zde takováto varující hlediska existovala, protože zmíněné názory byly reakcí na ně.

Z poněkud jiného úhlu než články Českého kurýru byl rozšířen obsah stejně rozšířeného a známého ilegálního časopisu V boj, jehož vydavatelé byli více ovlivnění jak vojáky, tak reprezentanty politických kruhů bývalé předanichovské koalice, sdružených vesměs v Politickém ústředí. Nejen, že tento časopis začal psát od února 1940 všechna slova jako Němec, německý apod. s malým písmenem, ale i jeho psaní o problému řešení německé otázky bylo daleko radikálnější a méně uvážlivé, i když i v něm byl znát respekt před názory dr. Beneše, jeho vliv, ačkoliv nechyběly ani případy přímé kritiky činnosti oficiální emigrace ve vztahu k Němcům, zejména k těm, kteří žili v zahraničí. Daleko více to však byl odraz veřejného mínění doma, neusměrňovaného řádnými ohledy a vyvážejícího z obecné nenávisti ke všemu německému a přepjatě pojímaného vlastenectví /35/.

Na počátku jara 1940 píše ve svém 47. čísle časopis V boj v článku velmi emotivně zabarveném: "V obno-

vené republiky krátce pro nás nebude sudetské otázky, německých menšin... Pro divoké bestie, kterými se Němci znovu osvědčili být, není na místě žádná shovívavost, žádná odpuštění a není možné klidné spolulití s nimi." Mále se zde píše, že ve vzniklé republice "do kořene vymytíme z hranic státu německý živel" /36/. V dalším čísle se píše: "Plán vystěhování Sudeťáků není nikterak tak fantastický, jak se ještě dnes snad někomu zdá. ... Když nyní Hitler dokázal, že je možno přehánět statisícové masy Němců ze státu do státu jako stádo dobytka, proč by neměly být německé menšiny ze všech evropských zemí nuceně přesídleny zpět do Říše?" /37/ V boj, který v různých formách a pod vedením několika vydavatelských garnitur, vycházel také do podzimu 1941, tak vyjadřoval často ve velmi otevřené formě značně vyhraněné názory, které plně akceptovaly odsun německé menšiny z Československa.

V depeších nekomunistických složek domácího odboje to zahraničí lze snad nejvěrněji postihnout pohyb myšlení v oblasti daného tématu řešení německé otázky, reakti na zprávy o událostech ve světě, na různé propagační i vojenské kampaně nacistů a zejména na postup exilových kruhů a jejich jednotlivé návrhy ve vztahu k Němcům. Zjednodušeně se dá říci, že i v nich lze sledovat myšlenkový vývoj od názorů počítajících s hraničními úpravami, jak je vyloučil dr. Benešovi dr. Drábek v lednu 1939 a jak je formuloval FVVZ již ve zmíněné depeši z prosince 1939, až k totálnímu odsunu. O různých modelích byly ve složkách ÚVDu i v něm samostatně, jako střešové organizaci, vedeny často až vzrušené diskuse, odpovídající na různé návrhy a jednání v Londýně.

J. Fischer ve své zprávě z domova ze 14. dubna 1939 píše, že "celková představa vyrovnání s Němci (uvnitř starých hranic) jest dnes velmi radikální; zdá se, že Hitler možnosti dřívějšího smíru úplně zmařil. Důklad-

né snížení jejich počtu se zdá obecným požadavkem." /38/
Tento požadavek se ještě více prohloubil po podzimních událostech 1939, kdy všeobecná nenávisť lidí doma vzrostla. Zprávy z domova akcentují obnovu historických hranic a odsun většiny Němců /39/. Vzrušenou reakci a diskuzi v ÚVDu vyvolaly zprávy o dělení čs. občanů německého původu v čs. zahraničním vojsku na západě a o jednání se zástupci sudetských Němců v exilu o jejich děst a zastoupení v londýnských státních orgánech. Vydává o tom svědectví depeše z 19. dubna 1940, která připomíná, že psychologie doma se vůči Němcům velmi změnila a naznačuje, že názory na řešení německé otázky jsou stále radikálnější /40/. K nové vlně diskuzí o tomto problému došlo na podzim 1940, kdy přišlo do Prahy sdělení, že se uvažuje o zastoupení sudetoněmecké emigrace ve Státní radě, a s ním pak obsáhlé zdůvodnění tohoto kroku E. Benešem. Domácímu odboji byla známa jeho koncepce právní kontinuity republiky a úsilí o mezinárodní negaci Mnichova a v té souvislosti i jeho návrhy na úpravu hranic, vnitřní přesuny obyvatelstva a zřízení národnostně co nejhomogennějších oblastí, což mělo posílit kompaktnost českého osídlení, zatímco německé obyvatelstvo by bylo soustředěno do tří německých žup a hranice by tak byla vojensky lépe hájitelná než tomu bylo v roce 1938. Tyto myšlenky (podrobně je vyloučil ve své knize J. Křen), které znamenaly hraniční úpravy a ústupky a z mezinárodních i jiných ohledů nemožnost provedení dalekosáhlejšího vystěhování Němců z republiky, narazily na značný odpor zejména u vojáků. Obrana národa navrhovala kategorické zamítnutí podobných návrhů, ale po vzrušených diskuzích v celém ÚVDu, byly nakonec, byť s výhradami, akceptovány, protože autorita dr. Beneše i momentální pádnost jeho argumentace západila na umírněnější činitele ÚVDu, a ti se podřídili. Napjatá atmosféra v tomto odbojovém orgánu doma a vážnost diskuzí proniká i několika depešemi z té doby,

kteřé opět upozorňují na nenávisť lidí k Němcům, touhu po odplatě a na požadavek odsunu. Jednoznačně žádají vystěhování se největšího počtu Němců, jak to mezinárodní okolnosti a stanoviska spojenců dovolí. Upozorňují rovněž, že by ústupky v těchto otázkách mohly ve veřejném mínění doma velmi uškodit Benešově autoritě a znemožnit vliv londýnské vlády na další chod událostí doma /41/.

Nejzákladnější a oficiální stanovisko celého ÚVODU obsahuje depeše z 19. prosince 1940, sice vychází z neochoty předem předvídat, jak se situace na konci války vyvine a jaké budou nejméně příznivé podmínky k řešení německé otázky, ale resolutně požaduje, aby se londýnští činitelé již nyní nezavazovali konkrétními dohodami a předčasně se tak zbavovali nejvýhodnějších možností k dalšímu postupu. Doporučuje, aby v této věci londýnská vláda postupovala společně s ostatními porobenými národy (myslí se zde především na Poláky) a aby u spojenců prosadila princip, že řešení německé otázky v Československu je jeho vnitřní záležitostí. Depše připomíná, že domácí odboj trvá na obnově republiky v historických hranicích, i kdyby tu část Němců měla zůstat. Vyjadřuje neshodu se zřízením německých žup, neboť, jak sděluje "znamenaají opět nebezpečí uzavřeného země. Boli bychom tím mlčky souhlas, aby se dříve či později od státu odtrhly. Navrhujeme menší nespojitá a smíšená území za posunutou hranici etnografickou. S podstatným zmenšením počtu našich Němců počítáme. Také se sekvestrací jejich majetku a odtahem hospodářských pozic. Všechny tyto úkoly i s obsazením historických hranic budou provedeny revoluční akcí u nás, ovšem také s vaší pomocí." /42/

V létě 1941, kdy situace ve vývoji druhé světové války se vstupem Sovětského svazu do ní podstatně změnila ve prospěch protihitlerovských sil, žádá ÚVOD ještě

před svým rozbitím změnu stanovisek E. Beneše a londýnské vlády a přijetí zásady, že v souladu s vůlí lidu doma musí být republika obnovena v historických hranicích a Němci vystěhováni, což mále být před mezinárodní veřejností schváleno z hlediska potrestání nacistů a nápravy škod jimi způsobených. Přelom ve vývoji válečných událostí přispěl nesporně k tomu, že dr. Beneš akceptoval tento názor a požadavek jako programovou základnu maximální varianty řešení německé otázky /43/. Krátce po tom, během roku 1942, je v Londýně již zpracováván první projekt transferu a jsou zvažovány i prakticky sondovány možnosti jeho provedení, neboť v tom nezáleželo jen na přání a vůli českého lidu a jeho hnutí odporu, ale také, a to především, na mezinárodním souhlasu, hlavně představitelů velmocí protihitlerovské koalice.

V červnu 1942 hovoří prezident Beneš v Londýně s V.M. Molotovem, jemuž vykládá problematiku německé otázky v Československu. Říká mu, že 3 milióny Němců v republice je velmi mnoho a že je třeba jich i s půl miliónu vyhnat, k čemuž je zapotřebí sovětské pomoci. Molotov souhlasil /44/. V korespondenci londýnských činitelů se stále více a více objevují formulace o nutnosti transferu co největšího počtu Němců a také Benešova diplomacie vyvíjí v tomto smyslu tlak, zejména na oficiální vládní kruhy Velké Británie, které se dosud nejvíce exponovaly na respektování demokratického způsobu řešení německé otázky v Československu i zastoupení sudetských Němců ve vládních orgánech čs. londýnského zřízení. V jedné z rozhovorů ze zástupci KSČ ve Velké Británii 1. července 1943 vysvětluje jim dr. Beneš svou představu vyřídit problém Sudet "transferem všech těch, kteří se jakýmkoliv způsobem proti českému národu provinili přímou nebo nepřímou podporou Henleina". /45/ Bylo to krátce po jeho návratu z Washingtonu, kdy se v rozhove-

ru s ním prezident Roosevelt vyslovil ve prospěch odsunu a kdy již předtím vyslovila zásadní souhlas s myšlenkou transferu i vláda britská. V prosinci 1943 hovořil o problému Němců v Československu v Moskvě s J.V. Stalinem. Zmínil se mu o návrhu redukce počtu Němců i za cenu odstoupení určitých území Německu. Stalin "se kategoricky postavil proti územním ústupkům, které by posilovaly německý imperialismus a oslabovaly obnovenou Československou republiku." /46/ Svě návrhy přednesl dr. Beneš z vlastní iniciativy i představitelům moskevského vedení KSČ, s nimiž jednal v Moskvě v téže době, kdy zde byl podepsat čs.-sovětskou spojeneckou smlouvu. Podle dopisu Kl. Gottwalda o těchto jednáních pracovníkům KSČ ve Velké Británii, "rozvinul prezident svůj plán tzv. transferu, resp. vystěhování Němců. Řekli jsme, že bude vhodně velit taktičtější postup. Je účelnější, bude-li věc řešena v rámci potrestání vinníků války a zločinů proti Československé republice po linii antifašistické a antinacistické ve smyslu těchto тезисů:

- a) Potrestání budou - včetně vypovězení z republiky a konfiskací majetku - všichni, kdož aktivně pomáhali Hitlerovi a dopustili se vlezrady proti republice.
- b) Ostatním občanům německé národnosti bude dána možnost, aby optovali buď pro Německo nebo Československo. Přitom si Československá vláda vyhrazuje rozhodnutí v každém individuálním případě.
- c) Aktivní účast Československých občanů německé národnosti na protihitlerovském boji jak před Mnichovem, tak po Mnichovu přináší s sebou automaticky nárok na Československé státní občanství.
- d) Celou akci nutno provádět za aktivní účasti německých antifasistů"

Beneš k tomu dodal, že "toho, co on má v úmyslu, může být dosaženo postupem, který navrhuje. Zdůraznil přitom, že na konci této očistné akce musí stát Československá republika jako stát národní, slovenský." /47/

Toto stanovisko KSČ znamenalo bezpochyby zášnu v názorech KSČ od počátku čtyřicátých let. I když vysloveno souhlas s redukcí počtu Němců v republice i s formou jejich vystěhování, přišlo na antifašistické a ne nacionální základně, neznamenal plnou akceptaci požadavků formulovaných již před tím nekomunistickým odbojem. Bylo to také první oficiální stanovisko v této otázce, které KSČ nejohravněji ústy svých představitelů vyslovila, a až do jednání o Košickém vládním programu v březnu 1945, také poslední. Žádný dokument programového charakteru v zahraničí i doma, tuto otázku více nezvedá. Problematika vzájemného vztahu čs.-německého uvnitř země se neobjevuje ani v jiných dokumentech, obsahujících návrhy na uspořádání poměrů v osvobozené republice, jako byly např. programatické články Předvoje, programové zaměření IV. ilegálního prezidentského ÚV KSČ, ideový a akční program ilegální Ústřední rady odbojářů či různé prohlášení České národní rady, ačkoliv jiných problémů k uspořádání poválečného života se dotýkají často velmi podrobně a promyšleně. Vyplyvalo to zřejmě z jiných podmínek vývojové etapy antifašistického odboje, z jeho zacílení a naléhavějších konkrétních úkolů každodenní operativy odbojových složek. V závěrečné etapě národní osvobozovacího zápasu, kdy přicházely na pořad i důležité otázky mezinárodního rázu.

Po druhé heydrichiádě byl domácí odboj decimován, nekomunistický odboj prakticky likvidován a jeho zbytky jen stěží hledaly programovou i kádrovou kontinuitu s ÚVODem. Snad nejvíce se to dařilo, i když v docela jiných podmínkách, Radě tří, která se programově snažila navázat na činnost ÚVODu, zejména PVVZ, a hlásila se k programu Za svobodu, jak o tom svědčí její programový letáček z konce roku 1943, nazvaný Naše desatero. Jeho třetí bod stručně vyjadřuje požadavek státu bez Němců.

/48/ Je nutno zaznamenat i programový dopis Přípravného

revolučního národního výboru a skupiny českých spisovatelů, nazývaný pražskými body, který došel z Prahy přes Ženevu do Londýna v červnu 1943 a který také obsahuje návrhy autorského okruhu tohoto dokumentu na řešení německé otázky. Svědčí o jeho jisté izolovanosti, i když v meritů věci vyjadřuje obecné požadavky, před tím již vyjasněné: Každý Němec bude občanem Říše a nebude se smět v žádném případě míšit do státních záležitostí. Jašní Němci bude konfiskováno a Němci budou souzeni za spáchané zločiny, při čemž věrní Němci mají dostát povolení k pobytu v zemi jako cizinci. V rámci reparačních opatření má být všechna majetek Němců zabaven, aby ručil za náhradu škod. ČSR má mít v Německu jako ostatní spojenci "vyhrazenou zónu, aby mohla z ní sama čerpat náhradu škod". Němci musí být jako dělníci dáni k dispozici republice pro opravné práce na jejím území. Prezident Beneš je žádán, aby "nebral záruky vůči minoritám, neboť Čechy jsou hospodářsky ruinovány a vše bylo transferováno do německých pájček." /49/

Takto se tedy rodila a vyvíjela myšlenka odsunu Němců z Československa, zejména v počáteční fázi domácího nekomunistického odboje. Odrážela se v ní věrně dobová atmosféra nenávisti k Němcům a odplaty za učiněná příkoří se všemi, i negativními, stránkami a důsledky řešení i provedení tohoto projektu. Brutalita války i dřívější zkušenosti a neschopnost vyřešit na demokratických základech a přímě spravedlivým, humanitním a pro obě strany uspokojivým a výhodným způsobem, soužití Čechů a Němců na našem území, poznamenaly české myšlení. Radikální nacionalismus byl příznačný především pro domácí nekomunistický odboj, jehož stanoviska byla stručně připomenuta, aby lépe pochopila genesis problému a porozumět tomu, co se nedá lehkým mávnutím smést se stolu. Je to součást dějinného problému existence českého národa, geograficky i historicky souseda Němců, který je nutno dů-

kladně a citlivě zkoumat a vysvětlovat ve všech jeho složkách souvislostech, aby minulost i přítomnost česko-německých vztahů nekalila jejich budoucnost a aby bá-
dání v této oblasti bylo prostředkem k dorozumění, pře-
konání předpojatostí a tím i k mírovým, přátelským vzta-
hům mezi národy, zejména mezi námi a Němci, ku prospěchu
všech pozitivních lidí.

Poznámky

- 1/ E. Wiskermann Germany's Eastern Neighbours, Londýn 1936
- 2/ R. Luža, The Transfer of the Sudeten Germans, Londýn 1964
- 3/ J. Křen, V emigraci, Západní zahraniční odboj 1939-1940, Praha 1969, také O vzniku myšlenky odsunu Něm-
ců, Odboj a revoluce, zprávy - příloha č. 2/1967
- 4/ V. Kurel, Hlavní organizace nekomunistického odboje
v letech 1939-1941, Odboj a revoluce, zprávy č. 2/67
- 5/ František Uhlíř, O nové Československo, Londýn 1943,
str. 47
- 6/ Best podrobně o tom Václav Král, Pravda o okupaci,
Praha 1962, str. 134 a další. Také Č. Aarot, Brang
nach Osten, Praha 1971, str. 93
- 7/ Zmiňuje se o tom J. Tesař ve stati Protiněmecká ope-
ziční jednotka na počátku okupace ve sborníku Z po-
čátků odboje, Praha 1969, str. 491
- 8/ Viz Die Deutschen in der Tschechoslowakei 1933-1947,
sebor dokumentů Acta Occupationis Bohemiae et Mo-
raviae, Praha 1964, který sestavil V. Král, str. 409,
dok.č. 310
- 9/ V příloze dopisu gen. Fridericha z 12.7.1939, v němž
rozvíjí různé možnosti řešení českého problému je
pro to i příznačný návrh "Unesnění každého vystě-

hování české inteligence. Německé mise v zahraničí musí dostat přímo příkaz podnikat vše, aby například obstarávaly, přirozeně s pomocí prostředníků, českým univerzitním profesorům, vedoucím hospodářských osobnostem, politickým vůdcům atd. dobře placená místa ve vzdálených světadílech. Musí je následovat celé příbuzenstvo." Chtěli nás vyhubit, sborník dokumentů, Praha 1961, dok.č. 3, str. 46

- 10/ V šedesátých letech byly součástí archivačních fondů Archivu Ústavu dějin socialismu, Vojenského historického archivu a hlavně Státního ústředního archivu v Praze, z něhož právě značná část byla publikována v souboru Acta Occupationis Bohemiae & Moraviae Dokumenty z historie československé politiky 1939-1943, Praha 1966, které k vydání připravily L. Otáhalová a M. Červínková.
- 11/ SGA -A-1-1/262/12
- 12/ tamtéž - A-1-50/2
- 13/ AČPS -40, 27-29
- 14/ VHA depeše 37-10/37
- 15/ SGA -A-1-50-4-1
- 16/ J. Grňa, Sedm roků na domácí frontě, Brno 1968, str. 31
- 17/ tamtéž str. 31
- 18/ O vzniku myšlenky odsunu Němců, Odboj a revoluce, příloha zpráv 2/67, str. 177
- 19/ J. Křen, V emigraci, str. 447
- 20/ V. Vrabec, K Petičnímu výboru "Věrní zůstaneme!" Příspěvky k dějinám KSČ 1/1967, str. 146 a 147 a také V. Vrabec, Petiční výbor Věrní zůstaneme, Z počátků odboje, str. 237 a 238
- 21/ Dokumenty z historie čs. politiky, str. 499-500
- 22/, 23/, 24/ Za svobodu - do nové československé republiky, Praha 1945, str. 39-41, 62 a 76
- 25/ V. Kural, Hlavní organizace nekomunistického odboje

v letech 1939-1941, Odboj a revoluce, zprávy 2/67, str. 136

26/ Na pravidelné týdenní poradě šéfredaktorů protektorátního denního tisku 26.7.1940 např. šéfredaktor tiskové kanceláře Fr. Hofman tlumočil přítomným oficiální výklad německých míst na válku s Francií v tom smyslu, že násilnosti proti Němcům ve Francii páchali i civilisté, že bojá se účastnili i oddíly barevných. "Tím je francouzská vina na válce jednoznačně prokázána, a to jako vina celého francouzského národa." Dokumenty z historie čs. politiky, str. 592, dok.č. 409

27/ J. Grňa c.d. str. 43

28/ Podtržené slova v originále - Český kurýr 15. 1. 1940, druhé nezměněné vydání, str. 4

29/ Tamtéž 28.8.1941, str. 5 a 6

30/ Tamtéž 16.12.1939, str. 3

31/ Tamtéž 30.9.1941, str. 8 a 9

32/ Odboj a revoluce, Praha 1965, str. 138

33/ J. Grňa, c.d. str. 32

34/ Tamtéž, str. 44. Podobně psal ve své brožuře F. Uhliř: "Dám totiž přednost eventuelnímu "zpustnutí některých krajů" před zpusťováním celé československé země, jak se to děje teď... Budeme-li se ohlížet na to, že odchodem nebezpečného živlu zůstane jeho pole nějaký čas neoseto, pak se nám může stát, že přijde-me jednoho dne o svůj vlastní statek." Dále píše, že souhlasí přirozeně s hromadným transferem Němců z našich zemí a dodává "nikterak si nezatožuji svědomí pokřikem, který se tu a tam ozve, že takové řešení by bylo nedemokratické a že je barberské... Musíme si jednou také uvědomit, že demokracie není zbabělost, není ustupování zlu a kompromis se zlem a že být demokratem neznemá být současně slabochem a hlupákem... právem by mohl být náš falešný senti-

ment vůči nepříteli označován za nedostatek citu k vlastnímu národu a za barbarství, spáchané na celých československých generacích." - c.d. str.47-48

- 35/ Jednáni z prvních projevů odporu obyvatelstva proti okupační realitě byla masová účast na různých národních slavnostech, které byly často organizovány i oficiálními institucemi a orgány protektorátní vlády či ze jejich spolupráce, při nichž nacionální, vlastenecký tón dostával až nádech nacionalistický. Bez zajímavosti by jistě nebylo podrobnější prozkoumání motivů a projevů při převozu ostatků básníka K.H. Máchy z Litoměřic na vyšehradský Slavín, jak to již naznačil J. Teseř. Plně v duchu té doby, jakoby pod zpětným vlivem nacistické propagandy, nesené šovinismem a rasismem, byly Máchovy ostatky zkoumány z hlediska antropologického, takže bylo vědecky zjištěno, "že Mácha patří i svým typem našemu českému lidu, z něhož vyšel", že je to typ slovenský, aby snad nebylo pochyby, že patří k jiné, snad nordické rase. Z počátků odboje, str. 493

- 36/, 37/ J. Křen, V emigraci, str. 448 a 468-469
 38/ AÚDS - 37 - 10, zpráva z domova ze 14.4.1939
 39/ Např. zpráva z domova ze 4.3.1940, SÚA -Ch - 37 - 91/3/I
 40/ Dokumenty z historie čs. politiky, str. 337, dokč. 397
 41/ Např. zprávy z domova z 3., 6. a 13.12.1940 a 9.1. 1941, VHA 37-10-37, 37-10-41, 20-29-34 a 37-10-31
 42/ Tamtéž, 37-10-47
 43/ Tamtéž, zpráva z 18.8.1941, 37-10-48 a V. Kural, c.d. str. 107
 44/ Dokumenty z historie čs. politiky, str. 273, dok.222
 45/ Sborník dokumentů ke vzniku lidové demokracie v Československu Cesta ke květnu, Praha 1965, který sestavili M.Klimeš, P. Lesjuk, I. Malá a V. Prečen. str. 36

- 46/ F. Reiman, K dvahám o odsunu německé menšiny, Česko-slovenská revoluce 1944-1948, Praha 1966, str. 151
- 47/ Cesta ke květnu, str. 67, dokč. 3
- 48/ J. Grňn, c.č. str. 187
- 49/ Dokumenty z historie čs. politiky, str. 714, dok.č. 512

Jaroslav O p a t : K Bohemovu "Slovu o odsunu"

Když se někdo rozhodne kriticky soudit dějiny svého či jiného národa, je to jeho věc. Když své soudy zveřejní, je to již také věc čtenářů a národů, jejichž dějiny jsou souzeny. Před časem se rozhodl soudit děk českých dějin Danubius ve svých Tezích k vysídlení sudetských Němců. Nově se o totéž, jen s větším elánem a záběrem, pokusil Bohemus ve svém Slově o odsunu (Právo lidu, Žü- rich, 1/1980). Tomuto Slovu z logice myšlení jeho autorů jsou určeny následující poznámky.

V úvodu svého sepašení prohlašuje Bohemus sám sebe v plurále (my) za morální subjekt, oprávněný pronášet soudy nad dějinami, v daném případě nad dějinami české politiky vůči Němcům v českých zemích a to hned v průběhu staletí. V pořádku; dějiny soudili a soudí i nyní jiní; proč by je nemohl soudit Bohemus, cítí-li se k tomu povolán. Čtenář při čtení jeho sepašení oznámí, že přistupuje k realizaci svého záměru velmi sebevědomě, s pocitem suverénnosti, morálně pro vynášení soudů zvláště kvalifikovaného. Než k vynášení svých soudů nad nevedoměmi českými dějinami přistoupil, desaseval zpásem mezi slušnými lidmi zcela neobvyklým openenty Danubiovy a dopředu každého, kdo by snad chtěl jeho - Bohemovy - soudy stavět v pochybnost. Přesto se pokusím nastavit některým jeho soudům a metodě, již k nim dospěl, zrcadlo faktů dějin.

Bohemus staví Čechy jako národ na prvním ze jím provedený poválečný odsun Němců z našich zemí. Objevují se na něm, pravda, vedle německého fašismu. Nesoudí však jen odsun, ale samu podstatu bytí a charakter Čechů jako národa. Přední kvalifikovaní myslitelé, domácní i zahraniční, kteří se v minulosti studiem charakteru českého národa zabývali, byli zpravidla při formulaci svých závěrů značně opatrní. Byli si vědomi, že charakter národa je

vše těžko poctižitelná, ve své podstatě mnohostanná, velmi rozporná, navíc i velmi proměnná, závislá na měnících se podmínkách a čase, v nichž je národu dáno žít. Bohemus si existencí těchto problémů při vynášení svých soudů vůbec nepřipustil. Apodikticky kritizuje Čechy jako národ za to, že podstatou svého národního bytí učinili údajně výlučně svůj jazyk, vytýká jim nacionalistickou vitalitu, málnost jejich demokracismu, sklon k nedemokratickým řešením vůbec; odsuzuje je za jejich entinně-zecké chování v průběhu celého XIX. století, za necitlivé chování k Němcům v období 1918-1938, za nativou reakci na zločiny fašistů v průběhu druhé světové války, za krutost odsunu a řadu dalších provinění. Jako nádevekem je soudí za "triumf nad národními aspiracemi Slováků". - Lojálně je svšem nutno uznat a ocenit, že logice svého uvažování nešel plně přáched. Vinu za rozpoutání druhé světové války Čechům přec jen nepřiknul.

Uvedené soudy jsou soudy samozřejmě. Fakty, které by mohly uměle zbudovanou konstrukci ošťát nebo ji i rozestat, nebere Bohemus prostě na vědomí. Exkurs do historie česko-německého soužití Bohemus provedl ve svém slově ne proto, aby v něm hledal a nacházel celou pravdu o tomto soužití, ale pro to, aby z něj vybíral a podle potřeby svévolně upravoval fakty, jimiž by své aprioristické, tendenčně jednostranné, historickou skutečnost hrubě akreslující soudy podpíral. Pozoruhedné, pro Bohemovu logiku myšlení charakteristické, je již to, že provinění odsunu Němců z Československa v letech 1945-46 hledá a nachází také již v počátcích českého národního ohrožení. Zjišřuje, že odsun nebyl pouhou pochopitelnou reakcí na náclstické zločiny, ale bylo to "také truchlivé vyústění onoho staletého vývoje poměru obou skupin obyvatelstva v českých zemích, které si za základní kritérium národního bytí zvolily (výlučnou) ideu jazyka" (podtržení a závorky Bohemovy.)

Štenář jen trochu znalý dějin českého národa snadno pozná, že spojení fašistických zločinů a odsunu s otázkou jazyka Čechů a Němců před zhruba půldruhým stoletím je vůbec, a z hlediska historie zvláště, nepřipustně zkratové. Především: jakou možnost volby jazyka měli Češi a Němci na konci 18. a na poč. 19. století - a měli vůbec možnost volby? Ročně existovala pro část intelektuálů a pro lidi z jazykově smíšených rodin. Podle Bohema, který problém takové volby nastolil, ji však zřejmě měli Češi a Němci jako národy. Pak se ovšem Štenář musí ptát: pro který z jazyků se měli tehdy rozhodnout - pro češtinu? pro němčinu? Či snad pro nějaký jazyk třetí? Do těchto otázek se B. zapletl proto, že opustil zcela půdu dějinářských reálií, že ignoroval nezastupitelnou civilizační kulturotvornou funkci národních jazyků v lidských dějinách a že se rozhodl hledat a najít viníka odsunu Němců z Československa v letech 1945-1946 také jím v počátcích českého národního obrození. Z jeho Slova je zřejmá sympatie, jichž chová k ideji dvojjezyčné, "v mnohém jednotné společnosti v českých zemích" (jako jejího zastávce vzpomíná Bolzana). Zmínkou jednotu tehdejší společnosti a reálnou hodnotu Bolzanových, nesporně obecně ušlechtilých názorů, se ovšem snaží v náznaku zkoumat nepokusil. Škoda, pohled na tyto otázky by byl zajímavý, zejména kdyby B. aspoň naznačil, jak se dle něho mohla a měla jím zmíněná jednotná společnost dále rozvíjet. Zdrženlivost v pohledu na tyto otázky si B. kompenzoval visionářskou uvolněností v posuzování romantické koncepce národa a národního obrození. Zjistil, že tam se "nenápadně otvírala cesta, vedoucí až ke zrůdnostem", jakými byly fašistické plány na "konečné řešení" české otázky a odsun českých Němců.

Konečně Bohemovo tvrzení o jazyku jako "výlučném" kritériu národního bytí není pravdivé. Pravdou je jen to, že čeština (obdobně i němčina) byly zpravidla hlavní,

určující (ne vošem vylučným) znakem při zjišťování příslušnosti lidí k té či oné národnosti. Jazyk, sám o sobě produkt kulturního vývoje národa, byl vždy i nositelem jeho myšlenkového života, nástrojem pěstování, rozvíjení jeho principů mravních, sociálních, náboženských, kulturních, politických a pod. A tyto principy nesměřovaly rozhodně fatálně ke katastrofě, k níž došlo ke konci první poloviny XX. století.

Vyspekulované teze v otázce jazyka mají v Bohemově slově funkci instrumentální. Potřeboval ji, aby se při svém exkursu do dějin česko-německého soužití mohl vyhnout skutečnostem, které by se mu do jeho aprioristického, fatálně katastrofického jazykového schématu nevešly. A pokud se některým z těchto skutečností vyhnout nemohl, pak je alespoň hrubě zkreslil. Uvedme zde alespoň některé podstatné příklady.

1. Bohemus nechává zcela bez povšimnutí elementární skutečnost, že se totiž v českých zemích od konce 18. století formovali Češi i Němci jako moderní novodobé národy v rámci rozvoje kapitalismu. Český národ byl na poč. 20. století z hlediska sociologického, ale i kulturního a politického podstatně jiným národem, než na počátku 19. století. V obměně to platilo i o Němcích. Liv přeměny, který se s oběma národy za století stal, byl jen druhotně dílem jazyka. Primární roli v procesu uvedené přeměny hrál kapitalismus jako výrobní a společenská formace s jeho průmyslovými revolucemi, jimiž v oné době prošel. V rámci tohoto vývoje se rozvíjela obě etnika. Země jako celek kapitalisticky organizovanou prací bohatle, byť se tak dále při současném hromadění bídy na straně čtvrtého stavu, především průmyslového proletariátu. Přitom byl rozvoj kapitalismu fenoménem vlastním většině zemí Evropy západní a severní a řadě zemí Evropy střední. Jeho evropské rozměry vypovídají samy o sobě víc, než cokoli jiného o druhořadě roli jazyka v něm. Stejně i sociální napě-

tí a konflikty, které s sebou tento konflikt přinášel, měly svou prapříčinu v nové kvalitě sociálních poměrů. A také nové konflikty národnostní mezi Čechy a Němci v Čechách měly svůj zdroj především v těchto nových poměrech.

2. Druhým podstatným faktorem, ovlivňujícím od Bílé hory soužití Čechů s Němci v českých zemích byly poměry politickomocenské. Pro 19. století, zejména jeho druhou polovinu, je Bohemus na okraj zaznamenáván. Způsob, jakým to činí, nemůže však nevzbudit u čtenáře, znajícího alespoň základní fakta, údiv. Všeobecně je známo, že vedoucím a vládnoucím národem v Rakousku byli Němci, jako národ menšinový. B. však tuto skutečnost ignoruje a navíc představuje Čechy málem jako utlačovatele Němců. To má sloužit jeho poukaz na existenci Abwehrpsychózy u některých Němců, na sklony Čechů cítit se v Čechách domácími pány (!) a Němce přitom považovat za lidi druhého řádu. Tomuto tendenčnímu vyzvedávání třeba i existujících, ale pro charakter vztahů mezi Čechy a Němci ne podstatných skutečností nasezuje Bohemus korunu tvrzení, že kolem r. 1891 "česká buržoazie byla již tak silná, že se v tomto prostoru nepotřebovala dělit o moc a hospodářské pozice". Tady již nezbyvá, než se Bohemus ptát: kde objevil fakty, o něž svá tvrzení opírá? Je to "objev", který převrací vzhrůru nohama dosavadní, průkazně doložené teze zdaleka ne jen české historiografie o poměrech v Čechách a Rakousku-Uhersku na konci minulého století. Podle nich měli Češi vážné důvody pro to, aby bojovali za své zrovnoprávnění s Němci nejen v centrální správě monarchie, ale v Čechách samotných. Jeden z předních světových znalců národnostních poměrů monarchie, historik R.A. Kann, uvádí ve své práci Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie, že zatímco měli Němci k 1.1. 1914 v Předlitavsku 39,5% obyvatel, měli v ústředních úřadech 81% úředníků (Wien 1964, 2. vyd., sv. II, str. 398-

-399). Němci byli i v české zemské administrativě hlavními nositeli a vykonavateli politické moci, německá buržoazie byla hospodářsky mnohem silnější než česká. I v kulturním ohledu měla němčina vůči češtině výrazně privilegované postavení. O tom všem se B. nezmiňuje ani slovem. Pokouší se naopak tvrdit opak - bez nejmenšího důkazu.

3. Třetí povážlivý zkrat v Bohemově líčení česko-německého soužití nutno spatřovat v jeho prakticky úplném ignorování toho, že monarchie, v ní především vládnoucí dynastické kruhy rakouských Němců rozpoutaly agresivní imperialistickou válku proti malému Srbsku a tím uvedly do pohybu lavinu války světové. Naprostá většina Němců z českých zemí se s touto válkou ztotožnila, dynastií v ní podporovala. To nelze tvrdit o Čechách. Nemí majisté třeba dokazovat, že dynastií rozpoutaná válka sama o sobě i svými důsledky přímo osudově ovlivnila další soužití Čechů s Němci v monarchii i v českých zemích samostatných. Ve válce, v tomto zcela neязыkově motivovaném činu dynastických kruhů, spočívá v časové řadě poslední příčina rozpadu a zániku monarchie.

Objektivně uvažující, fakta dějin respektující čtenář pochopí, že skutečnosti, které jsem uvedl v bodech 1-3, měly pro vývoj česko-německého soužití význam daleko osudovější, než jaký měla - podle Bohema - sama otázkou jazykovou.

Metodou zkratů, zamlčováním jedněch a akreslováním jiných, i podstatných skutečností, předstevuje Bohemus čtenáři svůj obraz česko-německého soužití i v Československu v době mezi válkami. Nelze se v krátkém polemickém pojednání zabývat vyvracením všech napřevd a polopravd, jež tu B. navrhl. Všimněme si však alespoň některých, v kontextu národnostní problematiky Československa a Bohemova slova zvláště podstatných.

Je skutečností, že hlavním představitelům české a slovenské politiky vůči Němcům v ČSR byl "Hrad". Jejím tvůrcem, projektantem a prvními protagonistou byl do počátku třicátých let bezesporu Masaryk. Zhodnocení jeho role věnoval B. ve Slově následující odstavce:

"Masaryk si byl sice (!) vědom osudové závažnosti v řešení problému česko-německého soužití v novém státě a mnohokrát na ně v obecné rovině poukazoval. V rovině prakticko-politické jsou však známy jen jeho úvahy o nutnosti vytvoření jiné státní hyany, peněz a dvoujezyčnými nápisy a j. Na druhé straně proslul Masaryk nešťastným výrokem, že Němci k nám přišli jako emigranti a kolonisté a tudíž nová republika je především státem Čechů. Murčitá představa Československa jako jakéhosi národnostně spravedlivého středoevropského Švýcarska zůstala tedy chimérou" (podtrženo Bohemem).

Člověk, obeznámený s fakty, se při čtení citovaného odstavce zdráhá věřit, jak může někdo, kdo vytýdl do boje za mravní principy, tak tendenčně hrubě překroutit dějinná fakta a skutečnosti? Již dvoř citovaného odstavce: Masaryk "sice" uznával závažnost problému česko-německého a nutnost jeho řešení, v rovině prakticko politické jsou však známy jen jeho úvahy..."! V češtině má uvedené použití slov "sice" ve vazbě se "však jen" smysl jednoznačný. Použití k charakteristice člověka, znamená taková vztah, že dotyčný jinak myslí a mluví, jinak jedná. Nemí tedy člověkem důvěryhodným. Jde-li o politiku, je takovou charakteristikou zpochybňována důvěryhodnost jeho politiky. Je možné, že o takové zpochybnění Masaryka Bohemovi nešlo. Ovšem zpáneb, jak manipuluje s jeho výroky a s fakty jeho politiky vůbec, tuto politiku zpochybňuje a její hodnotu i zdůřry znevažuje. Především: jak to bylo a je s Masarykovými "úvahami", o nichž se B. zmiňuje? Zde je nutno vyjít z faktu, že Masaryk byl od 14. listopadu 1918 řádně zvoleným prezidentem Českosloven-

ské. Svými projevy (nešlo jen o úvahy) působil jako hlas státu na veřejné mínění - domácí i zahraniční - na zákonodárce a vykonavatele naší vládní, na administrativu státu, na politiky. Jeho veřejná vystoupení byly politické činy vedoucího ústavního činitele. A samozřejmě, Masaryk, ať nebyl diktátor - stál v čele demokratického státu - nebyl rozhodně ani trochu loutkou, přednášející jen projevy, které by mu snad připravili jeho důvěčníci. Byl ducha pověstně a výrazně samostatného, kriticky analytického - a zůstal jím, až do konce svého presidentského úřadování.

Vraťme se však k citovanému Bohemovu odstavci. Když B. napsal, že "jsou známy jen" Masarykovy úvahy ohledně hymny a nápěvů na penězích, mystifikoval čtenáře. To lze konstatovat, i když vezmeme v úvahu ono "aj." na konci inkriminované věty. Obrát "jsou známy jen" je ve sledované větě i v celém odstavci podstatným. Jaké skutečnosti vyvrací tato Bohemova "jen"?

Zmínku o hymně a penězích učinil Masaryk v projevu ze 7. května 1919, předneseném k zástupcům Syndikátu čs. denního tisku. Projev byl stenografován, v tisku publikován a později (1934) zařazen do prvního svazku jeho poválečných projevů, vydaných pod souhrnným názvem "Cesta demokracie" (str. 128). Čtenář při čtení tohoto celku krátkého projevu zjistí, že v odstavci, obsahujícím poznámku o hymně a textu na penězích, Masaryk slovíčko "jen" vůbec nepoužil. Zato řekl, že "musí být odstraněno vše", co by mohlo dráždit jazykové cítění Němců, co by se mohlo dotýkat jejich mateřštiny. Není těžké poznat, že mezi tím, co Masaryk skutečně řekl, a jak řečené interpretoval Bohemus, je podstatný rozdíl. Navíc zmínka o hymně, textu na penězích a ohledu k jazykovému cítění Němců nebyla vůbec tím podstatným v jeho projevu. To bylo řečeno v jeho úvodní části. Aby byla zřejmá celá operace, kterou Bohemus s projevem provedl, považují za žádoucí tuto část scitovat,

Znála: "Důležitost tohoto problému (otázka Němců v republice - J.O.) vysvětluje již z početní síly, kulturní a hospodářské zralosti Němců, jakož i ze sousedství německé říše. Budeme jim všeho koncedovat, co jim po právu náleží a nebudeme propadnout rakouským metodám ústupků na uplátky nebo kompenzace, vynucených nátlakovou dobou. Zdá se tudíž nezbytným, aby byli uspokojeni a zbaveni péče o zabezpečení svého národního bytí; rovněž je nezbytno, aby z nich byli učiněni skuteční občani a aby své síly mohli věnovat tvořivé práci při vybudování společného státu, jeho správě a hospodaření.

Je mým nejteplejším přáním, aby jazyková otázka v Čechách byla tak rozřešena, aby vůbec zmizela z parlamentních jednání a z veřejného života. Při tom nejde totiž o úřad a školu, nýbrž o celý styk a zevní reprezentaci." (podtrženo J.O.)

Nyní může čtenář soudit sám o zmíněném Masarykově projevu jako celku i o tom, co z něj udělal Bohemus, a pomocí čtveřice slov: "jsou však známy jen".

Druhá polovina Bohemova odstavce, kterou jsem zde pro názornost citoval, kladě proti onomu "však jen" spojevací obret: "Na druhé straně..." A na tuto druhou stranu staví Bohemus Masarykův "proslule nešťastný" výrok o emigrantech a kolonistech. Věnujme si i zde, jak B. naložil s Masarykovým projevem. Jde o první prezidentovo poselství Národnímu shromáždění, přednesené 22.12.1918. Masaryk Bohemem inkriminovaný výrok o Němcích, kteří "původně" přišli do země jako emigranti a kolonisté skutečně použil. Slovo "původně" B. vypustil. Němcům v republice zněl tento výrok pochopitelně nelibě. A nelibý také byl. Bohemus se proto rozhodl posoudit jej jako "nešťastný" a opřít o něj navíc Masarykovu proslulost. To je jeho věc. Chtěl-li však být soudcem mravním, měl upozornit alespoň na podstatné věcné souvislosti, v nichž byl použit. A těch bylo víc. Především tak Masaryk učinil v době existence tzv. Deutschböhmen, tedy ve chvíli, kdy Němci v Čechách mladý

stát a jeho vládu neuznávali, odmítali s ní zprvu být jen jednat. Pevněvali na svou vládu ve Vídni a zrod Československa s historickými hranicemi českých zemí se snažili znemožnit. Dovelávajíce se pro sebe práva na sebeurčení, které Čechům směl až téměř do konce války odmítati přiznat, žádali, aby mohli spravovat jako své teritoria kromě rozsáhlých území pohraničních i zcela vnitrozemská města Brno, Jihlavu a Olomouc. Nabídku k jednání, učiněnou jim vedoucími činiteli Národního výboru, přijali jen jako příležitost žádat představitele Čechů, aby přistoupili na požadavky Němců. Tyto a jiné podobné "malichernosti" by seriózní soudce dějin přehlížet neměl, když už se rozhodl kvalifikovat Masarykův výrok jako nešťastný. Je pravda, že B. odstředivé snahy Němců zaznamenává, když v dalším odstavci píše o jejich pokusech "se osamostatnit". Přesněji by byl, kdyby napsal: osamostatnit se i za cenu odtržení celých rozsáhlých oblastí i s početným českým obyvatelstvem od Československa. Na souvislost Masarykova výroku o Němcích jako původně emigrantech a kolonistech s uvedenými, svojí podstatou antičeskými odstředivými snahami Němců však neupozornil ani třeba jen tím, že by Masarykův výrok dotáhl. Při tomto Bohemově zacházení s fakty již nepřekvapuje, že ignoreval celý demokratický duch Masarykova projevu a zejména ony výroky o Němcích, jež by nutně stály proti jeho adjektivu "nešťastný". Masaryk dokonce ve stejné odstavci, v němž inkriminovaný výrok poučil, oslovil Němce v rodícím se státě v naprosto přátelském duchu jako "naše německé krajiny". Své představy o vzájemném soužití Čechů a Němců v novém státě pak vyjádřil mj. takto: "Přejí si upřímně, a bychom se co nejdříve dohodli... minoritě v našem státě budou požívat úplných národních práv a občanské rovnoprávnosti. Vybudováním opravdu demokratické samosprávy máme vhodný prostředek pro rozřešení národnostní otázky." (Cesta demokracie, c.d., str. 20-21).

Argumentaci až dosud zde uvedenou si může čtenář snadno rozmnožit a prohloubit, nahlédne-li jen do prvního svazku zde již citované Cesty demokracie. Buď-li chtít, najde, byť bohužel u nás dnes s obtížemi, i jiné publikované proměny. Zjistí z nich, že Masaryk neprosul - jak tvrdí Bohemus - svým jednáním, Němcům nepřiznivým výrokem, ale že naopak prosul celým svým opravdovým, trpělivým a soustavným úsilím o demokratické řešení česko-německého problému v republice. Již den po přednesení svého poselství parlamentu, tedy 23. prosince 1918 (třetí den po svém návratu domů), navštívil německé divadlo v Praze. Zúčastnil se slavnostního představení Beethovovy opery Fidelio. Zástupci divadla byl srdečně přijat. Na projevy přiznů odpovídal mezi jiným: "Děkuji pražským Němcům za jejich důvěru, kterou mě poctívají. Buďte ujištěni: Němcům našeho obnoveného státu dostane se plná rovnoprávnost."

Těší mě politická prozíravost, která přivedla dnešní večer. I já doufám a přeji si, aby dnešní večer byl jen prologem - smím-li se tak vyjádřit - k velkému dramatu, jež bychom my s Němci společně naší vlasti mohli a měli sigrát." (Cesta demokracie, c.d. str. 52-53, podtrženo J.O.)

Nic nebylo Masarykovi tak vzdálené a cizí, jako sobecký nacionalismus. Šovinismus bytostně nenáviděl. Jako hlava státu proti jeho projevům veřejně i neveřejně nejednou ostře vystupoval. V projevu k zástupcům parlamentu na Nový rok 1922 např. řekl: "... Šovinismus je všude koczurkovství, nejen u národů malých, nýbrž i velkých. Šovinismus svou slepotou a malichernou penovačností všude se stal hrebem svobody a samostatnosti." (Cesta demokracie II., 1934, str. 218). Masaryk potíral šovinismus český i německý; častěji a ostřeji se však obracel proti jeho projevům v českém táboře. Zloba, kterou k němu chovali někteří představitelé politické pravice, měla do značné mí-

ry právě zde svůj zdroj.

Masaryk si byl příliš dobře vědom toho, že hlavní zodpovědnost (tedy ne vylučnou) za řešení národnostních problémů měli - v jeho vyjádření - Češi a Slováci jako vládnoucí národ většinový. V projevu, který přednesl 23. ledna 1930 k nástupcům nově ustavené Československé společnosti pro studium menšinových otázek, o tom řekl:

"Úkolem většinového národa ve státě, kde jsou národnostní menšiny, jest, aby postavení minority k sobě a ke státu rozumně reguloval. Nečekat, až co menšina bude chtít, po čem bude volat a křičet; nedělat koncese podle toho, jak hlasitě se bude minority výhod pro sebe domáhat. Nýbrž správnou analýzou poměrů přijít samostatně k programu toho, jak by postavení menšiny ve státě mělo být upraveno; a takový program pak provádět dobrovolně a jako svou povinnost k sobě i ke státu, netoliko k minoritě, již se to týká." (podtrženo J.O.)

Vědom si zvláštní složitosti národnostních problémů v Československu, odmítl v tomtož projevu jakoukoli lebloňu pro jejich řešení: "Mnohokrát jsem již upozorňoval, že bychom měli podrobněji studovat, jak si řešili národnostní otázku jinde, například ve Švýcarsku, Belgii atd. Studovat ovšem jen za tím účelem, abychom poznali různé typy; ne abychom prostě přebírali hotové vzory. Každá minoritní otázka je podle historických, etnografických a rasových, hospodářských a jiných poměrů zvláštní, sui generis. Postavení, poslání a poloha naší republiky jsou takové, že musíme mít odvahu řešit menšinový problém po svém, podle daných nám konkrétních poměrů..." (podtrženo autorem poznámek)

(Připomeňme si na tomto místě ještě Bohemovu narážku na "chiméru" středoevropského Švýcarska, kterou učinil v již zde citovaném odstavci, věnovaném kritice Masarykovu přístupu k Němcům. Nebyl to Masaryk, kdo chiméru vytvářel. Zato se v tuhou zajetí vlastních chimér,

rozhodně pokud jde o exkursy do historie, nalézá Bohemus sám.)

V německé historické, memoárové a jiné literatuře, zabývající se vztahy Čechů a Němců v Československu po r. 1918, je Masarykovi a jeho tehdejší národnostní politice věnována značná pozornost. Většina autorů neopomene, přirozeně, věnovat pozornost Masarykovu výroku z 22.12. 1918. Vyjádřil se k němu i W. Jaksch, ve 30. letech a za války přední činitel německých ~~so~~ ^{so} sociálních demokratů, občan / ČSR, důležitý bojovník proti německému fašismu. Masaryka kritizoval v knize "Europas Weg nach Potsdam", vydané v NDR v několika vydáních. Kniha není rozhodně dílo analyticky objektivní. Veden svou antibenešovskou předpojatostí akreslil Jaksch při líčení historie česko-německých vztahů nejednu i podstatnou historickou skutečnost. V obsáhlé kapitole "Die Katastrophe von 1914 und Masaryks "Neues Europa" odmítl prakticky celou Masarykovu revoluční akci za první světové války. Přirozeně se mu neodpus-til jeho výrok o emigrantech a kolonistech. A přece někdo i předpojatý Jaksch napsal: "Masaryk hat seine Worte von den Emigranten und Kolonisten später abzuschwächen versucht. Dass er die Achtung und das Vertrauen seiner deutschen Mitbürger nochmals weitgehend wiedergewann, war ein Beweis ~~seiner~~ Grösse gewesen" (S.d., vyd. 1967, str. 192) Objektivnější autoři, než jakým byl Jaksch, cenili Masaryka ještě výrazněji výše.

Zahořklý Jaksch měl potřebu být ve svém líčení minulosti vztahů Čechů a Němců v ČSR vůči Masarykovi aspoň trochu objektivní. Bohemovi je v jeho slově tento pocit cizí. To je jistě jeho věc. Na místě je však otázka, proč, když Masarykovu německou politiku čtenáři představoval, poukázal obratu "jsou známy jen"; obratu, jímž svou vlastní neznalost věci (je-li to neznalost?) zobecnil?

Nemáme v rámci těchto poznámek líčit vývoj česko-německých vztahů v meziválečném Československu. Je to té-

na, o němž již byly a jistě ještě budou napsány celé knihy. U nás i ve světě. Nicméně zde konstatujeme některé fakty, z nichž může být aspoň zčásti zřejmá tendence vývoje jak české a československé politiky vůči Němcům v ČSR, tak i postoje, které Němci vůči republice zaujímali.

Teprve poté, co Německo podepsalo versailleskou a Rakousko-saintgermainskou mírovou smlouvu, již bylo mezinárodněprávně definitivně rozhodnuto o hranicích Československa, upustili čs. Němci od své orientace na "Deutschböhmen i s různými jejími variantami. Svého negativismu v postoji k republice se však zatím vzdávali jen velice pomalu. Za této situace byla připravována - a připravována, bez jejích spoluprástí - ústava nového státu. Její preambule začínala slovy: "My, národ československý".. Němci nebyli tvůrci ústavy uvedenou formulací zahrnutí do státotvorného národa. To byla chyba. Chyba bylo již to, že se zástupci 3 mil. Němců ve státě na tvorbě ústavy nepodíleli. Oprávněná kritika těchto chyb by si ovšem neměla, chce-li být seriózní, svůj úkol usnadňovat. Neměla by přehlížet i po září 1919 ještě trvající negativistický postoj německých politiků k republice, snižování ústavy, která dávala slova její preambule podstatně modifikovala. Byla to především její sedmá hlava, vztahovaná ochrana národních, náboženských a rasových menšin. V 7 paragrafech této hlavy byla menšinám garantována rozhodně pozoruhodným způsobem jejich práva. Důvodová zpráva nadto deklarovala "úplnou rovnost před zákonem všech státních občanů i pokud nenáleží k československému národu". Z uvedeného je zřejmé, že ústava ponechávala i v otázkách národnostní politiky otevřeny dveře ke všem demokratickým řešením. Bohumil nemá pravdu, tvrdí-li, že Němcům byla udělena "pouze jazyková práva".

Vůle k demokratickému řešení vztahů mezi Čechy a Němci nebyla jen deklarována. Zákonnodárci sledovali i po přijetí ústavy ochrnu všech národností. Masaryk osobně

a politikové, o něž se mohl opírat, otevírali i v praktické politice dveře čs. Němcům k účasti ve vládě, ve správě státu vůbec. Podmínku takové účasti spatřovali v tom, že se Němci a jejich politikové vzdají svého negativismu a budou chtít republiku spravovat a budovat jako společné dílo s Čechy, Slováky a ostatními jejími obyvateli. Za tím účelem nabídl Masaryk např. v dubnu 1921 německým politikům účast v zamyšlené parlamentní vládě. Ti však tehdy jeho návrh ještě nepřijali. Nicméně byl to krok, který urychlil již dříve započatý proces diferenciací v postoji Němců k čs. státu. Stále více jich, včetně politiků, nahlíželo, že negativismus je i s hlediska zájmů Němců samostatných naneudrů a vyslovovali se pro politiku spolupráce, včetně účasti ve vládě. Hlavní představitel extrémního negativismu mezi nimi, Ledgman von Auen, se dostával tehdy do stále větší izolace. Nicméně muselo uplynout ještě pět let, než mohla být utvořena vláda za účasti Němců. Stalo se tak 12. října 1926. Do Švehlovy vlády tzv. panské koalice byli tehdy povoláni prof. Špina za německé agrárníky a prof. R. Mayr-Harting za křesťanské sociály. (Masaryk jejich vstup do vlády vítal velmi vřele. Měl za sebou tehdy láte mohutných útoků vedených proti němu českou politickou pravicí. Zpráva o utvoření vlády za účasti Němců mu velmi spravila náladu. 13. října poslal Švehlovi z Topolčanek do Prahy: "... pořád vidím ty Němce před sebou: báječná věc a pěkná! A jak jsem rád, že nejsem sám, že jste se věci ujal tak vážně a dobře - provedeme to úspěšně! První důsledek cítím na sobě od všerejška: byl jsem těmi útoky roztřesen a znechucen - všechno to spadlo se mae!")

Do počátku třicátých let byla základní tendence vývoje česko-německého problému v republice, při všech obtížích a problémech, jimiž byl tento vývoj provázen, pozitivní. Tak oceňovali tehdy situaci objektivní pozorovatelé - demokraté, tak je tento trend hodnocen i s odstupem

časů v odborné historické literatuře. Anglická historička Elizabeth Wiskemannová napsala v r. 1959 v knize "The Rome-Berlin Axis", že se sice Češi ve své politice vůči Němcům dopouštěli chyb, zejména se vyžívali často, jak se vyjádřila, v popichování Špendlíkem, avšak vzhledem k aroganci, s níž se se strany Němců setkávali před rokem 1918, se chovali po r. 1918 vůči nim "překvapivě dobře" (str. 113-117). Náš někdejší spoluobčan německé národnosti původem z Brna, J.W. Brügel, autor obsáhlé dvou-svazkové práce Tschechen und Deutsche, hodnotí českou a československou politiku vůči Němcům v předanichovské době podobně. Vyzvedává vysoce pozitivně zejména dílo Masarykovo při tvorbě této politiky. Jeho historickou roli nazývá světodějnou (weltgeschichtlich). Srovnává je s Mehruem a jinými vůdci národně osvobozeneckých revolucí po druhé světové válce, píše o něm jako o jednom z představitelů světa budoucnosti. - Konečně, vzpomeňme ještě skutečnosti, že po nástupu fašismu v Německu nacházeli v Československu útočiště mnozí z antifašistů, Němců z Říše i Rakusánů. Pro mnohé se stala republika, sama již pod nacistickým tlakem "mostem k novému životu". Tak nazval v šedesátých letech český historik B. Černý svou knihu, věnovanou těžkému osudu těchto lidí. Obhajobou Masaryka proti Bohemovým, pravdu zkreslujícím tezím, upozorněním na nemalá positiva předanichovské československé politiky vůči spoluobčanům Němcům nechci rozhodně odvracet pozornost od chyb a slabín této politiky. Ty byly a bylo jich dost. K jejich zkoumání je však třeba přistoupit seriózněji, bez svazujících aprioristických tezí. Nelze vystačit ani s klišé, zatracujícím "teorii čechoslovakismu", jak činí ve Slově Bohemus. Jistě, tuto "teorii" je možno kritizovat. Byla teorií instrumentální politiky se všemi jejími přednostmi a vadami. Nebyla však sama o sobě teorií imperialistickou. Vznikla z iniciativy nejen Čechů, ale také Slováků, aby slou-

Bila jejich národněosvobozeneckým snahám. 23. května 1917, pět dní před vystoupením českých poslanců na říšském sněmu ve Vídni, navštívil V. Šrobár v Praze A. Švehlu. Naléhal na něj, aby se Češi nadrželi ve svých emancipačních snahách jen svého historického práva. Řekl mu, že Slováci se chtějí zbavit maďarského jarma a že slovenská inteligence "bez výjimky" chce vytvořit společný stát s Čechy. Ve svých Pamětech z r. 1922 o obsahu svého rozhovoru se Švehlou mimo jiného napsal: "Naznačil som, že ak Slováci zostanú pod vládou maďarskou, tak nevyhnutelne zahynieme: nemáme učiteľov, nemáme strednej školy a žiadnych profesorov, počet slovenskej inteligencie je tak nepatrný, že za niekoľko rokov podľahneme v mestách a potom i na dedinách nátlaku maďarizácie. Vlna maďarizácie už sa valí na nás takou silou, že sa iba na tatranských brehoch zastaví a vtedy už viaccej nebude slovenského národa. Za 10 až 15 rokov pomaďarčia úplne mestá, za 20 až 30 rokov slovenské dediny na Slovensku budú tvoriť len už nepatrné ostrovy v mori maďaracom..."

Opustíte-li nás při první deklarácii, cizina i vláda vaše si toho všimne a nás ponechají s Maďary, s kterými nám hrozí národná smrt..."

Oběma, Čechům i Slovákům, pomohla ideologie českoslovakismu ke svobodě a ke svobodě jim také pomohla. Pokud jde o Slováky, mohli se jako národ po roce 1918, a tedy v době její oficiální platnosti, rozvíjet politicky a kulturně způsobem, který byl před r. 1918 naprosto nemyslitelný a nebyl by možný ani po r. 1918, kdyby poslání českoslovakismu jako ideologie bylo z české strany imperalistické. Bylo by jistě možné uvádět mnoho pozoruhodných úsilí o rozvoji slovenské národní kultury a slovenského národního vědomí ve společném státě po jeho vzniku. Konstatuji zde však jen tolik: zatímco před rokem 1918 se představitelé slovenského národa důvodně strachovali o samu jeho další existenci, mělo Slovensko za 10 let po válce

vybudován celý systém národního školství od základních škol až po školy vysoké. Rozvíjela se celá slovenská kultura, umění, vědy. Slováci rychle vyzrávali jako národ politický. Pomoc přicházející z Čech přitom nebyla zdaleka jen materiální. Četní pozorovatelé, i zahraniční, mluvili o zázraku. Slovák A. Štefánik, jeden ze znalců tehdejších poměrů na Slovensku, v roce 1931 napsal: "Je opravdu málo příkladů v moderních dějinách lidstva, které by se mohly porovnat s národní kooperací Slovákův a Čechův v době poválečné."

Pro Bohema to však byl triumf českého nacionalismu nad národními aspiracemi slovenskými ("také"). Co k tomu říct? - Snad raději nic.

A kritické čechoslovakismu, kteří poukazují na velkou bídu a hospodářskou zocetlost Slovenska za českými zemími, by neměli zapomínat, že tento stav republiky zdědila z Uherska a že i v českých zemích bylo, zejména od poč. 30. let, bídy a hladu mezi pracujícími Čechy a Němci až tragicky mnoho. Nechci dosavadními svými poznámkami ideologii čechoslovakismu po r. 1918 nekriticky obhajovat. Chci jen upozornit na skutečnost, že pokud jde o Slovensko, byl celý komplex příčin nespokojenosti, která tam mezi válkami postupně narůstala, mnohem složitější, než aby se dal sprovodit se světa tím, že se svede na čechoslovakismus, presentovný navíc ještě jen jako záležitost hegemonistických Čechů.

Jiný byl ovšem problém ideologie čechoslovakismu ve vztahu k Němcům a ostatním menšinám v Československu. Omezíme-li se na vztah česko-německý, je nutno konstatovat, že samou svojí podstatou byla ideologie čechoslovakismu pro Němce nepřijemná a vůči nim málo citlivá. Jejich vřazení do Československa, jako jednoho z nástupnických států monarchie, bylo pro ně, pochopitelně, bolestné. Již proto, že bylo provedeno proti jejich vůli na základě rozhodnutí velmocí (dokonce i s použitím vojenské

síly), navíc proto, že ztráceli vůči Čechům své privilegované postavení, v němž v monarchii jako národ po tři století žili. Princip sebeurčení byl uplatněn jednostranně ve prospěch Čechů a Slováků. To byly samy o sobě příliš hořké pilulky na to, aby bylo možno rodně očekávat, že je Němci rychle a bez resentimentu stráví... Nadějí tu mohla být - a také byla - politika demokratického kompromisu, o níž zejména Masaryk a jeho kruh usilovali. Ideologie čechoslovakismu sama o sobě v době o dorozumění Čechů s Němci nepomáhala, spíše naopak. Nahrávala výbojným nacionalistům na obou stranách.

V tomto bodě se s Bohemem v kritice čechoslovakismu setkávám. Ale jen v tomto bodě. Cesty, po nichž jsem k němu dospěl, vedly jinudy, než jeho cesty. Nebylo k tomu třeba desamovat celou českou politiku v 19. století, ani pozoruhodně demokratickou, evropsky a světově orientovanou politiku Masarykovu po r. 1918.

Ve sledování dalšího vývoje česko-německého vztahu se s Bohemem opět rozcházejím. Jeho líčení tohoto vztahu se vyznačuje i tu zkratovostí. Příčiny chyb a nedostatků čs. národnostní politiky nezkoumá. Zřejmě proto, že je "objevil" už na počátku obrození v oné "vylučně jazykové" podstatě českého národního bytí a v netolerantním nacionalismu Čechů. Nepřekvapuje proto, když v souvislosti s Mnichovem 1938 kladé důjímá i současníkům okázale otázky: "Mněli jsme se tázat, zda jsme učinili opravdu všechno, abychom problémy soužití s Němci v jednom státě vyřešili demokraticky? Nepřicházely Benešovy návrhy pět minut po dvacáté? Nemělo se s něčím podobným přilít už ve dvacátých letech? A koneckonců: je cesta, na kterou jsme vykročili od národního obrození vskutku tou správnou cestou?" (podtrženo Bohemem)

Bohemus položil otázky opravdu grantovní. Jdou dokonce na záda našeho národního bytí v minulosti; staví v pochybnost celou vývojeovou cestu národa, na níž tento

vkročil na přelomu 18. a 19. století. Činí tak ovšem bez nejmenšího pokusu odpověď na položené otázky alespoň naznačit nebo sdělit, kde a jak ji má čtenář sám hledět. Konstatuji zde proto, že první tři z jeho otázek byly tenkrát v české společnosti kladeny v různých obašných velmi často. Ano, ptali se, opakovaně, a velmi mnozí, zda se v řešení vztahu Čechů a Němců v republice postupuje správně, zda se dělá dost, a později i zda se někde neprosaznil čas. Často se ptal, abych uvedl aspoň jeden příklad, Ferdinand Peroutka, vzdělaný a bystrý, Maseřkovi velmi smekchodem blízký novinář. Česko-německý problém Peroutka trvale kriticky sledoval a velmi počtálně se k němu vyjadřoval. Ve svém díle Budování státu, jehož první svazek vyšel 1933, věnoval česko-německému vztahu v letech 1918-21 značnou pozornost. Zkoumal však kriticky chování obou partnerů v tomto vztahu. 30. března 1938 otiskl v Přítomnosti úvahu "Naše německá otázka" a o 14 dní později další: "Vyrovnění s Němci, jedné z našich zbraní dát plnou rovnoprávnost." Peroutka upozorňoval v uvedených úvahách na možnost i nutnost dalších kroků v úpravě česko-německého soužití. Směr úprav, pro něž se vyslovoval, vyjadřoval již v titulu druhého ze vzpomínaných článků; zaslazoval se za plnou rovnoprávnost Němců v republice. V prvním ze zmíněných článků dokonce konstatoval, že již v r. 1918 a 1926 nebyly náležitě využity všechny možnosti k důsledně demokratické úpravě vztahu mezi oběma etniky. Peroutka ovšem potřebu vyrovnání jen nevyhledával. Svým bystrým duchem se snažil identifikovat příčiny, proč nebylo ve vztahu Čechů a Němců vykonáno víc. Pokoušel se nalézt i zdroje, nositele dalších úprav a opatření. Nenalezl je však ani v mořných nedostatecích ústavy, ani v obrození, v jazykovém určení podstaty českého národa, jak činí Bohemus, ale ve sféře politicko-mocenské, v té sféře, kterou Bohemus ve svém slově tak přezíravě přehlíží v letech předanichovské republiky, stejně jako v celém 19. století. Ne národ

jako celek, ale především vysokou státní byrokracií činí Peroutka odpovědnou za to, že v úpravě vztahů mezi Čechy a Němci v republice nebylo vykonáno vše, co vykonáno být mohlo. Byrokracie měla v rukou moc, ne-li všechnu, pak rozhodně její důležité nástroje. A platná ústava a ostatní zákony republiky jí k demokratickým činům ponechávaly prostor. V jejích rukou bylo např. rozhodování o větším zastoupení Němců v orgánech státní moci a správy. Na otázku, proč byrokracie dané možnosti k plnému vyrovnání s Němci nevyužívala, Peroutka odpovídal: chybí jí odvaha. "Nejvíce znepokojujícím momentem jest", psal 13. dubna 1938, "že asi nemáme dostatek lidí, kteří by měli v sobě dosti odvahy, aby bez ohledu na riziko, v jakém se na chvíli může ocitnout jejich popularita, řekli otevřeně to, o čem sami u sebe jsou přesvědčeni... je to právě otázka mužné odvahy, oné vlastnosti, bez níž národy hynou."

Neptal se ovšem jen Peroutka a lidé stejné nebo podobné filosofie a politické orientace. S narůstající hrozbou fašismu ještě před Mnichovem a zejména pak po Mnichovu se začínali houfně ptát lidé nejrozumnější politické orientace a ideového vybavení. Ptali se a také odpovídali. Sudili a odsuzovali vládní politiku celé předmnichovské republiky. Zatracovali nejen Beneše, ale i Masaryka. Vytýkali jim zejména evropskou a světovou orientaci jejich politiky. Propadli nejčernější skepsi z mnichovského šoku začali někteří zatracovat celé 150 leté emancipační úsilí českého národa od doby obrozenécké.

Uvedený mravní zmatek a rozklad, jakkoli jeho vlna byla silná, nezaplavil ovšem vše. Nejlepší čeští duchové, soustředění kolem několika časopisů i jiných institucí kladli houževnatý odpor. Patřil k nim i kruh lidí kolem Přítomnosti, Kritického měsíčníku, Naší doby i jiných listů. Peroutka, tento citlivě kritický glosátor předmnichovské vládní politiky vůbec a politiky vůči Němcům zvláště, tesil vždy znovu své pero proti pomnichovskému mravnímu rozkla-

du, který se projevoval mj. i v národním nihilismu duší malých a malověrných. 9.11. 1938 vystoupil v úvodníku Přítomnosti proti psaní tisku všech tehdy ještě existujících politických stran. Připomněl čtenářům kritiku, jež jeho list od svého založení (1924) do září 1938 politickým stranám adresoval a konstatoval: "Všechny hany, které jsme kdy proti našim stranám uveřejnili, jsou daleko překonány těmi hanami, jež naše strany nyní samy na sebe v jakémsi sebedůvěrném nadšení kydaří. Bičování bylo mnohem méně, než je nyní sebedůvěrné."

Persůtko, sleduje tehdejší tisk politických stran, necítil vůbec sebeuspokojení z toho, že jejich "sebekritika" daleko překonávala jeho dřívější kritiku. Vytýkal tisku, že svým nihilistickým znevažováním minulosti národa dělá z Čechů bezmocné blupáky, neschopné samostatně kriticky myšlet. Na sebekritiku odpovídal "Uvědomte si ("pánové") co děláte: tím, že mu (českému člověku) berete víru v celou minulost, ve vše, co v samostatném státě činil, cítil a myslel, házíte ho v duchovním smyslu na hnojník; rvete z jeho mysli kořenu a děláte z něho suchý list ve větru, zbavující ho možnosti, aby věřil ve svou minulost, berete mu zároveň možnost, aby věřil v budoucnost, aby vůbec někdy ještě v sebe nebo v někoho věřil; měníte jeho duši v proskaný sud octa a ničíte v něm všechny vzácné schopnosti přichylnosti k lidem a ideám; ničíte celou jeho duchovní minulost, jejímiž jste byli vůdci, způsobíte, že příště bude schopen uvěřit jen v hmotný prospěch, ať přichází z číkolí ruky."

Sebevědomý Persůtko pány z politických stran dále doslova prosíl, aby si slepě, panikařsky zmateně po minulosti nedupali, vše nezavrhovali, a aby podporovali "ideály, které ideály zůstanou, i když hned nezvítězí." - Čtenáři věděli, jak těmto slovům rozumět. Vytvrilý kritik poměru v předanichovské republice vyzýval k věrnosti ideálům svobody a demokracie, jež si v ní uchovaly, přes všechna o-

azení a jednotlivá selhání, přece jen až do jejího pádu pozoruhodný prostor k životu.

Vraťme se však ještě alespoň krátce k otázce, kterou demokratičtí duchové v Československu od počátku 30. let opakovaně veřejně nastolovali - také v souvislosti s řešením německé otázky v republice. Šlo o problém hospodářské krise. Velmi mnozí upozorňovali stále naléhavěji na nutnost jejího překonání jako prvního předpokladu účinného řešení národnostních problémů v republice vůbec a německé otázky zvláště. Průmysl, který byl především krizí postižen, byl ve zvlášť velké míře koncentrován právě v oblastech s převážně německým obyvatelstvem.

Důsledky krize pociťovali němečtí dělníci a precující vůbec - ve svém celku - relativně tíživěji, než ostatní obyvatelé republiky. Jsem přesvědčen, že právě tento, svojí podstatou absolutně nenárodní, neязыkový (problém (zřejmě proto se jej Bohemus ani slovem nedotýká), byl ve 30. letech hlavní křižovatkou, na níž se rozhodovalo, ke kým půjde politicky dál většina čs. Němců. Nic mi není vzdálenější, než domysl redukovat motivy chování lidí jen na oblast jejich materiálních zájmů. Když však statisíce a miliony lidí trpí hladem, pohybují se na hranici mezi nuzným životem a ještě nuznějším přežitím (pokud je hlad vůbec neakláti), nelze se divit, že většina z nich půjde i politicky za tím, kdo jim dá alespoň naději na větší kus chleba. A tu jsme, pokud jde o Československo a česko-německý vztah v letech 1918-1938, u jádra toho, co způsobilo v polovině třicátých let onu, pro oba partnery osudovou zášnu v politické orientaci a chování čs. Němců. Nezpůsobila ji sama a ani především ideologie čechoslovakismu, ani ty či ony vady ústavy nebo dokonce "prosallost" toho či onoho Masarykova výroku. To všechno zde již bylo po celá dvacátá léta a přesto tři čtvrtiny Němců podperovaly aktivistickou politiku svých prerespublikových stran. Teprve neschopnost tehdej-

siho kapitalistického ekonomického systému zabezpečit všem pracujícím lidem republiky alespoň tolik práce a chleba, jak to dokázal po svém příchodu k moci v Německu Hitler, způsobila, že se naši Němci začali od republiky odvracet. Krize zneužili a využili resentimentem na své privilegované postavení v minulosti zatížení nacionalisté mezi československými Němci. Byla jim příležitostí ne k hledání demokratického východiska z obtížné situace spolu s Čechy, ale záminkou k nástupu proti republice. Domovem jim začínalo být stále více Hitlerovo Německo, než jejich stará vlast. Všechna ona rasisticko-nacionalistická demagogie s Blut und Boden, stejně jako demagogie sociální a politická, mohla ovšem proto dočasně tak triumfovat, že nabízela masám Němců reálnější východiska z hladu, než byli schopni nabídnout odpárci fašismu. Že to bylo východisko dobrodružné, směřující do zkázy, nebylo pro ně ve chvíli válné sociální nouze podstatné; pokud byli vůbec schopni toto nebezpečí vnímat nebo si je v celém skutečném rozsahu a dosahu připustit.

Připříčina tragického vyústění po staletí trvajících soužití Čechů s Němci v našich zemích neležela tedy, jak se mylně pokouší tvrdit Bohemus, "také" v době národního obrození, v tom, že Češi snad tehdy nevykročili "správnou cestou". Naopak! Kráčejíce po této cestě půl-druhého století, emancipovali se jako moderní národ kulturně a politicky způsobem, který jim po zásluze zajistil důstojné místo mezi ostatními moderními národy v Evropě. Součástí tohoto pozitivního vývoje Čechů bylo i jejich docela pozoruhodné úsilí o řešení národnostních poměrů ve státě, o jehož vznik se první světové války bojevali a jehož se stali v r. 1918 hlavní nosnou a zodpovědnou silou. Kritika chyb a nedostatků v národnostní politice meziválečného Československa, pokud chce zůstat věcnou a sloužit dobré věci, by neměla pouštět se zřetele skutečnost, že čas, který byl Československu k řešení jeho značné sle-

litých národnostních problémů v optimálních podmínkách dopřán, byl stěží delší než půldruhého desetiletí. To, čeho za tu dobu stát spoluprací všech svých občanů dosáhl a to, jak se Češi vůči Němcům v republice chovali i v době válečného ohrožení jeho samotné existence, není totožné s Čechům jako jeho hlavnímu nositeli před dějinami k necti. Podobně jako jim není k necti celá staletí trvající soužití s Němci v historických zemích. Jako člen rodiny národů, které převzaly dědictví Pecké a Minské kultury, dokázali Češi, společně s Němci, rozvíjet svoji zemi tak, že z ní učinili již ve středověku jedno z výrazně čínerodých ohnisek evropské kultury a civilizace.

Hledání příčiny tragického rozchodu Čechů s Němci - odsunu Němců ze země, kterou jejich předkové po staletí obývali a kterou společně s Čechy jako svůj domov zvelebovali - není z hlediska historie problémem. Tato příčina je známa a jasná: je jí hitlerovský fašismus. Mo žil a vnímal dobu mezi lednem 1933 a květnem 1945, ten tuto pravdu chápe. Pochopí ji také každý, kdo se rozhodne nepředpojetě pravdivé poznání v minulosti teprve hledat. Dvanáct dlouhých let panství fašismu v Německu bylo naplněno hrůzou, utrpením, masovým vražděním miliónů lidí. Československo se při tom stalo - po Židech a antifašistech v Německu samotném - vedle Rakouska první obětí nacistického tažení za světovládou a hrůzovládou. A pro Čechy jako národ byl již připraven Endlösung. S prvními kroky jeho realizace fašisté také započali: masivními údery proti demokratické inteligenci, proti vojákům, pro něž jejich přísaha věrnosti republice nepřestala kňichem a 15. březnem platit, proti všem antifašistům. A také široce a soustavně vedenými údery proti demokratickému, národně osvobozeneckému duchu národa. Zavření vysokých škol v listopadu 1939 nebylo jen odplatou za jednu antifašistickou demonstraci.

Přirozeně, pro historika a kriticky myslícího člověka vůbec, označení fašismu za prapříčinu zla, o němž je tu řeč, problém nekančí. Musí se ptát, proč se mohl ve dvacátém století fašismus v Německu a na evropském kontinentě vůbec objevit; kde byly příčiny jeho zrodu? V obecné rovině je odpověď, soudím, i tu celkem prostá. Prapříčinou bylo selhání evropské demokracie (včetně demokracie československé), její neschopnost včas a dostatečně účinně, pozitivně demokraticky řešit množství politických, sociálně ekonomických, kulturních a v neposlední řadě také národnostních problémů, jež tížily desítky milionů lidí. (Omezují se jen na toto konstatování, žádoucí hlubší rozbor této otázky by daleko přesahoval rámec těchto poznámek.)

Z uznání fašismu jako prapříčiny všeho následného zla, včetně odsunu, vychází již po desetiletí i politika obou německých států. V souladu s nimi vyznívají závěry prací většiny i německých historiků.

Pokud jde o poválečný odsun Němců z jejich domovů, v tom i z Československa, byl prováděn jako jeden z aktů, uzavírajících tragedii dvanáctileté vlády fašismu, z toho téměř šesti let druhé světové války fašismem rozpoutané. Byl to akt sám o sobě krutý. Takovým zůstane i před dějiny. Na tomto zjištění nemůže nikdy, nikde nic změnit. Jasná je i otázka zodpovědnosti za něj. Je-li nesporná zodpovědnost fašismu za hrůzy, které tolika evropským národům způsobil, je nesporná i odpovědnost za odsun. Mezinárodněprávně i politicky, ale i mravně, na sebe tuto zodpovědnost vzaly vlády zemí, z nichž byl odsun prováděn a také velmocí antifašistické koalice. V našem případě zodpovědnost spolu s vládou převzali i Češi jako národ, když se odsunem Němců zbavovali, a to v souladu se svým politickým vedením. Skutečnost, že se myšlenka odsunu začala rodit po Mnichovu a hlavně uprostřed hrůz války a okupace jako v jistém smyslu pudová sebezáševná reakce národa, na této zodpovědnosti nic nemění.

Jiný je problém zodpovědnosti za ukrutnosti, jichž se dopouštěli z nejhrůznějších zavrženíhodných pohnutek jednotlivci či skupiny jednotlivců, kteří neze odsunem samy dané krutosti ještě překračovali. Zde již padá plná zodpovědnost na pachatele a orgány pověřené kontrolou odsunu. Druhotně pak i na ty, kdo o těchto krutostech věděli a k nim mlčeli. (Nemlčeli všichni.)

Chtěl jsem těmito poznámkami o příčinách, jež vedly k odsunu a o zodpovědnosti za něj korigovat myšlenkové postupy a závěry Bohemovy. Fašismus a odsun nestojí v dějinách vedle sebe. Mezi nimi je vztah příčiny a následku. Toto gnoseologické odlišení vyplývá z reality dějiny je věci základní povahy. Má také podstatný význam při zkoumání složitějších otázek mravní i jiné zodpovědnosti či viny ze činy proti lidskosti, bez ohledu na to, kdo se jich dopustil. Zdůraznění těchto metodologických principů není v žádném případě v rozporu s potřebou odsun jako jeden z vážných problémů českých národních dějin zkoumat. Je jej však třeba zkoumat důkladně a tedy i mravně zodpovědně; podobně jako je třeba zkoumat i jiné vážné události v naší nedávné minulosti.

Je sympatické, že se B. ve svém Slově vyslovil odmítavě k principu kolektivní viny při posuzování činnosti Němců ze druhé světové války. Stala se mu však "maličkost" - uplatnil implicitně tento princip v plném rozsahu při vyjádření svého soudu nad Čechy jako národem. V jejich dějinách ze posledních více jak 150 let nenašel dokonce ani v náznaku čin, který by zasloužil, aby byl této viny zba-ven nebo byl alespoň amnestován. Proč tento dvojitý metr?

Se stejnou rozhodností, s jakou odmítl princip kolektivní viny, odmítl B. verbálně i princip determinismu v dějinách. I v tomto případě se mu ovšem stalo totéž, co u principu kolektivní viny. Distancoval se od determinismu a při tom si našel v dějinách zcela subjektivisticky hned dvě vlastní determinanty, aby jim podřídil svůj

výklad. Objevil determinantu jazykovou a odsunovou a stal se jejich zajatcem. První jsme již pozornost věnovali. Nechal se jí vést 130ti léty českých dějin, aby s její pomocí v nich odstraňoval všechno, co se mu do jeho aprioristického obrámu těchto dějin nehodilo a aby v jazyku nakonec našel - vedle fašismu - "také" příčinu odsunu. A proto že odsunem nastala, z hlediska působení jeho jazykové determinanty, nulová situace, povolal na scénu dějin determinantu novou, odsunovou. Učinil tak v zdůvěřené části Slova, když napsal, že odsun "Otevřel... cestu nezákonností pozdějších let, na které česká společnost tak těžce doplatila. Učinil tak z vyhoštění milionů lidí, po staletí usídlených v zemi, nebezpečný precedens pro budoucnost." (Podtrženo Bohemem)

Čtenář jen trochu znalý dějin a schopný respektovat jejich fakta, snadno pozná, že tak, jak selhala Bohemova determinanta jazyková při jeho exkursu do minulosti, nutně selhává i jeho determinanta odsunová. Je všeobecně známo, že nezákonností "pozdějších let" nebyly zdaleka fenomenem jen československým. Zažilo je např. i Maďarsko, Bulharsko i Rumunsko a koneckonců i NDR, tedy také země, její odsun Němci neprováděly. Přitom najde jen o tento, sám o sobě důležitý fakt, stojící proti Bohemovu tvrzení o závislosti pozdějších nezákonností na odsunu. Je všeobecně známo, že v některých z uvedených zemí láta nezákonností, jež má B. na mysli, začala dříve než v Československu a že na vedoucí představitele v ÚSR byl z jedné z jmenovaných zemí vyvíjen dokonce dost masivní tlak, aby i oni dali zmíněným nezákonnostem očekávaný průchod. Konečně i Churchill, anděl ve své době svým nekompromisním kriticismem vůči režimům v sovětské sféře vlivu, oceňoval v březnu 1946 Československo jako stát, spravovaný velkou demokratickým režimem. Tato fakta prokazují, myslím že dostatečně, Bohemův metodologický omyl. Cestu k zmíněným nezákonnostem neotevíral odsun, ale události

(s lidmi v nich) zcela jiné. Klíčem k jejich pochopení není odsun, ale stalinismus v letech studené války. Sebedetailnější studium odsunu k pochopení událostí "pozdějších let" nepřivede. Máže k němu maximálně jen zcela okrajově přispět. Tu nezbývá než studovat, analyzovat samu podstatu stalinismu; stalinismus vůbec a v československých podmínkách zvláště. I s jeho vývojovými, historicky mnoha faktory podmíněnými peripetemi.

x x x x x

Minulost, dějiny národa, jsou kořeny jeho přítomnosti i budoucnosti. Návraty k nim jsou žádoucí. Mohou být užitečné. Ovšem jen tehdy, jdeme-li k nim hledat celou pravdu o životě předků. Návraty, jejichž cílem je tuto pravdu zkreslovat, ty či ony kořeny minulosti libovolně vysekávat, dobrým věcem v přítomnosti prospět nemohou.

Miloš Hájek : Poznámky k diskusi o česko-německém
vztahu (1918-1945)

1.

Považuji za velmi pozitivní jev, že všichni domácí účastníci diskuse mají kritické stanovisko nejen k německému, ale i k českému nacionalismu (aspoň prezatím). Historik se ovšem samozřejmě nesmí spokojit s tím, že k oběma svárcím se nacionalismům zaujme kritický postoj. Pozice dvou soupeřících národů nebývají stejné a to platí i o česko-německém vztahu. Je třeba vyjasnit, který národ byl v dané etapě vládnoucím a tudíž měl hlavní odpovědnost za demokratické vyřešení rozporu. (Nechávám přitom stranou fakt, že významné síly neměly zájem na demokratickém řešení.) Tu měli do roku 1918 Němci, což neznámá, že by české emancipační snahy měly být ušetřeny kritiky. Po roce 1918 se ovšem mění situace. Hlavním faktem je, že německé oblasti českých zemí byly do ČSR začleněny násilnou okupací, proti vůli obyvatelstva. Teprve na druhém místě stojí co do významu fakt, že v případě opačného výsledku války by se Němci vůči Čechům zachovali ještě hůře. Tento fakt hrál podstatnou roli při českém rozhodování a bez něho nelze toto rozhodnutí pochopit. Toto pochopení by však nemělo vést ke shovívavému vztahu k tehdejší české politice: dějiny jí daly do rukou velkou šanci a nelze říci, že by jí dokázala využít. Mělo brát v úvahu, že vznik ČSR v tehdejší době byl možný jen v podmínkách vyřazení Německa z rozhodování o Evropě a že tento stav nebude trvalý. Postavení Němců v Československu (kde nebyli pouhou menšinou) bylo sice ve srovnání s Polskem či Itálií nesrovnatelně lepší, ale to nemůže být hlavním kritériem. Myslím, že jsme schopni dopracovat se dnes kritického a přitom vyváženého hodnocení české předanchovecké politiky vůči Němcům. A to bude nutně diferencované. Jinak dopadnou národní demokraté, jinak jednotlivé

složky levice.

Faktem je, že první republika měla málo času k tomu, aby se dopracovala adekvátního řešení problému, je též pravděpodobné, že ani ideální politika pražské vlády by neodvrátila trend, který vedl v roce 1938 k 90% německých hlasů pro Henleina. Bezpečně ovšem v úvahu, že vítězství fašismu v Německu nebylo něčím osudově navyhnutelným, že nejasně do Popenova státního převratu v Prusku 20. července 1932 (ne-li dříve) zde byly alternativy, které by byly stavěly českou politiku před problémy mnohem složitější než byl onen tak tragicky zjednodušený, který se stal skutečností.

2.

K falešnému vědomí Čechů patří i představa, že hranice českých zemí z roku 1918 byla jediná možnou, protože byla historickou. Ve skutečnosti je argument historické hranice pouhým politickým instrumentem převzatým z minulých století a je nepoužitelný jako kritérium pro stanovení hranic ve XX. století, dokonce ani pro ospravedlnění celé československé hranice. Zajímavé přitom je, že československá politika, operující tímto argumentem jako instrumentem, nelpěla na striktním zachování historické hranice, a to nejen v případě Klučina. Beneš jak v roce 1919, tak v roce 1943 navrhoval odstoupení značné části historického území Německu (Chebsko, severní výběžky). Jeho návrhy však byly odmítnuty, v prvním případě Wilsonem, ve druhém Stalinem, kteří nepřipouštěli pro poražené Německo sebemenší územní zisk. Moudrost státníka chápejícího vitální závažnost problému pro český národ musela ustoupit před globálním pohledem představitelů velmocí.

3.

Nepovažuji odsun za nutný. Myslím, že moc málo historických jevů bylo nutných. Dnešní poznání ukazuje, že

moc málo historických jevů bylo nutných. Bnešní poznání ukazuje, že nebylo nutné antické otrokářství, i feudalismus je velmi široký pojem - a to jsme u tak kardinálních kategorií jako jsou způsoby výroby. U jednotlivých událostí, byť historicky klíčových, je otázka nutnosti brát ještě více v potaz. Existence dvou světových válek ve XX. století sice zřejmě dokazují, že lidstvo se v té době nutně zřítile do takovéto katastrofy, ale obě války ve své konkrétní podobě (konstelace obou táborů, výsledky) nemusely vypadat právě tak, jak vypadaly.

Nemohu proto ani rozhodnutí o odsunu Němců - jak rozhodnutí Benešovy vlády, tak vlád USA a Británie - považovat za nevyhnutelné. Vždyť tak významné síly, jakýsi byli Beneš a KSČ, dlouho myšlenku odsunu odmítali. Nevidím, že by Benešove přijetí odsunu bylo nevyhnutelným. A kladu otázku: kdyby čs. vláda s tímto poštědávkem nevystoupila, vynutily by si odsun spojenecké velmoci? Myslím, že klíč k řešení celého problému byl v rukou čs. vlády v Londýně. Jako historik musím samozřejmě její rozhodnutí chápat. A důvodů k chápání je mimořádně mnoho. Ale váhal bych označit odsun i za nejmenší zlo (o optimálnosti vůbec nemluvě). Víím, že pro obhajobu odsunu mluví některé významné skutečnosti: česko-německé i polsko-německé vztahy se zjednodušily a žle langue Němci na odsunu nepředělali. Domnívám se však, že ani tyto nesporně pádné argumenty neznamenejí, že akceptování metody odsunu, kterou do evropského XX. století přivlekli nacisté, bylo ze strany československé, britské, americké či sovětské vlády moudrým.

Vím, že jedinou reálnou alternativou odsunu bylo ponechání Němců v Československu, aniž by byli násilně čechizováni (což bylo nemožné). Vím, že jejich trvalé soužití s Čechy a Slováky by nutně později vedlo k jejich lepšímu postavení, než měli před Mnichovem. Češi by to polykali velmi těžce. Ale Poláci také museli spolknout

ztrátu Lvova a Vilna. Ponechání sudetských Němců v ČSR bylo v roce 1945 zcela reálnou alternativou. Pokvětnový vývoj by pak byl značně komplikovanější, což nikterak neznamená, že by musel jít zcela jiným směrem. (A pak by vyvstala otázka: co by se s čs. Němci stalo po únoru 1948?)

4.

Historik má právo vynášet nad jednotlivci, národy i stranami morální hodnocení. Jestliže však na jejich jednání uplatňuje absolutní etická kritéria, pak pouze moralizuje. Odsuzuje zabíjení, ale schvaluje je, jde-li o vojáky ve spravedlivé válce, ba i u katů, kteří vykonali rozsudky norimberského tribunálu. Odsuzuje-li historik fašisty, kteří persekvovali lidi hájící jen svoji sebeobodu, pronáší morální soud. Jestliže se diví, že terrorizovaný lid odpověděl terorem, pak podle svého názoru moralizuje dějiny. Konkrétně mám na mysli teror proti Němcům po 9. květnu. Nemám na mysli rozsudky mimořádných lidových soudů, ale masový živelný teror. Jsem dalek toho, abych ho považoval za pozitivum v českých dějinách. Ale tvrdím, že tato živelná reakce byla adekvátní historickému okamžiku a geografické situaci. Zde se dostáváme k Bohemově větě: "Vzhledem k úrovni české rezistence vyústilo až při ukončení války toto ponížení v emocionální projevy revoluční nenávisti." Zde se důvod živelného teroru vidí v nízké úrovni rezistence. Máloco je mi tak vzdáleno jako sklon k přeceňování českého odboje. Ale rozhodně odmítám tuto spojitost. Kdyby tomu tak bylo, byli by vůči Němcům nejkrutější asi Dánové a nejmírnější Jugoslávci. Nedělejme z bojovníků proti nacismu anděly - pak nepochopíme, co je válka - a jaký dopad měla na lidi konkrétně druhá světová válka.

Zdůrazňuju, že šlo - stejně jako u Poláků, Jugoslávců, Francouzů i jiných národů - o teror živelný, ne orga-

nizovaný nebo podněcovaný politickým vedením. A jde o samostatný problém - ne o součást odsunu.

Závěrečná poznámka

Vítám tuto diskusi a považuju ji za vhodnou. Myslí, že je na čase, aby Češi při zahledění se do dějin neviděli v německých obyvatelích Čech, Moravy a Slezska buď "odvážkého nepřítel", nebo "přivandrovalce", v nejlepším případě "menšinu", v odsunu pak slavné a vítězné zakončení odvážkého zápasu. Buďe užitečné, budou-li v něm napříště vidět tragický rozehod dvou národů, jejichž spolupráce na základě rovnoprávnosti je podmínkou míru ve střední Evropě.

Luboš K o h o u t : Dějinné souvislosti odsunu a jeho
důsledky

Vítězství nacismu v Německu nebylo historickou nevyhnutelností, stejně jako tragický rozchod českých Němců s Čechy, ustíci v jejich odsun z Československa.

Ještě do r. 1923 má evropské krajní levice důvody věřit ve vítězství německé socialistické revoluce. Silicímu vlivu nacistů čelí, Nel, nikoli bez závažných chyb, značné, avšak rozdělené síly německé sociální demokracie a německé komunistické strany. I zvítězívní nacisté by se zřejmě dostali do mocenské krize, možná smrtelné, nebýt zahraniční mocné podpory, zejména v době mnichovské krize.

Neoddiskutovatelnou skutečností prvořadě důležitosti však zůstává, že se, díky Anschlusu Rakouska, Mnichovu a potom válečným úspěchům, nacismus těší, nejméně do doby válečného obratu v letech 1942-43, podpoře drtivé většiny německého národa, což platí i o jeho plánech a válečné genocidní praxi vyvražďování milionů obyvatel okupované Evropy a jejich uvrhávání do koncentračních táborů. Ještě v posledních dnech války šíří nacistická propaganda, nikoli bez úspěchu, mezi Němce dvě "vítězné" verze: 1. máme tajné zbraně, jež válku rozhodnou; 2. spojení se rozejdou, vytvoříme se Západem vítěznou koalici proti bolševismu...

Nepřestou porážku doznaly naděje komunistů na "klasickou" socialistickou revoluci. Treskotá W. Jakoch a představení o demokratické a socialistické revoluci německého národa a s iluzemi, že - až již dávno, Nel, generál bez vojska - reprezentuje 30% sudetoněmeckého obyvatelstva. Mýlí se i Beneš, jenž revoluci nečeká, ale nicméně předpokládá zhroucení německých front, dříve než spojení dosáhnou německých hranic.

Diskutující šesti, tím spíše němečtí oponenti poválečného odsunu Němců z Československa a Polska buď hovoří - v rozporu se skutečností války - o menšinové podpoře nacistů německým národem nebo o této otázce mlčí. Vyhýbají se také pohledu na to, co by následovalo po předpokládaném nacistickém válečném vítězství: vytvoření Velkoněmecké říše, asi s 350 miliony Germánů, obklopené satelitními státy. Vyhlazení, asimilace (týkalo by se asi většiny Čechů), zotročení mnohých národů. Vnitřní režim "führerprincip". Vymýcení demokracie, marxismu. Lze odpovědně tvrdit, že by se tento "světový koncentrák" nasetkal s vnitřní vědomou podporou a souhlasnou praxí drtivé většiny tehdejšího německého národa? Po fyzické likvidaci německých antifašistů by se v tomto národě našli ani svědkové, tím méně soudci největšího barbarství 20. století...

Evropské národy i jejich vůdčí politické garnitury všech směrů nemohly ignorovat skutečnost, že se drtivá většina německého národa, zajiště nikoli bez viny a vážných chyb kapitalistických, demokratických i socialistických sil Evropy i světa, podvakerát v první polovině 20. století postavila po bok svých vládnoucích velkoburžoazních sil při realizaci jejich genocidních a kontrarevolučních plánů.

Tím nesnižují, naopak, vyzvedávají, hrdinství německých antifašistů v koncentračních táborech, na frontách, sporadické protestní akce a činnost skupin odporu vnitř říše, někdy úspěšnou "převýševnou" činnost německých antifašistů mezi zajatci.

Ovšem nemyslím, že lze vytýkat, pokud většina všech národů zmučené Evropy ztotožňovala válku antifašistickou s válkou antiněmeckou a pokud tak činili i mnozí politici (marxisté nikoli), jak činí někteří autoři či autorské skupiny. Spojenecký požadavek bezpodmínečné kapitulace nacistického Německa byl ovšem důsledkem chápání

války jako antifašistická a nikoli jako války antiněmecké, jak opět soudí někteří autoři. Alternativou tu byl obrat k válečnému spojení velkoburžoasi kapitalistických států s velkoburžoasí německou, ovšem politicky vedenou nacisty. A to by národy Evropy vládám nedovolily. A všechny vlády byly natolik realistické (i když ne vždy důsledně antinacistické), že se o takový obrat neokusily.

Za zamýšlení stojí otázka, proč většina národů Evropy nechápala antifašistickou válku i jako synonymum války antiitalské. Desítky tisíc Italů se už na začátku války vzdávají Angličanům. Spojenci ledva obsadili Sicílii (kde bojují prakticky jen Němci) a Italové sami svrhávají Mussoliniho režim. Od kapitulace bojuje v es-vehozenecké armádě Jugoslávie 40 tisíc Italů. V severní Itálii roste partyzánské hnutí (30-100-200 tis. mužů ve zbrani), jež váše pětina sil Kesselringovy armády. Italský národ válečnou prací překážel, že nenese odpovědnost za zločiny italských fašistů, projevil internacionalismus i vlastenectví.

Proces stotožňování antifašistické války s válkou antiněmeckou probíhal u většiny českého národa postupně.

Netvrdím, že již před válkou se navenkzerveval a dále nešířil v části českého národa obhranný protiněmecký nacionalismus (některé diskusní texty nejsou schopny rozlišit takovýto "nacionalismus" od výbojného šovinismu národa velkého). Nemohl nebýt, vzhledem k historickým zkušenostem. Ale díky politickým předvojům jeho většina nestála před válkou na pozicích germanofobie. Jsou pro to důkazy:

Většina slovanských národů ČSR a menšina národů ne-slovanských dokázala udržet až do pádu republiky jasný demokratický a antinacistický kurs vnitřní i zahraniční politiky v protikladu ke všem jiným středo a jihoevropským státům. Němečtí říšští exulanti, Židé, komunisté,

socialisté, výkvět německé kultury, nacházeli nejen v u-
vědomělých levicových kruzích, ale i v masě českého oby-
vatelstva, jednoznačnou podporu a sympatie. Čeští a ně-
meští antifašisté realizovali nemálo společných akcí na
obranu republiky proti fašismu, jimiž se snažili českým
Němcům ukázat důsledky jejich pronacistické orientace.

Až do Mnichova sídlí v ČSR vedení německé soc.dem.
a funkcionářský aktiv KSN, organizující odtud obtížný
protinacistický odpor v Híši.

K vypuknutí války vydávají v listopadu 1939 KS Ně-
mecka, Rakouska a Československa společné prohlášení:
"Komunisté nesazují všechny síly k tomu, aby boj němec-
ké dělnické třídy spojili s národněosvobozovací bojem
Čechů a Slováků, Rakušanů a Poláků k pevné jednotě pro-
ti německému imperialismu."

Po celou válku se projevuje v různé a měnící se in-
tenzitě pasivní i aktivní resistance a odpor většiny ná-
roda. Aktivní odbojáři všech politických směrů spolupra-
cují s antinacistickými Němci.

Za okupace utrpěl porážku antisemitismus. Česká ná-
rodní většina, přes nebezpečí s tím spojená, projevuje
jednoznačné sympatie a podporu židovstvu, připravovanému
pro zplynění.

Při realizaci odsunu prosazují demokreté a komunis-
té, aby antifašisté měli právo volby setrvat, či odejít
ze země. U severočeských havířů je dokonce volen "tříd-
ní přístup".

Ovšem vědomí o nemožnosti dalšího plodného soužití
česko-německého ve společném státě sílí v přímé úměře
k nacistickému a většinovému sudetoněmeckému počínání
(nerozvádím, učinil jsem tak v polemice, publikované ve
"Svědectví").

"Švýcarizace", jako reálná alternativa odsunu? To
je vůbec páteřní součást diskusních příspěvků mnohých
autorů. Žel, u všech postrádáme jakýkoli, byť v elemen-

tární podobě provedený, rozbor konkrétních podmínek a reálných faktorů, za jejichž existence by byla ona "švýcarizace" možná. Nikde nezkoumá jiné, specifické podmínky Švýcarska, existujícího již od středověku, jako stát "cui generis", především pak podmínky mezinárodně politické. Po vítězné válce by nacisté i Švýcarsko obsadili, bez ohledu na souhlas jeho obyvatel a rozdělili by je na vládnoucí Němce a ovládané Francouze a Italy.

U autorské skupiny "Bohemus" nacházíme jeden správný poznatek, jež ovšem v celkovém textu ignorují:... "Čeští Němci se pokládali prostě za Němce, za součást širšího celku, sprvu rakousko-německého, později velko- a všenněmeckého". Správně, ale neúplně řečeno. Autoři nevyjadřují podstatu dějinné role, že, většiny českého Německva ve století dvacátém, jež souhlasem i praktickou činností prokazuje, že se považuje nikoli jen za součást, ale za nejaktivnější předvoj agresivního pangermanismu.

Dle autorské skupiny jen německá autonomie, ovšem trvající už od dvacátých let, mohla zabránit mnichovské katastrofě a "Heim ins Reich". Klady takového uspořádání věci (jež ovšem považují vzhledem k evropské i naší poválečné situaci za neredné) by se ovšem projevily jen tehdy, kdyby se Evropa vyvíjela v demokratickém směru, kdyby v Německu nezvítězil Hitler, kdyby nezískal pro Mnichov mezinárodní podporu. V podmínkách nacistického náporu by ovšem i to neoptimálnější "švýcarské" uspořádání Československa nanejvýš zvýšilo počet antinacistických Němců o nějaké procento proti faktickému stavu. Mnichovu a jeho podpoře většinou německého obyvatelstva by nezabránilo. Připomínám ostatně, že Anschluss Rakouska se konal v situaci, kdy dvě hlavní politické strany země byly proti němu a nacisté tvořili v zemi vlivnou sílu, ale početně nepatrnou menšinu. Naopak: autonomie Němců v daných podmínkách mezinárodních i vnitřních by byla pro domácí i zahraniční nacisty pouze výhodnou základnou

pro rozbití republiky. Hitlerovi i SdP přece nešlo o sebourčení Němců v rámci ČSR, nýbrž o ovládnutí Evropy, likvidaci ČSR i českého národa. SdP by v autonomním území bez zábrán vytvářela vlastní ozbrojené, zdánlivě "pořádkové" sbory, měla by opevňování pohraničí, a hlavně, byla by mocným faktorem vnitřní fašizace ČSR a přeměny zahraničněpolitické orientace v říšským směru. Právě "švýcarská" podoba ČSR by v případě rozhodnutí našich spojenců jít do války, značně ztěžovala, ba snad i vylučila, nejen relativně dopředu, vojenskou obranu země.

Přesně a pravdivě postihuje problém "švýcarizace" těsně po Mnichovu Jan Slavík:

"Byla to opravdu jen jiskřička naděje, poněvadž četné momenty nasvědčovaly, že k národnostnímu smíru mezi národy v Československu nedojde. U Němců tomu bránila staletá tradice privilegovaného národa, jenž měl vůdcovství přenechat přezíraným Slovanům, zejména pak příslušnost k početně silnému národu. Nebylo naprosto možné, aby se v ČSR nevytvořila irredenda. I kdyby se v ČSR dalo Němcům modré a nebe, vždy by se mezi nimi našli živlové, kteří by bláskali oddělení a vysvobození z "panství Čechů" na základě národopisné příslušnosti k německému národu" ("Pád první republiky", Revue dějin socialismu, 4/68, str. 963.)

Politická a mentální situace Evropy za války 1939-45, určená "furorera teutonice", definitivně pohřbila, již dříve málo reálnou, švýcarizační variantu. Lze nad tím vyslovit polítování, ale zároveň za pochybené považují, pokud zazněly v diskuzi ostré odsudky vůči českému národu a jeho vůdcům, že odsunem Němců tuto nerealnost "švýcarizace" stvrdili. Ve staletém soužití Čechů s Němci v českomoravském prostoru bylo mnoho prvků jak všestranné a plodné spolupráce, tak i konfliktů a střetů. Ale žádný z obou národů se až do nástupu nacismu neorientoval na fyzickou likvidaci partnera. Žel, učinila tak většina českých Němců za války. Jejich většinovému odsunu mohlo za-

bránit jen takové včasné odvrácení se od fašismu, jaké realizovali Italové. Pak by byla snad reálná ona varianta kombinace odstoupení části českého pohraničního území s vystěhováním části německého obyvatelstva, či varianta vystěhování kombinovaná s utvořením homogenního autonomního území českých Němců, jak uvažovali někteří čeští politikové (Beneš) v prvních letech války. Za daných okolností byly tyto míraňjší varianty odsunu vyloučeny.

Nesdopovídá také skutečnosti, že by vůdčí politické garnitury, nepřiklížely k morální stránce otázky. Neschválení principu většinového odsunu německého obyvatelstva spojeneckými i našimi politiky by znamenalo svedení, že krvavé střety česko-německé (tím netvrdím, že odsun měl mít onu rigorózní a v mnohém antihumánní podobu, jakou ve skutečnosti měl). Sporadická a dočasná, moudřejší politika krocená, antihumanistická, progromistická psychóza by takto pravděpodobně dosáhla u Čechů masové základny a časové permanentnosti. Žádný sebevlivnější politik či politické uskupení by nedokázali zabránit tomu, aby většina Němců nepracovala jako nádeníci, bez občanských práv, permanentně šikanována a ponižována. A kdyby přece jen Němci dostali volební právo, v což, vzhledem k poválečné atmosféře nevěřím, a volili "demokraticky", na politickém vývoji republiky by to zcela nic neznamenalo (viz kupř. vývoj v Maďarsku, kde v prvních volbách získala malorolnická strana více než padesát procent hlasů, a nicméně vzniká maďarská "lidová demokracie" o několik měsíců dříve než v ČSR).

Plze skupiny "Bohemia" byla odsunem s konečnou platností eliminována evropská alternativa české politiky ve prospěch východní orientace. Takový soud nepovažují za překázaný. Poměr sil na sklonku války v ČSR vylučoval jinou, než prosovětskou orientaci státu. Vývoj na válečných frontách rozhodl o dominantním postavení SSSR v ce-

lé poválečné střední a jihovýchodní Evropě. O nemožnosti jiné, orientace svědčí mj. i nezdar stydlivého a zářečného pokusu dr. Beneše o navázání užších spojeneckých svazků s Francií. K tomu dodávám výmluvný citát z Gomulky při jednání s Mikolajczykem: "My vám jen nabízíme místa ve vládě, taková, jaká sami uznáme za možná. My jsme totiž hospodáři... Nedojde-li k dohodě, vrátíme se do vlasti bez vás" (Politika, č. 29, 18.VII.1958).

V pojetí některých autorů se představuje poválečný odsun Němců jako akt, z něhož logicky vycházely všechny deformace a zločiny stalinismu v ČSR v padesátých letech. Protikargumenty (k protiněmeckým antihumanistickým docházelo i v zemích, kde se stalinismus nikdy neuplatnil; všechny "lidové demokracie" prošly svá "padesátá léta", bez ohledu na to, zda prováděly odsun, či nikoli) neberou tyto autoři v úvahu. (Kupř. procesy s nekomunisty i komunisty začínají jinde dříve, než v ČSR a j.)

Bez odsunu Němců by se ubíral "poválečný vývoj ČSR tímž směrem, jakým fakticky šel. Stále byl přítomný, a více či méně se uplatňoval historií potvrzený, odsunem zničený demokratický národní většinový proti, jistě mocný, dehumanizační faktor."

A v době, kdy v Německu hořela na hranicích díla německých a židovských velikánů vědy a kultury, česká špičková inteligence se nikdy této kultury nezřekla.

Závěrem znovu stvrzuji ono krédo, vyslovené v předchozích polemikách: odsun představoval nutné zlo, zabraňující zlům podstatně horším a současně byl "výhlediskovým dobrem" pro všechny angažované středoevropské národy.

Pro sklonek tisíciletí bych toto "dobro" charakterizoval takto:

1. Východní Evropa se vytvořením národních států (či unahaných národních na principech rovnoprávnosti národů) přiblížila žádoucímu stavu, který u většiny národů a států Evropy západní existoval již dříve. Tím se pak odstraňují

anobé třecí plochy, stavějící se v cestu plodnější vše-
stranné spolupráci mezinárodní. V tom smyslu přejímám o-
ne Benešovo: "... bude to pro toto obyvatelstvo sice
těžká krize... bude to však pořád lepší a lidsější ře-
šení, nežli nové masakry v poválečných výbuších občanské
války a brutální pomaty a pak znovu další stáleté národ-
nostní boje, jež by byly stále se opakující překážkou
sociálního a hospodářského pokroku lidstva (Paměti, str.
129, Orbis 1948)"

2. zdá se být definitivně vyloučena fyzická či asimilač-
ní likvidace celých národů, jež by byla realizována ví-
stváním nacismu v druhé světové válce, což garantují
mezinárodní smlouvy (Z jiných důvodů ovšem vyrůstá hroz-
ba zničení celé lidské civilizace v důsledku termonu-
kleární války.)

3. Vyrůstly a budou vyrůstat stále nové generace národů
střední Evropy, spjaté bytostně se svým národem a státem
v dnešních hranicích, spjaté s vlastní vnitřní problema-
tikou ekonomickou, politickou i kulturní, s vědomí si
základních civilizačních hodnot, jež spojují všechny ná-
rody a státy na principech rovnoprávnosti a oboustranné
prospěšné spolupráce. Možná, že potomci vysídlených i
vysídlujících si za jistých okolností, dříve v různých
státech, mohou být blíží, než dnešní Valoni a Vlámové
ve státě belgickém.

Mohou silit předpoklady pro to, aby v gigantickém
dějinném zápelení onen, často triumfující nacionalismus
a šovinismus definitivně prohrál boj s internacionální
rovnoprávnou spoluprací národů Evropy.

Milan H ů b l : Spor o dvojí pojetí národa

Petr Pithart svým "Pokusem o vlast" vyvolal bouřlivou odezvu a mnozí s ním polemizují. Diskuse má dvě roviny - teoreticko-historickou, soustřeďující se ve spor o dvojí pojetí národa (jazykově kulturní a státní) a praktickopolitickou (opakovat mocí drobnou práci nebo stupňovanou konfrontací). V dosavadní diskusi uniká jaksi souvislost s obdobnými názory na pojetí národa, jak je předtím vyslovili již Danubius (velmi primitivně!) a Bohemus, případně jiní autoři. Bohemus se nesporně snaží o přece jen méně jednostranné soudy než Danubius a sluší o vzájemné česko-německé vině na ztroskotání tohoto soužití. Trochu v duchu prápovídky "bissl Knödel, bissl Fleisch, bissl tschechisch, bissl deutsch", jenže takto věda nemůže postupovat. Souhlasím s Janem Křenem, když poukázal na stejný subjektivistický základ přístupu Danubiova i Bohemova článku, není to ani v jednom případě metodologie vědecká. Marně chce Bohemus difamovat své oponenty jako "horlivé strážce čistoty vědeckého uvažování bezmála pozitivistického střihu". Tam, kde autorům prokazují či prokazujeme jak hrubé neznalosti věcné, tak i neschopnost historického přístupu k příčinám i následkům společenských jevů, nelze to odbyt obviněním z pozitivismu. Odborná diskuse o metodologických otázkách probíhla v Čs. časopise historickém v 60. letech a již tam byla podrobena zásadní kritice povrchnost, vyplývající z nedostatečné znalosti podstaty věci i boj proti představám, které si v rozporu se skutečností autor sám vytvořil. Danubius nebyl zřejmě s to poučit se z této diskuse.

Lapsus podobného druhu se nyní přihodil i Bohemovi, když vystupuje jako kritik a odpárc dějinného determinismu - jako by někdo z Danubiových kritiků tvrdil, že samo soužití dvou národů, byť konfliktní, muselo skončit

odsunem jednoho z nich. Tím, kdo hlásá dějinný determinismus, je Bohemus sám, jak na to výstižně poukazuje i Jaroslav Opst, když Bohemovi vytýká "nejenže zůstává ve svých výkladech v zajetí determinismu sám, ale pokouší se navíc vtěsnat do Prokrustova lože svých umělých determinant i celá dějiny". Jednou z Bohemových determinant je "jazykové pojetí národa", kterým se prý "nenápadně otevřela cesta vedoucí až ke zrádnosti, vyplývající z této koncepce národa", takže Rousseau, Herder, Jungmann jsou téměř prapůvodci všeho? Druhou determinantou v pojetí Bohemově je odsun, který "otevřel cestu nezákonnostem pozdějších let". Nejsou to historikové, ale Bohemus, kdo hlásá Křesťanský determinismus dějinné cesty, která nutně musela vést k těm či oněm koncům. Historikové zkoumají kauzalitu dějinného vývoje, neboť studí, že žádná predestinace v dějinách neexistuje, ale chod dějin, i když není předurčen, má své příčiny a řetězy příčin.

Tendenci k jistému determinismu lze najít i v minulosti, např. v populární příručce dr. Karla Beera "Geschichte Böhmens mit besonderer Berücksichtigung der Geschichte der Deutschen in Böhmen" vydané v Liberci roku 1922. Autor těchto Dějin Čech se zvláštním zájmem o dějiny Němců v Čechách vyjádřil názor, že "trvalé pokojné spoluzítí Němců a Čechů je nemožností, protože příliš hluboko v duši obou národů jsou zakořeněny prastaré protiklady" (str. 316). Protože považoval za nemožné překonat tyto prastaré rozpory a žít pospolu, přál si, aby "na místě spoluzítí naplněného válečným bojem nastoupilo snášlivé žítí vedle sebe" (str. 317). Žít vedle sebe, neuspějí-li žít pospolu, doporučoval Beer Němcům a Čechům, ale to byl faktický stav i předtím. Češi a Němci žili vždy spíše vedle sebe a pro sebe - byť v jedné zemi - než spolu. Měli oddělené školy, celý společenský a spolkový život až po ty národní domy (Deutsche Häuser -

resp. Sassines) a dokonce vlastní oddělená korze, byt hned ve vedlejší ulici. Lze si klást otázku: a je to jiné v dalších zemích, kde vedle sebe žijí dvánárody, jako třeba v Belgii ve vztahu Vláků a Valonů? V současné diskusi se projevil snaha dšlit pojetí národů na "východní" - jazykové - a "Západní" - státních národů. Lze ji najít i u Bohema, Pítharta a Pitharta. Na její podporu se vyslovil jediný historik Milan Otáhal, který se ji snažil nejfundovaněji doložit v polemice s Václavem Černým ("Několik poznámek k problematice B. Bolzana a českého národného obrození. Na okraj repliky V. Černého"). Otáhal zde rozvíjí svánázory již předtím vyslovené ve studii "Počátky české politiky - do roku 1848" (sborník historických studií, jaro 1969). Žel i historik Otáhal tedy propadl spekulativní fikci. Jak na to v diskusi poukazují mnozí z českých historiků a jak to ve shodě s nimi připomíná i Rudolf Hilf (Svědectví č. 60, str. 789), nebyl duchovním otcem koncepce "jazykové kulturních" národů Herder, ale Rousseau. Ne náhodou i prof. Komárková v brněnské diskusi, která proběhla krátce po diskusi pražských historiků, připomíná "Požadavek sebeurčení národů je až do dneška uznávanou organizační normou světového pořádku. Je založen na předpokladu, že sebeurčení národů je analogií sebeurčení osobnosti". Jenže toto přirozené právo nebylo proklamováno v Německu, ale ve Francii. Stejně jako koncepce "státních národů" vznikla koncepce "přirozenoprávní" - již Herder dal podobu "jazykové kulturní" - ve Francii. Nelze tedy mluvit o jedné z nich jako o "západní" a druhé "východní", neboť obě jsou svým způsobem západní a svým uplatněním celoevropské. Koncepci "státních národů" nevezující na starší dynastické koncepce v modernizované podobě první aplikoval Napoleon a stěží proto o ní lze mluvit jako o koncepci civilnější a méně romantické, jak to činí Otáhal a podobně opakují Pithart i Bohemus.

Přirozenoprávní pojetí národa jako společenství jazykově kulturního nebo kulturně historického se po celé 19. století devalvovali nejen Češi, ale všechny nespočetné, porobené nebo rozdělené národy. Ve střední Evropě stejně jako Češi i Němci, Italové, Poláci, Slováci, Chrvati i Slováci. Na Balkáně ještě před Čechy Řekové, pak Srbové, Černoherci, Rumuni, Bulhaři a posléze i Albánci. Nevědčí vůbec o přílišné znalosti obecných dějin tvzení Petra Fitharta, jako by šlo o pojetí národa "po českém způsobu", když spíš lze říci, že Češi se obrodili po evropsku, a to - jak případně řekl Jan Křen - dost "konfekčním" způsobem. České národní obrození se nijak příliš nelišilo od národního obrození kteréhokoli jiného evropského národa v podobném postavení. Příznačné je, jak Petr Fithart, ale i Příbram a Bohemus - shodující se v kritice koncepce "jazykově kulturních národů" a téměř shodně prosazující koncepci "státních národů" - přecházejí mlčením celou dosavadní literaturu o národnostní otázce, nejen tu starší, ale i novější z posledních 20-30 let. Zdá se, že kromě Otáhalo nikdo z těchto autorů neměl v ruce žádnou z těchto knih. A přitom právě o národnostní otázce v Rakousko-Uhersku vyšel pozoruhodný sborník "Die nationale Frage in der österreichisch-ungarischen Monarchie 1900-1918 (Budapešť 1966), u nás vyšly práce Jiřího Kořalky, Miroslava Hrocha a d. Zarážející je u autorů s tak ambiciózním přístupem k dějinám vlastní země, jak málo znají dosavadní literaturu, a přesto nebo právě proto o nich pronášejí tak suverénní soudy. Eugen Lemberg, autor knihy "Nationalismus I (Psychologie und Geschichte), II (Soziologie und politische Ideologien)", vydané r. 1964 v Hamburku u Hamburku, vytvořil standardní dílo k dané problematice dvojího pojetí národa. Je to něco, a čím se Fithart nedovedl vyrovnat, až jazykovou bariéru tam umožňuje překonat obšírná recenze s ukázkami od Jiřího Kořalky (viz Vědecké informace

Ústavu marxismu-leninismu pro vysoké školy, svazek Historie 1966, str. 213-246), nebo recenze téže práce od Bedřicha Loevensteina (Čs.ČH č. 4, 1966).

Příznačné je, jak Petru Pithartovi unikla kontinuita tohoto jazykově kulturního pojetí národa se současným vývojem v západní Evropě. Obdobně jako kdysi Řekové či Čechové v 19. století, nyní, ke konci 20. století, se dožadují v západní Evropě - a to té nejzápadnější od Rýna - autonomie a samostatnosti Baskové, Katalánci, Andalusané i Galicijci ve Španělsku a nedají se od svých snah odvrátit ideou státního španělského národa, tak dlouho jim nabízenou i vnucovanou. Otáhal se v citované studii odvolává na francouzskou encyklopedii, která definuje národ jako společenství v hranicích, které poslouchá jednu vládu a vidí přednost v koncepci, jejímž výchozím bodem je teritorium a ne jazyk. Nezdá se - navzdory encyklopedii - že by o přednosti takového pojetí národa byli přesvědčeni v samotné Francii třeba Bretoňci nebo Korzičané, stejně jako frankofonní Quebečané v Kanadě. Naopak vše nasvědčuje tomu, že obdobné problémy v postavení těchto národů či národností vyvolávají obdobná národní hnutí a snahy o národní emancipaci, či chcete-li o národní obrození, jaké přišly ty prý zčásti středoevropské a východoevropské národy již v 19. století. A nijak Baskům a Kataláncům, či Vlámům a Valonům nevádí, že Pithart koncepci jazykově kulturních národů považuje za neomoderní. Stejně jako kdysi Řekům nenapadlo zahotet pro ideu otomanského státního národa a jako Finové, Poláci, Ukrajinci či Bělorusové se nedali získat pro ideu ruského státního národa (Rozsjanin-Rusakij), stejně tak Slováci se vzpěchovali přijmout maďarskou státní ideu ("Magyar állam ezme"), vytvořenou v duchu Deákova zákona z r. 1888, který stanovil, že "všichni občané Uherska tvoří v politickém smyslu jeden národ" (K. Kálai: Předválečné Slovensko, Praha 1930, str. 183). Podle téhož zákona byla maďarština stanovena

za státní řeč a jedinou řeč aněmu. Maďarskou státní ideu nepřijali ani Slováci, ani Srbové, ani Rusíni, ani Chervati, ani Rumuni Híjící v hranicích Uher a poslouchající jednu (uherskou) vládu. Idea státního národa nepůsobila integračně, ale desintegračně až destruktivně a přivedla k rozkladu a nekonec rozpadu Uheraka jako "mezinárodního" státu. Nelze ničím doložit, že silnější propagace rakouské státní ideje a z ní odvozené koncepce rakouského státního národa za tehdejších podmínek mohla skončit jinak než v Uheraku. Protože zemský teritoriální patriotismus toho stylu, jak jej má na mysli Pithert, tj. aby se všichni obyvatelé Čech - jazykově Češi i Němci - považovali především za "böhmsch", by vedla ještě k větší atomizaci, muselo by vzniknout také "mährisch" a dokonce na území rakouského Slezska "schlesisch" (šlonzáci jako projekt pruské politiky germanizace Poláků a Čechů ve Slezsku nakonec existovali v bastardní až komické poloze), ale taková konzervace kmenových a provincionálně regionálních odlišností by sice při své realizaci podle Pithertova přání mohla zabránit spojení všeho český mluvícího obyvatelstva v jeden národ (Palackého koncepce dějin českého národa v Čechách a na Moravě), ale nemyslím, že jakási obdoba dědu, který kdysi stihl polebné Slovany, by představovala v historickém a humánním smyslu řešení vyššího řádu, než to, co se stalo a nemůže se navzdory všem spechybujícím diskusím oděstát. Potud myslím, že Jaroslav Mezník přesně vystihl základní slabinu Pithertova antihistorismu.

Přirozenoprávní koncepce národa, která se v převážné většině případů sepoň v Evropě realizovala jako koncepce jazykové kulturní, nemusí mít vždy tuto podobu. Irský případ ukazuje, že to nemusí být vždy jazyk jako primární znak národa v tomto pojetí, co vyvolává národní pohyb. Irové byli v průběhu britského panství nad svým územím téměř zcela jazykově poangličtění, a přesto se nedali zlá-

kat ideou britského státního národa, velmi silně uplatňovanou všemi prostředky, jaké mělo britské impérium k dispozici, a vedli dlouhodobý, úporný zápas o své samostatnosti takovým způsobem, že již v minulém století nejednou svým bojem inspirovali i Čechy. Český Repeal byl ovlivněn nejzápadnější Evropou přesto, že české obrození nabylo jazykové kulturní podoby na rozdíl od irského - které nemohlo již nabýt jazykové keltské podoby a keltský zdroj v něm měl již jen podobu kulturně historickou. Obě ta hnutí měla samozřejmě vážné příčiny sociálně ekonomické - jako ostatně je tomu i u současných národních hnutí na Západě.

Rádlova koncepce mravního národa byla sama o sobě příliš ušlechtilým. Československá státní idea, pokud byla spojena s koncepcí státního národa československého, nemohla být přijatelná ani pro Slováky, nepřijali ani fikci československého jazyka ve znění českém a slovenském, jak ji podávaly tehdejší jazykové učebnice. Proto tito spíše nebyli přijímáni v Řechách sudetských Němců, kteří nechtěli přijmout ani ideu politické demokracie jako sjednocující ideu společného státu. Ostatně případně to připomíná prof. Komárková citací výroku Sebekowského. Příklad Jugoslávie se společným spisovným jazykem srbskočervatským ukazuje, že i bez jazykové "rozluky" štárovev procházel červatský národ podobným vývojem a nakonec došlo v r. 1941 i k státnímu oddělení Červatů od Srbů a obnova společného státu byla jak v případě Československa, tak Jugoslávie možná jedině za podmínky uznání národní svébytnosti nejen Slováků, ale stejně tak Červatů, Slovinců a Makedonců. Ani v tomto případě nebyla česká zkušenost ničím tak zcela ojedinělým a nebývalým v Evropě. Ne tedy idea státního národa, ale naopak uznání přirozenoprávního požadavku národní svébytnosti a sebeúčelového práva umožnila jejich obnovu.

Petr Pithart spolu s Bohemem a dalšími autory se po-

kusil o jakousi celkovou revizi českých dějin tím, že postavil proti koncepci národního obrození, opírající se o jazykové kulturní znaky, koncepci Belkanovu s ideou státního národa, který by byl "weder tschechisch, noch deutsch, aber böhmisch". Je to koncepce již v době svého vzniku neživotná, stojící v cestě vývoji, jakým prošly v 19.-20. století postupně všechny ty národy, které v důsledku historického vývoje přišly o svůj stát, byly rozděleny - jako Poláci nebo Italové - nebo podrobeny cizími státy. Koncepce zemského patriotismu nemohla obstát na počátku 19. století, tím méně by obstála dnes. Nikomu v Německu nenapadne litovat toho, že Bavoři či Frankové se stali částí německého národa, ani v tom nebude hledat příčiny pozdějších selhání. Nikomu z balkánských národů nenapadne litovat pádu otomanské státní ideje a toho, že se tyto národy neintegrovaly do otomansko-tureckého státního národa. Není ani znám jediný irský autor, který by litoval toho, že se Irové nestali součástí britského státního národa, je tedy dosti s podivem, že se najde český autor, který uvažuje tak zpozdilým způsobem. Připomněl jsem si němu ze zapomenuté povídky Báňany Svobodové "V odlehle dědině" z roku 1894, odehrávající se v Kosově na Zábřežsku. V tomto tehdy odlehklém koutě severní Moravy se setkala autorka se ženou o germanizaci místního obyvatelstva a zachytila v rozhovorech s místními lidmi dobovou atmosféru, kdy jí venkovský chlapec říká: "Moravsky jako německy, dyž umím německy, moravsky se naučím sám" a autorka hořekuje nad tím, jak německé panství ovládající kraj staví pro moravské děti německé školy a zavírá moravské. Propagovat byť zpětně nějakou padlou ideu bez ohledu na to, jak v dané době mohla prakticky působit, je stejně zpozdilé, jako vyhřebávat zasutou myšlenku minulých dob a chtít ji oživit pro budoucnost a naděšálet, jaké praktické důsledky by tako-

vá myšlenka při ovém naplňování musela přinést. V dějinách Evropy byla koncepce "státních národů" zpravidla koncepce velmocenská a utlačovatelská, popírající ověrynost nesvéprávných - ať už to byla koncepce britská, francouzská, uherská, turecko-otomanská nebo ruská.

Opakovat zde biblické "odpusťte jim, neboť nevědí, co činí" je snad jediné, co se k tomu dá říci. "Neboť" v historickém smyslu sněhu o reparát národa pro jeho historický vývoj je neprostý nonsense, ještě větší, když zasadíme problém do celoevropského historického kontextu. Ne a w pří^{tupnostním} smyslu je to ještě více na pováženi, nechápe-li, ať již Bohemus nebo Pithart, k čemu by koncepce jimi propagovaná sloužila dnes. U Bohema vytýkajícího všem, kdo nepřijímají mlčky jeho ochotnické exkursy do dějin "jistou nechuť k důsledné sebeanalýze", dostává vše ať tragikomickou příchuť.

Ve světle toho, jak probíhá diskuse na dané téma, postupně k ní přibývají stanoviska dalších a dalších autorů, lze říci, že koncepce, kterou prosazují při různých příležitostech Pithart, Otáhal, Příbram, Bohemus - případně další pseudonymové, neobstála v žádné ze základních tezí, se kterými vystoupili. Neobstojí v ní ani jiný pseudonym z této řady, autor studie "Osmašedesátý". Již zveřejněné výseky jeho práce ukazují stejně defektně subjektivistickou metodologii, jakou se vyznačoval příspěvek třeba Bohema, a lze předpokládat, že po zveřejnění celého textu bude podrobena stejně zásadní kritice, jen ještě důkladnější, jako ostatní práce shora zmíněných autorů. Rozhodně nikdo z domácích historiků nesdílí názor, který vyslovil Vilém Prečan v zahraničí, že její autor je představitelem "nové české historické školy". Naopak, již zveřejněné ukázky svědčí o tom, že jde o práci nehistorickou, tedy neudbornou, ochotnický zjednodušující výklad složitých dějinných procesů. Je pravda, že lékař Vladislav Ventura napsal Obrazy z dějin národa českého v dobách pro

český národ nejtěšších a získal si nesmírné zásluhy o posílení národního vědomí u celé jedné generace. Jenže Vančura se přitom netvářil jako odborník, naopak svůj beltrizovaný výklad dějin českého národa pojel jako báseň v próze o české minulosti a navíc jako "věrné zpracování" nejnovějších dějepisných poznatků s dovětkem "napsal Vladislav Vančura a kruhem historiků". Nesnažil se tedy umělecky suplovat historiky, ale naopak vycházel z jejich vědeckých poznatků. A v tom je nebetyčný rozdíl mezi Vančurou a shora zmíněnými autory. Vančura svým dílem usiloval povznést národního ducha, nepřiznávat křivici se měkké péřce a ne flagelantsky sráčet a deptat. V tom byl mluvčím "nové historické školy." Nic z toho, Bel, nelze říci ani o Bohemovi, ani o Filtbertovi, ani o exkurzech do dějin autorů pišvicích pod různými pseudonymy. Jejich práce nepředstavují, jak se zylaž domnívá Vilém Frešán, "novou českou historickou školu", ale naopak profanaci toho, co se nastupující "nová škola" pokoušela v šedesátých letech dokázat. Bohemus a jeho druzi nevrhají svou odevnici vpřed do vod budoucnosti, ale vrhají ji ze zádi do měščin předurčených ke ztroskotání. Nejsou a nikdy se nestanou lodivody.

Praha, duben - červenec 1960

Milán H ů b l : Nad dosavadním průběhem diskuse o odsunu čs. Němců

Diskuse v jejím dosavadním průběhu se mi nejeví jako spor mezi stoupenci a odpárci odsunu, protože jde o uzavřený a ukončený akt historie a nikdo z diskutérů na něm nemůže již nic změnit, diskuse má být objasnit nebo také ztatemnit okolnosti, za kterých k tomu všemu mohlo dojít a došlo. Není to také spor mezi stoupenci a odpárci česko-německého narození, jako spíše o to, co mu prospívá a co škodí. Nabývá místy až podoby sporu mezi vědeckým a flagelantským přístupem k minulosti česko-německých vztahů a celé české historii v jejích uzlových bodech. Tam, kde jde o věcnou a metodologickou stránku sporu, někdy mi to připadá tak, že v Čechách rozumí skoro každý nejen fotbalu, ale i historiografii. Historik, chtějící řešit odborné problémy medicíny by byl právem odborníky obviněn z "fušování" a nikdo by mu nepřiznal "mexicoberevův nadhled". (Přiznám, že i Ivan Pfaff v pokračování diskuse v Právu lidu č. 3, 1980 přes snahu obhájit dobrý úmysl autorů vystupujících pod pseudonymem Bohemus, cítí vážné slabiny v jejich věcných znalostech i metodologickém přístupu a raději na ně sám upozorňuje.)

Obširněji jsem se zabýval problematikou česko-německého rozchoedu a odsunu v práci "Glosy k vysídlení čs. Němců" - vznikly spojením tří textů Glosy k Danubiovým tezím o vysídlení čs. Němců, Podstatné glosy k Danubiovým tezím a Třetí glosy k vysídlení čs. Němců z února a března 1979. Tento text vyšel strojopisně v Praze ve sborníku samizdatu "Jak došlo k odsunu čs. Němců" - spolu se dvěma studiemi Jana Křena Odsun Němců ve světle nových dokumentů (1967) a recenze knihy J.W. Brügela Tschechen und Deutsche. Nepovažuji za nutné opakovat vše, co jsem řekl k tématu již v těchto Glo-

sách a většinou se zaměřila na nové aspekty, které se v dalším průběhu diskuse vynořily, i když někdy budu nucen připomenout i to, co bylo již řečeno, vzhledem ke zvláštnímu způsobu vedení diskuse, zejména v zahraničních publikacích, kdy si redakce dosti selektivně počínají s domácími texty a vybírají z nich hlavně to, co by pokud možná nejméně narušilo jejich koncepci, často značně jednostrannou, zejména ve Svědectví.

Bohemus původně vyšel v samizdatu ve Sborníku o odsunu Němců z Československa (strojepis Praha 1979, str. 190-212) a poté zkráceně v Právu lidu č. 1, 1980, str. 3-4. Nemohu souhlasit s tvrzením redakce PL, jakoby šlo o "kvalifikovaný autorský kolektiv", při pouhé četbě textu je zjevné, že převážná část textu nevyšla z rukou historika či historiků, přehřešky proti "Fesleslu" jsou příliš evidentní a až časeem pseudonym přestane být kryptogramem, bude to nače vši pochybu. A ten "vůhles", který jím přisuzuje Jan Tesař (PL č. 3, 1980) nevyplývá rozhodně z působnosti v historiografii.

Právo lidu otisklo Bohemův text "Stanovisko k odsunu Němců z Československa pod názvem Slovo k odsunu.. ve zkrácené verzi a vypustilo přitom politicky nejchoulostivější pasáže. V úvodu kapitoly o povaze II. světové války byla vypuštěna věta o dlouhodobých rizicích "protiněmectví" (sborník str. 200). V další kapitole o provedení odsunu celý závěr (str. 205-7), který nejvýrazněji dovoluje učinit si představu o serióznosti autora či autorů. "V souhlasu s rozhodným odmítnutím principu kolektivní viny netvrdíme, že na transferu nesou stejnou vinu jak český národ, tak jeho političtí představitelé." (str. 205) říká Bohemus na počátku vypuštěné pasáže, aby na jejím konci prohlásil o české společnosti "že konci války obecně propadla heslu "Dobrý Němec - mrtvý Němec." Ne tedy krajní živly, ani političtí představitelé, ale česká společnost obec-

ně propadla tomuto heslu! To je nehoráznost z pera autorů, kteří se jinak pohoršují nad tím, že tato společnost vyhovovala "pohodlné teorii kolektivní viny celých národů a pro zmlu ji přisuzují Čechům v podobě hesla, kterým se společnost neřídila ani v nejvypjatějších situacích sebeobraně. Tedy Bohemus předstíhl i Bonubia, který výrok lorda Vansittarta "good German-dead German" přisoudil Churchillovi. (Právo lidu v dalším čísle dodatečně vynechanou pasáž otisklo s vysvětlením, že šlo o vynechávku technické a nepolitické povahy, sám text však svědčí o jiném!). Také tam, kde Bohemus ve vynechání textu soudí "pokud se českoslovenští občané dopustili na Němcích trestných činů, měli za ně nést trestní odpovědnost" nespecifikuje, zda má na mysli činy spáchané za války a okupace či v době preléského a českého povstání nebo až skutečné přehmaty po skončení bojů a válečných operací. Tak vágní formulace u tak závažného problému je vskutku neoprávněnou. Dovoluje také výklad, aby byli trestáni ti, kdo pozvedli zbraň v okupované zemi proti okupantovi, s nímž bylo Československo ve válce a aby za to byli trestáni nejdříve sengergerichty "říše" a pak znovu soudy republiky. Neměl-li Bohemus na mysli toto, ale až přehmaty a v některých případech zločiny, ke kterým došlo po ukončení válečného stavu, měl to také přesně vyjádřit. Válka je nemilosrdná a řídí se jinými pravidly než těmi, jaké platí v míru. Současná historická literatura například poukazuje i na ddžl, který ze války stihl antifasisty z říše, kteří uprchli před nacismem na západ. Ve Francii byli po vypuknutí války internováni všichni státní příslušníci z "nepřátelských" zemí. Ve Velké Británii došlo v červnu 1940 ve stavu krajního ohrožení po pádu Francie k masové internaci všech antifasistů, kteří se tam uchýlili z Německa a Rakouska! Internováno bylo na 30 tisíc antifasistů, z toho na 4 tisíce žen ve věku

od 16 do 70 let v táborech, včetně německých a rakouských židů! Na 10 tisíc bylo deportováno do táborů v Kanadě a 3 tisíce do Austrálie. Teprve v červenci 1941 byla většina z internace propuštěna. A to byli většinou puncovní odpůrci nacismu (Peter and Leni Gillman "Collar the Lot! How Britain interned and expelled its War-time Refugees. Londýn 1980. Ronald Stent "Abe-spattered Page? The Internment of "His Majesty's most Loyal Enemy Aliens", Londýn 1980).

Bohemus není první ani jediný autor, podávající zjednodušený výklad odsunu čs. Němců. Jiří Sláma - ekonom podnikových ekonomik a tedy zase nehistorik, vystoupil ve Frankenu (Sborník Únor očima vítězů a poražených o třicet let později, Index 1978, podle strojopisu str. 162-8). V poválečném vývoji vidí tři dějství, tři etapy. První - znárodnění "velkokapitálu" (uvezovky J.S.) se mu jeví jako počátek pohybu po šikmé ploše. To je jistě věc přístupu a názoru, jen bych chtěl autorovi připomenout, že vyvlastnění velkoprámyslu a velkokapitálu bylo před válkou nejen v programu KSČ, ale i sociální demokracie. Ani T.G. Masaryk nevystupoval jako teoretický odpárec "socializace" a ještě jako prezident zdůvodňoval její odklad spíše ohledem na spojence, zejména Francii, než zásadním nepochopením s tímto aktem. Druhé dějství - diskriminaci a persekuci středních vrstev spojuje bezprostředně s únorovým aktem, ač historici čs. hospodářství vidí předěl v politice vůči malovýrobě až v létě 1950 po vypuknutí korejské války, kdy bylo skoncováno s původní představou postupných nenásilných přeměn v oblasti malovýroby. Třetí dějství - kdy podle Slámy bylo dělnictvo zbaveno všech, i těch nejzákladnějších práv, je jakýmsi protimluvem. Buď pohyb po šikmé ploše začal znárodněním a odsunem a nemohlo se tedy dít vlastně nic pozitivního, takže ve třetím dějství stratilo dělnictvo něco, co vůbec nemělo, anebo si autor celý poválečný

vývoj přistíhl podle schémat, jež dnes vyznává, ale rozhodně zůstal dlužen vysvětlení, kdy a jak se dělnictvu, odborům a závodním radám dostalo postavení, o něž ve třetí etapě přišly. Příznačné je, že proti zjednodušeným тезисům vlády v této diskusi vystoupil v uvedené diskusi německý historik Otfried Rustějovský "Odsun by se neměl pokládat jen za záležitost Česko-německou... myšlenka generálního odsunu Němců z tzv. východních území byla v podstatě spojenci přijata aspoň od dob Jalty. Celý problém byl vlastně od počátku internacionalizován se všemi z toho plynoucími důsledky" (tentéž str. 180).

Julius Firt ve svých Záznamech (1971) je dalším autorem, který podal velmi zjednodušený výklad tohoto problému, zejména v kapitole Sudety (strojopis str. 36-9). "Ale jako vše ostatní - po roce 1945 - vzali i tuto Benešovu věc do rukou komunisté. Ti podle svého plánu vyhovět demagogicky všem nízkým pudům, o něž ve válce s bezprostředně po ní - zejména po takové válce, kterou se bojištích a v zákrech vedl Hitler - není v žádném národně nouze, dali celé akci směr a ráz, který nebude patřit ke světlým stránkám českých dějin" (str. 39). Tedy komunisté to měli být, kdo chtěli demagogicky vyhovět všem nízkým pudům a ostatní nelze oslovit jen proto, že jako nekomunističtí členové vlády, státní rady a prozatímního Národního shromáždění příslušné dekrety spolupodepsali nebo odhlasovali. Jako historik nemohu s tímto výkladem Julie Firta souhlasit. 9. dubna 1946 podali pražští poslanci ěs. strany národněsocialistické v parlamentě interpelaci adresovanou komunistickému ministru vnitra Václavu Nekšovi. Tlumočí v ní pobouření obyvatelstva nad tím, kolik v Praze zůstalo Němců, žádajících o přiznání občanství. "České obyvatelstvo hlavního města očekávalo, že ministerstvo vnitra dá pražské Němce do sběrných táborů a že tyto válečné štvádě zařadí také do nejbližších odsunů z republiky. Bohužel se tak nestalo... Protože po-

bouření obyvatelstva reste, mohlo by dojíti snadno i k velkým demonstracím..." A interpelace končila imperativním apelem. "Jste ochoten, pane ministře vnitra, naříditi vyklizení Němců z Prahy a předání jich do sběrných táborů k nejrychlejšímu odsunu z republiky" (Svobodné slovo 10.4.1946 pod titulkem "Němci z Prahy musí do sběrných táborů"). Redakční komentář k tomu ještě připomínal, že interpeluje strana "která nikdy neorganizovala Němce a neměla na německé straně partnera, strana, která nevydávala nikomu antifašistické legitimace, má jistě k tomuto činu morální legitimaci". (Podrobněji Glosy, str. 51, plný text, viz příloha.) Škody způsobené národní morálce přisoudil Firt komunistům a jaksi si ve svých pamětech nevzpomenl na tuto interpelaci, ba ani na to, že jedním ze signatářů oné opravdu demagogické interpelace poznamenavší blížícími se volbami, byl také sám Julius Firt. Takovým způsobem se nelze dobrat pravdy⁸ historii odsunu, ani o čemkoliv jiném!

Závra ze pravdu tomu, co v naší diskusi o příčinách národového a politického vývoje sudetských Němců uvedl ujmána Václav Kural a v něm i Jaroslav Opat. Myslím, že nedoceněna zůstává skutečnost, že v posledních obecních volbách v květnu 1938 hlasovalo pro Henleinovu SDP 90% německých voličů. To je sjediněný fenomén, nikde jinde nacisté nebo pronacistická strana nedosáhli ještě před uchopením moci v podmínkách - jaké byly v tehdejší republice - aby tak velká část obyvatelstva hlasovala tímto způsobem. Příznačné je, že tento výsledek neuvádí ani Alfred Bohmann ve své jinak značně úplně statistické příručce "Das Sudetendeutschtum in Zahlen (Mnichov 1959 - a zřejmě ne náhodou). Vždyť by bylo jasné, že českoslovenští občané německé národnosti tak tehdy hlasovali z vlastní vůle pod dojmem "anšlusu" Rakouska k "Velkoněmecké říši" v naději, že se dočkají téhož. "Nicht Gleichberechtigung dürfen wir verlangen, sondern Mäherwertigkeit ist unser

Teil", tak formuleval postoj sudetských Němců již 30. března 1930 na přednášce v Hradě, pořádané spolkem Deutsch-mährische Heimat" universitní profesor Othmar Spann (Vom Wesen des Volkstums. Was ist deutsch? 3. vydání, Berlin, 1929, str. 37). Jsem nyní snahy zamlčovat postoj většiny Němců k nacismu a Velkoněmecké říši a zveličovat rozsah odboje a odporu mezi nimi. Přihodilo se to i autorovi tak zkušenému a problému znalému, jako je Leopold Grünwald (Sudetendeutscher Widerstand gegen Hitler, Mnichov 1978), když německý odboj vydává i činnost Čechů, kteří zůstali na území Sudet. Věrohodnější je, že s postoji Němců se války a tím spíše sudetských Němců, uvádí Richard Schmid ve své recenzi knihy Paul Carell, Günter Böhdeker "Die Gefangenen. Leben und Überleben deutscher Soldaten hinter Stacheldraht", Berlin 1980 (Die Zeit č. 42, 10.10. 1980, str. 38): "... německý národ ve své velké většině tento režim podporoval, pokud se zděl stav války příznivý. Udělal jsem s tím deprimující a odporné zkušenosti, když jsem v červenci 1941 byl propuštěn po víceletém věznění jako politický vězeň". A v recenzi to dokumentuje na postojí německých zajatců ve spojeneckých táborech, kteří ty ze svých řad, kde se distancovali od války, likvidovali fémovými vraždami. Cituje na důkaz západoněmeckou úřední zprávu tzv. vědecké komise "Die Konfliktlage, die sich in vielen, wohl den meisten Lagern ergab, hatte ihre Wurzeln darin, dass sich zunächst bis Kriegsende die Mehrzahl der Gefangenen als deutsche Soldaten betrachtete, die ihre Loyalität zur deutschen Staatsführung zu wahren hatten. In der Praxis bedeutete dies und musste bedeuten - weithin auch Loyalität zum Nationalsozialismus." Autor připomíná svízelnou situaci antifašisticky smýšlející menšiny mezi zajatci, která byla obviňována ze zrady a špiónáže a byla i ve spojeneckých táborech vystavena teroru nacistů. "Die Nazis in den Lagern lange Zeit den Ton angeben und in höchstem Masse intolerant waren." I to je

důležitý příspěvek k pochopení českého vztahu k Němcům, jak se vyvinul ze války a okupace, protože mezi sudetskými a protektorátními Němci byl tento trend ještě mnohem výraznější. Stará zásada "Meine Tugend ist Treue" aplikovaná převážnou většinou Němců i ve vztahu k nacismu se musela na konci války obrátit proti nim.

Chci upozornit ještě na jeden aspekt otázky, jak se projevila i ve sborníku o odsunu Němců. Jde o materiál "Inferno: Německé obyvatelstvo v některých zemích střední a jihovýchodní Evropy". Ať již tento materiál sestavil autor nebo redaktor sborníku nebo někdo jiný, je poznamenán stejnou tendencí jako článek Bohemův s stejným způsobem zacházení s fakty. Především neuvádí jediný pramen, ze kterého čerpá své údaje. O Polsku říká autor textu, že usazení německého obyvatelstva bylo "výsledkem staletého německého kolonizačního úsilí" tedy jakási selanka. Ani slůvko kritiky na adresu Bismarckovy germanizační politiky na Poznaňsku a v západním Prusku, opírající se o "Ansiedlungsgesetz für Posen und Westpreussen" z roku 1886 a při novelizaci z r. 1908 rozšířený o možnost vyvlastňování polské půdy. Na základě tohoto zákona bylo polské obyvatelstvo z těchto oblastí vysídlováno dávno před Hitlerem a přicházeli noví německí kolonisté. Jobst Gempers uvádí, že v době od r. 1886-1916 bylo na tomto území nově osídleno 130 tisíc Němců (Polen-Deutschland, Bestandesaufnahme einer tausendjährigen Nachbarschaft, Mnichov 1966, str. 134). Statistika se ani slůvkem nezmiňuje o vysídlování Poláků z oblastí přímo připojených k říši do tzv. Generalgouvernementu, ač podle Gempersa jich bylo vysídleno 500 tisíc až 1,5 milionu (tamtéž str. 176) a polská historička Maria Turlejová uvádí půl milionu do Generalgouvernementu a 600 tisíc na práce do říše (Wrzesień 1939 - Grudzień 1961, Varšava 1968, str. 202). Pokud jde o poválečný pohyb obyvatelstva z území předválečného Polska a z území, které připadlo Polsku na základě Postupimí, uvá-

di Bohemus sborník celkem 2,274.400 Němců (str. 186), zatímco Compers uvádí 10 milionů (Compers c.d. str. 177). Jiný západoněmecký autor Hansjakob Stehle specifikuje tak, že na území Říše podle hranic z r. 1937 žilo v r. 1944 9.750 000 německých státních příslušníků a na území předválečného Polska 2,140.000 starousedlých i nověosídlených Němců, celkem tedy 11.890.000 Němců. Z nich ke konci války před příchodem fronty uteklo asi 3 milionů, další v prvních poválečných měsících a zbytek byl - až na tzv. autochtenty, jímž bylo přianéno polské občanství - odsunut na základě postupimské dohody. Z celkové statistiky vzniká dojem, jakoby její sestavovatel chtěl zmenšit rozsah přesunu německého obyvatelstva jinde, zejména v Polsku, aby odsun z Československa vypadal jako něco menšího jinde obdoby, ač v Polsku byl rozsah více než trojnásobný. Podobně u Maďarska Bohemusova statistika tvrdí, jakoby tam bylo 220.000 a v r. 1956 dokonce 300.000 Němců (str. 187 - ač v r. 1960 bylo při sčítání obyvatelstva zaznamenáno 51.000 Němců proti 470.000 v r. 1941). Viz Mirjam Korevcová: Změny národnostní struktury států střední a jihovýchodní Evropy ve válce a v poválečných letech 1945-48, Slovenský přehled č. 5, 1969, str. 362. Zvláštní, ba přímo podivná je skribie autora opovrhujícího téměř pozitivistickým střihem svých kritiků. Trochu toho pozitivismu, alespoň v práci se statistickými údaji by snad neškodilo.

Bohemus uvádí mezi důsledky odsunu "pohrdnutí němčinou". Pokles rozšíření němčiny po II. světové válce byl v Evropě všeobecný a projevil se neméně i v Holandsku a Skandinávii - nemluvě o dosud trvající výrazné averzi u mladých Poláků. Angličtina tu vřude u mladých převládla nad němčinou. Přitom zastavení výuky na našich středních školách bezprostředně po válce netrvalo dlouho a němčina se vrátila jako výběrový jazyk vedle angličtiny. Badatelská pracoviště germanistiky na vysokých školách byla roz-

šifera a na akademii nově vytvořena a rovněž lektorská výuka němčiny pro vysokoškoláky - nelingvisty - byla nově vytvořena. Nadále je české prostředí, co do znalosti němčiny mimo vlastní německou jazykovou oblast jevem zcela ojedinělým. "Mit deutsch kommt man ausgezeichnet zu-recht" konstatuje v současné Praze západoněmecký průvodce Merian (Monatshefte der Städte, Heft 2/27, str. 92). Bohemus - žeby z vlastní neznalosti němčiny - upírá českou prostředí i to, co se mu z německé strany nadále přiznává v míře jako žádná jiná zemi na východ od Němců. Nensučil-li se u nás někdo německy, tak tím není vinen odsun, ale jeho vlastní či rodinná averze, nebo jen pohoda-
lost.

Bohemus dochází ještě k dalším nadšátkům. Prý rozehod a Němci a pohládnutí němčinou uzavřely českou mysl německé kultury. V prvních poválečných letech, kdy vlna lidového protiněmectví byla nejvyšší a kdy mnozí předáci národních socialistů vytýkali českým komunistům národní vlastnost, pramenící prý z německého rázu a původu marxismu. "Český otec, který nevychovává dítě k nenávisti vůči německé lži-kultuře a nelidskosti, je nejen špatný vlastenec, ale i špatný táta" (brožura nár.soc. strany "My a Němci. Lábel mluví německy" Ivan Herben, Prokop Brtina). V polemice s těmito stanovisky psal tehdejší vůdčí ideolog KSČ arnošt Kolman o nutnosti revize poměru k německé kultuře: "máme ovšem na zřeteli, aby se hned začalo vymycovat vše, co kdy vzniklo pod německým vlivem. Samostatná, pokroková kultura jakéhokoliv národa nejen develops, ale i předpokládá kulturní spojitost s jeho sousedy" (Ideologie německého fašismu, Praha 1946, str. 114)... "Revise našeho poměru k německé kultuře neznamená její neoprave-
divé předpejeté keceřování. Vše progresivní, co kdy ně-
mecká kultura dala světu, to vše vysoce hodnotíme a žádn-
ý kanibalismus nacistů to nemohl zničit... Obavy, že o-
tevřená, přátelská kritika reálních složek německé ideolo-

gie... může být pochopena jako negace německé kultury vůbec... jsou opravdu početilé" (tsatčč, str. 118). Tento rozdíl v přístupu k německé kultuře již od roku 1945 obcházeli někteří diskutéři, nejen Bohemus, velmi po špičkách, ač na jiných místech si dost podupávají. Bohemovo tvrzení, jakoby česká kultura omezila svou vnímavost pro to, co bylo v německé kultuře prvotního, tak i pro to, co nám prostředkovala, nebere na vědomí skutečnost, že česká kultura a věda se již koncem 19. století postavila na vlastní nohy a zejména od 90. let přijímala impulzy ostatní Evropy přímým stykem většinou již bez německého prostředkování. Emancipace nastala nejen v souledu s vnitřními podmínkami, ale byla i odklonem od tzv. německého kulturního pesimismu (O. Spengler: *Untergang des Abendlandes*), který se v Německu projevoval jako "Distanzierung vom Westen" (Kelf Bahrendorf "Gesellschaft und Demokratie in Deutschland, Mnichov 1967, str. 20-21). Přímé divotodárný význam měla tato reorientace pro české výtvarnictví, které se vymanilo z příliš těsného objetí stagnující vídeňské školy a přímým dotykem s Paříží dosáhlo nebývalého vzestupu. Podobně v krásné literatuře přímý styk s literaturou francouzskou, anglosaskou, skandinávskou, ale také ruskou a polskou, učinil českou literaturu z apendixu německé autonómie článkem evropské literatury. Česká věda a kultura neztrácela smysl a cit pro to, co bylo v německé vědě a kultuře původního a cenného, ale nemohla to brát jako jedinou inspiraci, naopak potřebovala se imunizovat před některými jejími nezdravými tendencemi. Rovněž kultura a věda I. republiky měla okna otevřená do celé Evropy a nepotřebovala její impulzy přijímat přes německé světlíky.

Censura po II. světové válce byla časově krátká a již v padesátých letech začal literární a vědecký styk s NDR, ale postupně i s NSR. První se vrací německá klasická literatura, poté následují moderní autoři od Brech-

ta po Bölla (vydáván od r. 1958). Má se dokázat, že vycházelo vše pozoruhodné z německé literatury v českém překladu, v knihovnách bylo mnohá i v původním jazyce. A německá filosofie neměla v Čechách od počátku 19. století nikdy takovou konjunkturu jako v 50. a 60. letech a zdaleka nešlo jen o překlady Hegela a Feuerbacha. Ne a Bohemovo tvrzení, jakoby se v důsledku odsunu přestalo studovat německá odborná literatura - ať již přírodovědná, společenskovědní nebo technická - nelze nazvat jinak než insinací vyvolanou neznalostí poměrů v českém vědeckém světě. Naopak v porovnání s minulostí, kdy od 90. let přes 1. republiku se projevoval jistý odklon od německých kulturních vlivů, přivedlo období šedesátých let do zdánlivé rovnováhy s vlivy anglosaskými a francouzskými. Bohemovy závěry připadají jako scéna z povídky V.B. Třebízského Mrškaři, ve které táhne po Čechách houf flagelantů a sebesrekečsky kvílí "Ingenisse tamquam reus, culpa rubet vultus meus"! Jenže takové "Opláčkávám svoji vinu a zardělý hanbou hynu" končilo tak, že pouťníci se vytratili a zůstala po nich jen pachuť exorcismu.

Diskuse vedená pod pseudonymy umožňuje jeden velký mávar, tj. autor může do jedné diskuse zasáhnout pod třemi-čtyřmi pseudonymy a tvářit se jako by do ní vstupovaly různé osoby, dokonce různých generací. Klasickým příkladem takového unfair postupu je Hraničář (Svědectví č. 60). Kdyby šel svou karnevalovou masku, byla by to scéna, jako když po představení loutkoherec Kirschner předvede jak slučil Spejbla i Harvínka. Tyto karnevalové prvky nezesměňují jenom jejich původce, ale zlehčují celý průběh diskuse a zatemňují navíc skutečné rozložení názorů v diskusi. Právě tato diskuse prokazuje, jak je široká paleta kritiků zjednodušených soudů o českých dějinách a česko-německém rozehledu. Ze seniorské generace Václav Černý, stejně jako katolík Václav Chytil, ze střední Křen, Kural, Opt stejně jako Mezník, nebo nyní ve sborníku Zdeněk Ka-

listovi k osmdesátinám přátel - Josef Hanzel: Bolzanovo pojetí národa str. 193-211. A neobstojí ani snaha Kohákové vyličit jako generační spor mezi mladou nastupující generací a těmi zpozdilými, kteří prošli údolím smrti. Ispicátník Jaroslav Bašta vytýká třeba Petru Pithartovi "Pouze fakta, zejména historická, v ní nenalézají své místo. Méně omluvitelná je metoda zpracování daného tématu... historická fakta, ideje, citáty byly vybrány podle velmi exklusivních hledisek Pithartovy teorie". (Svědectví 61/1980, str. 190), tak jako sedadesátník Václav Chytil "generalizující pesimismus". Není to tedy vše několik historiků z řad vyloučených komunistů, ale vše týkající se mnohem širšího okruhu osob nejrozsáhlejší názorové orientace (Chytil Katolík-lidovec, Bašta revoluční socialista). Jde evidentně o spor mezi flagelantským a vědeckým přístupem ke zkoumané skutečnosti.

Do diskuse ve Svědectví vstoupil nový autor dr. Rudolf Hilf (č. 60/1980). Pozoruhodný je zejména jeho závěr, že nejde o revizi hranic ani o žádná další stěhování národů. V tom vyslovuje Hilf něco, co právě z okruhu, ve kterém působí, není obvyklé říkat. V tom jistě projevuje vlnu nalézt bod přijatelný pro obě strany. Proti stavu třeba v r. 1953 to svědčí o velkém názorovém vývoji, vědyť tehdy i J.W. Brügel - odpárc revanšismu nače vši pochybu - ještě přemizoval se Lvem Sychravou a jeho návrhem, aby se Němci s odsunem smířili: "Proč by se s tím smířili, když te poctují jedni právem, jiní neprávem, za hroznou křivdu a mají moc si zjednat nápravu?" Dnes to tak již neformuluje ani J.W. Brügel, ani dr. Hilf - kdysi osobní referent dr. Lodgmana von Auen. Nesporně dr. Hilf usiluje o přístup v mnohém oproštěný od minulých resentimentů. Má však tak zcela pravdu, když vytýká jen dr. Lužovi, jakoby vykopával příkopy, místo aby budoval mosty? Kdyby byl názor vyslovený dr. Hilfem převažující mezi odsunutými a hlavně v jejich organizacích, pak by bylo možné výtku bez

násitek přijmout. Dr. Hilf se odvolává na to, že přece existující čs.-západoněmecká smlouva zrušila Mnichov a uznala hranice Československa. To je samo o sobě neaporné a dlouho jsme o takový stav usilovali. Jaké je však k této smlouvě stanovisko sudetoněmeckého "Landmannschaf-tu"? "Sie gilt nicht für den gesamtdeutschen Souverän und lässt die endgültige Regelung der sudetendeutschen Frage offen" - 17.7.1973, Erklärung des Sudetendeutschen Rates (Smlouva tedy neplatí pro celoněmeckého suverána ani v otázce odzúsnění Mnichova ani v potvrzení stávajících hranic, prohlašuje aspoň SDL) "Die sudetendeutsche Volksgruppe und das tschechische Volk werden durch den Vertrag zwischen Prag und Bonn, über den die Geschichte hinweggehen wird, weder verpflichtet noch berechtigt." (Bundesversammlung der Sudetendeutschen Landmannschaft). Dr. Hilf, když se neprávem, připomněl silně vyvinuté historické myšlení Čechů, se snad nebude divit, když jeho jistě v mnohém posourhodné stanovisko nemá pro nás stejnou váhu jako stanovisko sluvčích SDL. Nemí nám jedno, když nic z toho, co dr. Hilf uvádí pro uklidnění Čechů SDL "nezavazuje ani neopravňuje". Rezervy padnou teprve pádem těchto stanovisek!

Stále se však děje dost, co nutí k obezřetnosti. Ještě v r. 1980 stačilo, aby pražský dopisovatel ARD Jörg Müller v pořadu Prager Notizen citoval z románu Kapucín-ská hrochka Josefa Rotha výrok "nicht unsere Tschechen, nicht unsere Serben, nicht unsere Polen, nicht unsere Ruthenen haben verraten, sondern nur unsere Deutschen, das Staatsvolk" a již následovalo podání obžaloby pro "Volksverhetzung" a.j. za to, že dopisovatel si ve vlastním komentáři dovolil Mei "aber ein Teil von ihnen träumte weiter in der falschen Richtung". Jistě, žaloba byla zamítnuta, potud vše dobře dopadlo. Jenže podává-li takovou žalobu dr. Fritz Wittmann - poslanec spolkového sněmu ze bavorskou CSU, před- sedě zemského svazu vyhnanců v Bavorsku a člen představen- stva SDL, nelze to přejít mlčením. Apel dr. Hilfa k českým

historikům, aby akumovali také českou vinu na ztroskotání česko-německého soužití v takovém kontextu dostává zvláštní příchut'. Bohemista F.P. Künzel vyslovil ve Frankenu očekávání, aby se podobná sebekritika jako u Čechů objevila také u sudetských Němců. Pravda, jednotlivci to už dávno učinili, ale to nestačí. Právě ve světle toho, co zde bylo řečeno o Čechy, je nezbytné, aby z německé strany zazněly hlasy smíření a porozumění (str. 179). Zatím je stav takový, že sudetoněmecké tiskoviny ruče citují hlasy české kritiky do vlastních řad - včetně svého hlasu v triologu Hosta do domu č. 5, 1968, ale jen na potvrzení svých starých stanovisek. Je to právě tento postoj, který vrší překážky dalšímu postupu česko-německého vyrovnání.

Otázka hranic je otázka moci, tak formulovalo v polovině roku 1960 memorandum Bundu der Vertriebenen (Axel de Vries) otázku východních hranic Německa: "Grenzen... sind wohl immer Ausdruck der zu einem bestimmten Termin gegebenen Machtverhältnisse in internationalem Leben... Eine Grenzfrage ist eine Angelegenheit der realen Politik, der Machtverhältnisse - wie gesagt zu einem bestimmten Termin. (H. Stahle "Deutschlands Osten-Polens Westen", str. 1554-5). Autor memoranda současně uvádí, že Landmenschafft Westpreussen několikrát ohlásila požadavky přesahující hranice z r. 1937 a to se týká i oblasti Klajpedy (Memelgebiet) a teď pozor! "Schliesslich darf nicht unerwähnt bleiben, dass das Sudetenland sich noch nicht innerhalb der deutschen Grenzen befand, aber andererseits auf Grund seinerseits absolut wirksamer zwischenstaatlicher verträge an das Deutsche Reich angeschlossen worden ist" (tamtéž str. 156). Text memoranda z r. 1960 není jistě v r. 1980 nutné přeceňovat, ale vyvinuté historické vyhlášení Čechů a zvláště českých historiků, těžko takový text může zcela zapomenout a ztratit ze zřetele. Dokud se i tato stanoviska memoranda nestanou "nichtig", těžko

překonat zbývající "ressentimento".

Frankenské prohlášení z r. 1978 se setkal se značnou kritikou nejen doma, ale i v exilu a to proto, že text nerespektoval složitost vzájemných vztahů a ještě více v duchu oblíbené hry "na peška" to vše aváděl na komunisty. - Nakonec Z. Mlynář vednost některých formulací pod dojmem zejména domácí kritiky uznal, ovšem nedomyšlené kroky působí jak bumerang. Není třeba přeceňovat význam tekoucích akcí ani prohlášení. Vždyť kdo dnes ví o tom, co to bylo pasovské prohlášení z r. 1958? A jeho obsah, obdobný frankenskému a podpisy, mohou zájmat nanejvýš historika.

Dr. Kilf nepřímě upozorňuje na "wishfullthinking" Mlynáře a j. diskutérů: "Dokud se o této otázce nedomluví Němci s Rusy, nebude možné nic. Ať se nám to líbí nebo ne, takovou je pro dohlednou dobu situace ve střední Evropě." Myslím, že názory na sjednocení Německa, jak je vyjádřil mladý francouzský politolog Henry Menudier - "zuständig für die Wiedervereinigung sind nicht die Deutschen sondern die Alliierten" (Aschaffenbruger Gespräche-Vergilbte Kapitel zum Thema Wiedervereinigung, K.H. Janssen. Die Zeit 1.6.1979, str. 2), netrhají na kousky mnohé iluze jen německých diskutérů.

Náš spor není sporem mezi stoupenci a odpárci odsunu, ale tím méně je sporem mezi stoupenci a odpárci česko-německého nerovnosti a historického smíření. Ale tak jako francouzští partneři nebyli ochotni resignovat na Alsasko-Lotrinsko, těžko to mohou Němci očekávat nebo dokonce vyžadovat od Čechů. Patřím mezi ty, kdo se za česko-německé nerovnosti zasazovali již od padesátých let, kdy dosáhnout aspoň navázání diplomatických styků s NSR pro existenci Hallštěinovy doktriny bylo nedosažitelné. V r. 1960 jsem byl spolu se skupinou studentů a asistentů účastníkem diskuse s mnichovskými vysokoškolskými v Domě UNESCO v Göttingu u Mnichova, účastníkem z české

strany nejaktivnější. Jeden z německých účastníků těchto diskusí, probíhajících také v Praze, potom souhrnně napsal: "V otevřených rozhovorech také o odsunu našla skupina (něm. účastníků) na české straně nejvyšší míru objektivity. Rozumějí lidským osudům, které vznikly vysídlením, litují excesy, které byly na Němcích spáchány v r. 1945. Samozřejmě považují vysídlení za konečné a s velkou starostí pozorují iluzorní požadavky odsunutých" (Werner Gallus: Bukarest und Prag - eine Reise wert. Profil 8. 7-8 1960).

V r. 1962 jsem problém formuloval takto: "Po odchodu Adenauera budeme muset budoucí vývoj západního Německa sledovat bez jakýchkoliv iluzí a přehnaných očekávání, ale také bez zbytečně nacionalisticky motivovaných předpokladů těch, kdo vše posuzují pod dojemem životní neudržitelnosti svých dědů "Německo - náš nepřítel od věků do věků". Vnuci musí v nové situaci a v novém duchu nově formulovat svůj názor na německou otázku a vysvětlit se ze zastetí teze o odvěkém a dověkém nepříteli (Počátky XXII. sjezdu KSČ, protokol konference VPŠ z dubna 1962, str. 166). Na celostranické konferenci KSČ přeceňoval referent Vladimír Koucký vlivy revanšismu v NDR. Všichni přítomní včetně Mlynáře k tomu mlčeli. Jak lze ověřit i ve skráceném protokolu jediný jsem si dovolil s touto tezí polemizovat. Někdy se tváříme, jakoby revanšismus byl jedinou nebo aspoň nejrozšířenější politickou ideologií v západním Německu zvláště. Nebereme dosti v úvahu reálné procesy v ideologické oblasti, které v západoevropských zemích probíhají. V současnosti je to ideologie tzv. evropanství, která ovlivňuje náladu a směřování široké veřejnosti těchto zemí. (Protokol konference KSČ Další rozvoj socialismu a úkoly společenských věd, Praha 1963, str. 405). Připomínám tyto skutečnosti ne proto, že bych chtěl uplatnit nárok na jakousi prioritu v tematice, jako spíše proto, abych připomněl těm, kdo tematiku objevili o 15-20

let později, že nelze jako pozdě probuzený spěš chtít vše dohonit abrkijm ohvatem, nepromyšleným jednáním a v historiografii za cenu křivení skutečností a znásilňování vlastního chodu dějin. Zvláště by slušelo trochu skromnosti těm, pro které po celé šedesáté roky kterákoliv nebeexotičtější mezinárodní otázka byla důležitější než český vztah k Němcům a nyní se na temě vrhají jak kobyly s pouště Negev, a téměř stejnými důsledky. Pro nás, kteří už dávno česko-německý vztah a jeho historii nepovažujeme za tabu a něčeho jsme již při tom dosáhli, jde hlavně o to přeháněním a historickými nepravdami tento proces nekomplikovat a neznevažovat šarlatánstvím Denubiů.

Duben 1980 - doplňky

Říjen 1980

Jaroslav M e z n í k : Pokus o vlast? (Bojy a historická fakta v pojetí Petra Pitharta)

"Kolikrát jsme se již ubezpečovali o tom, že náležíme spíše světu evropského Západu než Východu, zdůvodňovali jsme si proč a jak! Nevím však o nikom, kdo by - a výjimkou Rádla - upozoroval a hlasitě řekl, že právě v ideovém a praktickém pojetí národa jsme se evropskému Západu, rozumím tím s Rádlem Evropu na západ od Rýna, vzdálili nejvíce."

Udělal jsem vedle Pithartova textu poznámku a dva velké otazníky. Tvrdíme-li, že patříme k evropskému Západu, nemíníme tím oblast na západ od Rýna (tam bychom československo těžko umisťovali), ale obvykle tu část Evropy, která byla ve středověku katolická a pak prošla renesancí a reformací (částečně i protireformací). V první větě užil tedy Pithart termínu "Západ" v jiném významu než ve větě druhé a logická souvislost mezi oběma větami se tím úplně ztratila.

Četl jsem dál úvahu Petra Pitharta Pokus o vlast: Bolzano, Rádl, Fetečka a my v roce 1979, připsával výkřičníky (když se mi něco líbilo) i otazníky (když se mi něco nelíbilo). Do diskuse s autorem jsem se původně nechtěl pouštět, pokládal jsem se za málo kompetentního a šel jsem rozdělanou jinou prací. Ale když už těch otazníků bylo moc, neodolal jsem pokušení, abych přece jen pár poznámek k Pithartovu textu nepsal.

1.

Jednu z kapitol své úvahy nazval Pithart Nesmiřitelnost dvou nacionalismů. Naše pojetí národa chápe národ jako "společenství jazyka" (později připejuje Pithart jako další znak správně kultura). S tímto pojetím národa

přišli podle Fichtera Němci. Jak k němu dospěli Češi? "Na české straně vyvolaly záliby... ohrožení josefin-
ské reformy, které potlačovaly jakýkoliv "neracionální"
svéráz, v našem případě mj. český jazyk. Na německé
straně horuje pro německý národ pateticky Fichte, Slo-
vané pak najdou svého proroka v zasněném utopistovi,
také ovšem Němci, Herderovi. Romantický cit pro ideal-
izovaný národ osvojí si v Jeně mezi rozdílnými student-
ským živlem Kollár a Šafařík a oni pak infikují mladé-
ho Palackého, tehdy působícího ještě na Slovensku, resp.
v Uhrách. Dispozice ke "kulturnímu", romantickému nacio-
nalismu dostávají se do Prahy pozoruhodnou oklikou:
"německé Jany přes evangelické Slovensko..." Některá
z autorevých tvrzení je možno přijmout. Existují skuteč-
ně dvě základní pojetí pojmu národ, naše pojetí je za-
ležené na společném jazyku, společné kultuře a společ-
ných historických tradicích; není sporu o tom, že v čes-
kém národním ohrožení měl velký význam pocit ohrožení.
Většina ostatního, co Fichta říká, je sice duchaplné,
ale velmi nepřesné. Český romantický nacionalismus 19.
století vznikl nepochybně pod vlivem německého roman-
tismu a zvl. Herdera, ale sám vznik českého národa jako
společenství založeného na společné řeči a společné kul-
tuře se těmito vlivy nevyjasní. Rozlučme se už konečně
s naivními představy, že pro tak významný historický
proces, jako je vznik nevoďobého národa, mohly mít roz-
hodující význam četba jednoho autora a záliby dvou li-
dí, kteří infiltrují třetího. K problému se ještě vrá-
tím, zatím upozorním na dvě skutečnosti. Především: ja-
zykové pojetí národa se neprosadilo jen u Čechů a Němců,
ale na celém území Evropy ležícím na východ od Rýna; mu-
sely zde být tedy nějaké hlubší příčiny, které souvise-
ly s politickými, etnickými a společenskými poměry v té-
to části Evropy a které způsobily, že se zde mohly vy-
tvořit jen národy etnicko kulturního typu. A za druhé:

právě u nás je toto pojetí národa doloženo dávno před romantismem. V českých zemích vznikl totiž "jazykový" nacionalismus už ve středověku, konkrétně ve 14. století. Dnešní pojem "národ" byl tehdy většinou zastoupen termínem "jazyk" (terain "natio" měl teritoriální význam), ale jinak to bylo pojetí národa až překvapivě podobné pojetí modernímu: šlo o společenství lidí mluvících česky, tedy společenství překračující hranice jednotlivých stavů. Tento český středověký nacionalismus se zřetelně projevuje v tzv. Dalimilově kronice (kde přechází místy až k šovinismu) a vrcholí v některých textech z doby předhusitské a husitské (kdy přerůstá v messianismus). Naši obrozenci měli tehdy na co navazovat, není ostatně náhoda, že Henke vydal Dalimilovu kroniku.

(Jsem si vědom toho, že čtenář může považovat mou zmínku o českém středověkém nacionalismu za přeháněnou. Proto odkazuji na nejdůležitější literaturu: F. Seibt, *Russitica (Zur Struktur einer Revolution)*, Köln-Graz 1963; F. Graus, *Bildung eines Nationalbewusstseins im mittelalterlichen Böhmen*, *Historica XIII*, 1966, F. Špaňhel, *Idea národa v husitských Čechách*, *České Budějovice* 1971.)

2.

V další kapitole se Pithart zabývá druhým pojetím národa. Píše: "Národ v 'západním' smyslu, jak ukazuje Rádí, je národ politický, střízlivěji založený na rozumu; je společenstvím lidí, kteří se z praktických důvodů zorganizovali pod jednou stávkou... Pávek, rasa, kmenová příslušnost, ale ani dřívější společná minulost, kultura, tradice, tím méně tzv. národní charakter nejsou z tohoto hlediska zásadně rozhodující... Rasa či jazykový kmen... byl a je na Západě pouze 'materiál', z něhož politický národ může, ale také nemusí vzniknout."

Co k tomu říci? Všechny západoevropské národy (tedy národy na západ od Rýna) vznikly dlouhodobým vývojem. Který z nich je založen stříslivě na rozumu? Který z nich vznikl tím způsobem, že se lidé "z praktických důvodů zorganizovali pod jednou ustavou"? Nejblíže k tomuto pojetí mají snad Švýcaři, ale v tomto případě jde o celek vzniklý na základě historického vývoje a dlouhodobého soužití, které se ukázalo být pro obyvatele užitečné a stalo se proto základem národního cítění zvláštního typu. Ale to je výjimka. Jestliže Pithart poukazuje na to, že např. Francouzi vznikli "smíšením nejrozmanitějších materiálů", je to argument téměř nehorázný: vždyť Gallové byli romanizováni a Frankové splynuli s tímto romanizovaným obyvatelstvem Gallie mnoho set let před vznikem novodobého francouzského národa.

Nelze ovšem popírat, že v Ředě zemí na západ od Rýna znamená národ obyvatelstvo státu. Dalo by se také říci, že se v těchto zemích udržel pojem "natio" ve středověkém slova smyslu. K tomu je však nutno upozornit na dvě skutečnosti:

1. Stát se jako významný faktor při vzniku, rozvoji a rozhraničení národů projevuje celkem všude, tedy i na východ od Rýna. Existence dvou západoslovenských národů (lečtů a Poláků) nepochybně souvisí s někdejší existencí středověkého polského a českého státu; existence třetího západoslovenského národa (Slováků) zase souvisí s tím, že Slovensko bylo státně odděleno od Polska i českých zemí. Hranice mezi Čechy a Slováky se utvořila na moravkoslovenské hranici (tedy na hranici mezi někdejšími českým a uherským státem).

2. Ve většině zemí, kde "národ" znamená společenství obyvatel státu, nedocházelo dlouho k rozporům mezi státní a etnickou příslušností obyvatel prostě proto, že většina obyvatel těchto států užívala téhož jazyka: naprostá většina holandských občanů mluvila holandsky, anglických

anglicky, francouzských francouzsky. V některých zemích (Belgie, Švýcarsko) byly etnické odlišnosti pro obyvatele méně důležitá, než politické a kulturní faktory, které je spojovaly. Ze těchto okolností - a jenom díky těmto okolnostem - se mohlo v těchto zemích udržet "státní" pojetí národa. Na východ od Rýna byly jiné poměry.

Pozornější pozorovatel si mohl již dávno uvědomit, že "státní" pojetí národa vůbec nemusí zamezit rozporům, které vyplývají z jazykové, případně i kulturní rozdílnosti obyvatel jednoho státu. Myslím tím především na irský problém. Ale to se dalo ještě přehlédnout. Je však zcela nepochopitelné, když někdo tuto skutečnost nevidí dnes. Copak Pithart neví nic o nacionálních rozporech, které existují v zemích na západ od Rýna? Neslyšel nic o Vlámcech a Valonech v Belgii, o Bascích ve Španělsku, o korsických a bretonských extrémistech ve Francii, o bojích v severním Irsku a (podíváme-li se na oceán) o francouzsky mluvících obyvatelích Kanady? Nacionální třenice a rozpory vůbec nespojují jen s tím, jak kdo definuje národ. U společenských procesů nejsou na začátku jen slova, jak se domnívá Pithart, ale především určitá historicky podmíněná situace a pak také lidská činnost.

3.

"Na východ od Rýna se... zhruba od počátku minulého století konstituují národy, které z nejráznějších důvodů nestihly zorganizovat se ve svazky státní." Pithart ani zde není přesný: šetřící by mohl z jeho slov nabýt dojem, že před 19. stoletím existovaly nějaké národy, které se vědomě státně organizovaly. To je ovšem omyl. Ve středověku a v novověku se posunovaly hranice států na základě válek a smluv, které v drtivé většině případů sledovaly zájmy vládnoucích dynastií a horních vrstev jednotlivých zemí. (Přitom - jak už jsem se zmínil - měl vývoj států

velký vliv na vznik moderních národů.) Odmítáme-li tu-
to nepřesnost, zůstane konstatování nepochybně pravdivé:
na východ od Rýna se koncem 18. a 19. stol., někdy ješ-
tě ve 20. stol. vytvářejí národy jako sdružení lidí
mluvících stejným nebo podobným jazykem; tyto národy ne-
jsou totožné se souhrnem obyvatel některého státu. Tak
to bylo i u nás. Byla jiná možnost? Pithart se domnívá,
že ano, a odvolává se přitom na Bolzana. Bolzano je nepo-
chybně osobnost neobyčejně podnětná a sympatická. Jeho
vliv na myšlení v Čechách nebyl malý (později i prostřed-
nictvím Havlíčkovým a Masarykovým). Jsem rád, že na nás
Pithart (veden v tom Patočkou) znovu upozornil. Ale před-
kládá Bolzano skutečně nosnou alternativu k pojetí náro-
du, jaké u nás v 19. stol. vzniklo? Některé Bolzanovy vý-
reky o vlasti (třeba o odpovědnosti k vlasti) jsou dosud
podnětné, ale pokud chceme u Bolzana najít alternativu
k jazykovému typu národa, je třeba položit si otázku, co
mínil Bolzano pod pojmem "vlast". Určitě je tím míněno
nějaké území, protože pojem vlast (patria) se v minulos-
ti téměř vždy vztahoval na nějaké území. O jaké území
Bolzanovi šlo, z Pithartova textu zcela jednoznačně ne-
vyplývá, a nemám po ruce texty Bolzanových spisů, sbych
sohl vyslovit naprosto přesné soudy. Na základě dobové-
ho kontextu a ze zmínek, které Pithartův text přináší,
lze předpokládat, že Bolzanovou vlastí byly Čechy. Je-li
tento předpoklad správný, pak Bolzanovou alternativou byl
zemský patriotismus. I když byl Bolzanův patriotismus
maximálně zušlechťený a - dále se to tak říci - zeti-
vaný, nejde ve své podstatě o nic předčasného (jak se do-
mnívá Pithart) ani neobvyklého. Český zemský patriotismus
je jev, který můžeme - stejně jako český jazykový nacio-
nalismus - sledovat už od středověku. Na rozhraní 18. a
19. stol. byl pak zemský patriotismus dost běžný, zvláš-
tě u příslušníků šlechty. Dosud šteme na bývalém Stavov-
ském divadle nápis Patriae et musis, a českým zemským

patriotismem šlechty souvisí dříve vznik českého muzea i zřízení místa zemského historiografa v Čechách.

Byl zemský patriotismus nosnou alternativou k jazykovému pojetí národa? Chceme-li odpovědět na tuto otázku, nemáme se omezovat jen na to, co řekl nebo napsal Herder, Kollár, Holzano, Palacký a jiní velikáni. I to sice patří do dějin, ale netvoří to dějiny celé. Nemohu zde ovšem podat výklad o národním obrození, nemám na to dostatek ani kvalifikaci - hlubší rozbor by však plně prokázal, že zemský patriotismus nosnou alternativou k jazykovému pojetí národa nebyl. Musím se spokojit s několika poznámkami. Obrozenci byli většinou poslušní rskoušti poddaní a domnívali se, že aneým z nich nebyl ani zemský patriotismus cizí. Byli vedeni ve svém jednání láskou k mateřskému jazyku, k českým dějinám, k české literatuře. Měli dojem, že tyto jejich lásky jsou ohroženy. Holzanova slova o lásce k vlasti, o národu složeném z Čechů a Němců jim nepřipadala vhodná proto, že Holzanova koncepce obsahovala "důraz na sociální stránku poměru obou jazykových kmenů", který "v sobě předpokládá národnost myšlenkovou a opravdovost mravní, s níž mpsal buditelů, brusičů jazyka a organizátorů plesů a divadelních představení nemohl být srovnáván" (tak Pithart).

Jim šlo o to, aby v Čechách vůbec nějaká česká mluvící, čtoucí a píšící lidé zůstali. Ten, kdo se topí, myslí především na svou záchranu. Hlavní úsilí obrozenců muselo být zcela nutně zaměřeno úplně jiným směrem, než ukazoval - pokud jde o otázku národa a vlasti - Holzano. Pro ně bylo vydání české knížky nebo slušnější české divadelní představení obrovským úspěchem; Pithartem ironicky zmíněný ples se jim podařilo v Praze uspořádat až mnoho, mnoho let po Holzanových projevech.

Napsal jsem, že někteří čeští vlastenci mohli být současně českými zemskými patrioty. Ještě ve čtyřicátých

letech pracovali čeští a němečtí vzdělanci ve společných spolcích a pořádali společné akce; na jaře 1848 jsou německá prohlášení podepsána Němci a Čechy. Ale současně se už v předbřeznové době ukázalo, že český a německý nacionalismus odsovuá zemský patriotismus do druhořadého postavení. Zdravé soužití dvou etnických skupin v jedné zemi je možné jen za předpokladu naprosté rovnoprávnosti - ale ta tu nebyla. Pominu takové samozřejmosti, jako sociální aspekt v českoněmeckém vztahu a ubohé postavení češtiny na školách i v úřadech. Obrovský byl také rozdíl v úrovni německé a české kultury. Někteří Němci právě odkazem na tento rozdíl další Čechy ironizovali. Češi Němcům zatrpkli. Můžeme tyto postoje Němcům i Čechám vyčítat? Můžeme, ale současně si musíme uvědomovat, že jde o reakce dosti přirozené. Za sto let se podobně chovali mnozí Češi k Slovákům a Slováci také zatrpkli. Faktem je, že rozmačky mezi Čechy a Němci (a poněmčelými Čechy) se začaly množit stále více. K tézi o "stýkáni a petykání Čechů s Němci" nevedlo jen studium historických pramenů, ale především každodenní praxe obrozeneckých Čechů.

Byly zde ovšem i další podněty, které vedly jednoznačně k jazykově-kulturnímu pojetí národa. Zmíním se ještě o jednom z nich; čtenář mi snad promine, že na pár řádek opustím reálný způsob uvažování a trochu si zafantazírují. Když jsem četl Pithartův text, zasnul jsem se nad představou, jak by to asi dopadlo, kdyby byla v Čechách převládala Bolzanova koncepce, a jak by za této situace vypadala jakákoliv diskuse mezi Pithartem a mnou. Dopěl jsem k tomuto závěru: není zcela jasné, zda bychom psali (a mluvili) německy nebo česky, jisté je jedno - byli bychom příslušníky dvou národů. Pithart by byl Čech, já Moravan. Neexistoval totiž patriotismus česko-moravský, existoval zemský patriotismus český a zemský patriotismus moravský. (Mimoходом moravský patriotismus

je velmi silný dodnes.) Zájem o jazyk, kulturu a historické tradice však nutně vedl obráceně k tomu, že vyhledávali styky s českými mluvčími Moravany. Postupně se českými mluvčí obyvatelé Čech a českými mluvčí obyvatelé Moravy začali pokládat za příslušníky jednoho celku. Již tímto faktem byl porušen základní princip zemského patriotismu - pocit soudržnosti překračoval české zemské hranice.

Ať se na problém vzniku českého národa díváme z jakékoli strany, dojdeme nakonec k závěru, že čeští vlastenci ve skutečnosti poč. 19. stol. žádnou volbu neměli. Jediný typ národa, který ze existujících předpokladů přicházel v úvahu, byl typ jazykově kulturní. Jakmile pak jednou národ tohoto typu vznikl, stal se historickou skutečností. Vyčítá-li Pithart Masarykovi, že se tohoto pojetí národa přidržel, jde o další doklad jeho pedivného vztahu k minulosti. Masaryk nemohl jednat jinak, chtěl-li stát vědcem a chtěl-li být realistou.

4

"Jsem nedůvěřivý k životnosti slova "národ", protože nevidím, co by mu dnes odpovídalo ve skutečnosti."

.....

"Co je však skutečně definitivně "pasaé", odhaduji, je právě takto tradičně pojetý národ. Česká národní vědomí jeví sotva nějaké známký života, a to právě od té doby, kdy česko-německé napětí bylo radikálně odstraněno... Češi dnes registrují zbytky svého národního vědomí snad už jen v povrchně nechápavém a nepřesném vztahu k životnějším Slovákům a pak už v rozšířeném masochistickém vědomí jakéhosi společenského zmaru. Český nacionalismus je zcela zemřelý. Možná, že bližší ohledání by vedlo ke konstatování smrti. Žilní jakýchkoli fanoušků na tom nemůže nic změnit: to jen v mrtvém těle ještě cosi kvasí."

Když jsem četl tyto řádky, počítával jsem nejprve arezení v těle (to když jsem si představil sugestivní obraz diagnostika dr. Fitharta - pochopitelně v bílém lékařském plášti - nad mrtvelou národa v jeho kulturně jazykovém pojetí), pak dšas, nakonec odpor. Pokud by Fithart napsal, že romantický nacionalismus 19. stol. je nám již cizí, souhlasil bych. Pokud by napsal, že nacionalistická ideologie již nepatří k významným faktorům v životě naší společnosti, souhlasil bych. Pokud by napsal, že národní vědomí se u nás projevuje mnohem méně nápadně než před padesáti lety, souhlasil bych. Ale přetlčet naprosto zřejmá fakta, to je na mne už trochu moc.

Ať vyjdeme z jakékoli definice národa, která nestotožňuje národ s obyvatelstvem státu, dojdeme k závěru, že český národ existuje. Tvoří jej zhruba deset milionů lidí, kteří mají společné historické tradice, kulturu, jazyk, území a dokonce i stát. Některé moderní definice národa zdůrazňují subjektivní prvky: národ není něčím věčně daným, příslušnost k národu není člověku předurčena na celý život, národy vznikají a zanikají, člověk může ze své vůle ukončit své příslušenství k jednomu národu a stát se příslušníkem druhého národa. Naprostá většina z nás nemá v úmyslu dšlat nic takového, dokonce i značná část z těch, kteří emigrovali, se stále cítí být Čechy. Máme snášet další důkazy? Snad ještě jeden. I Fithartova úvaha sama o sobě je dokladem o existenci českého národa, a to hned ze tří důvodů: 1. je psána česky; 2. obašhově se zabývá českou problematikou a patří tedy do oblasti české kultury, 3. Fithart zahrnuje národ v jeho jazykově kulturním pojetí a vynáší pojem vlast, ale přitom je celá jeho úvaha psána z hlediska Čecha (tedy příslušníka jazykově kulturního společenství), hlediska příslušníků jiných národů, kteří žijí v naší vlasti, se u něho vůbec nenajdou.

Český národ je dnes samozřejmost, a to jak pro nás,

tek pro příslušníky jiných národů. To je také jeden z důvodů, proč se s projevy národního vědomí v denním životě příliš nesetkáváme. Přesto takové projevy existují - uvedu sice tři příklady. Četl jsem kdysi velmi zajímavou poznámku A. Millera: divil se tomu, že čeští spisovatelé neusilují jen o to, aby byli vydáváni a čtení, ale touží i po tom, aby byli vydáváni a čtení česky. Nejde zde o jasný projev pocitu soudržitosti k národnímu celku? Národní vědomí se promítá výrazně do řady děl, publikovaných v cizině nebo v samizdatu. Nesvědčí celá diskuse o odsunu Němců o tom, že pociťujeme odpovědnost za jednání naší předchozí generace? Pokud jde o nejširší vrstvy obyvatelstva: nebyly nekonečné fronty u předloňské výstavy o Karlu IV. svým způsobem manifestací dotý k národním tradicím?

5.

Je-li Pithart nešťastlivý k životnosti slova "národ", neznamená to, že se vzdává všech pojmů, které patřily do slovníku českého nacionalismu: "věřím... dosud ve vlast, ve vlastenectví". Nemám nic proti tomu, souhlasím také s Pithartem, když zdůrazňuje naši povinnost vůči vlasti a potřebu skutečných občanských postojů. Musím se však pozastavit nad způsobem, jakým Pithart s pojmem "vlast" operuje. Zmínil jsem se již o tom, že pojem "vlast" byl vždy chápán ve smyslu teritoriálním; v akademickém slovníku spisovné češtiny je vlast definována jako "rodná země". Pro Pitharta je vlast "národem oběná". Myslí si Pithart, že se jeho dvakrát stane srozumitelnější, když vžitým pojmům bude dávat nový význam? K čemu je dobré taková ekvilibristika, jako je jeho tvrzení, že "vlast však ničím skutečným dnes není"?

Je zajímavé sledovat, jak se národ v jazykově kulturním pojetí v partiích o vlasti do Pithartova textu

vrací. Viděli jsme, že podle Pitharta je tradiční národ "passé". Najednou se dočteme, že je třeba vyjít "se Slováky a příslušníky jiných národností". Kdo s nimi má vyjít? Zbývájí jedině Češi, ale to je přece celek, o němž autor neví, "co by dnes odpovídalo ve skutečnosti".

6.

Dříve než skončím, zastavím se ještě u jednoho pojmu a jednoho autorova tvrzení. Obojí jsem si zstrhl v kapitole "Národ bez státu".

"Byli jsme bez státu v jistém smyslu... i po r. 1918 (stejně po r. 1938, 1948, 1968...), protože stát, který nezahrnuje jako plnoprávné občany všechny, je jen nápodobou státu". Těto věty by si měli všimnout teoretikové státu. Co se popsalo literatury o vzniku a vývoji států, o jednotlivých státních zřízeních - a všechno zbytečně. Vždyť - když vyjdeme ze slov P. Pitharta - neexistovaly vlastně žádné státy ani ve starověku ani ve středověku. Spojené státy americké nevznikly koncem 18. století, ale až v šedesátých letech 20. stol., kdy dostali všude černí hlasovací právo; ale ani to není jisté, protože plně plnoprávní tma všichni občané dosud nejsou. Existuje vůbec nějaký stát? Marně dumám, co vlastně Pithartovy "nápodoby států" napodobovaly., když ještě žádné státy neexistovaly. Jde snad o modifikaci Platónovy teorie idejí na pojetí státu a práva?

"Místo státu bylo jen jakási mocenská zřízení: úřad, erár. Podle toho to také vypadalo, když stát bylo třeba ubránit vůči zárodkům totální moci, ať už zvenčí či zevnitř. Lidé se nedokázali ubránit, protože neměli co svého ubránit". Věta se týká čs. státu, tedy v první řadě událostí z r. 1938. A tu musím autorovi říci, že nemá pravdu. V první republice se mnozí lidé cítili utlačováni, ať už z důvodů sociálních či nacionálních. Ale na druhé straně

ně zde bylo velmi mnoho lidí (dokonce i mnozí z těch utlačovaných), kteří USA pokládali za svou, kteří ji milovali. V září 1938 byla naprostá většina Čechů, značná část Slováků a dokonce i část Němců ochotná za republiku položit život. Jestliže republiku neubránili, nebylo to proto, že by nebyli ochotni udělat vše, co bylo v jejich silách. Mobilizace byla velkou manifestací občana, kteří chtěli s v o u republiku bránit.

Citovanou větu považuji za znevážení jednoho z mála velkých dnů čs. moderních dějin.

7.

Ve svých poznámkách k úvaze F. Fitharta jsem se omezil na problematiku národa a vlasti. Jsem si vědom toho, že mnozí čtenáři této úvahy budou vidět její těžiště jinde. Také první polemický příspěvek k Pokusu o vlast, který jsem četl (Rizika "Pokusy o vlast" od Václava Follanského) reaguje na jinou část této úvahy. Ale mám dojem, že Fithartova podnětná úvaha tvoří celek (podnětnost nepopírám, i když s mnohým nescouhlasím). Proto snad nebylo zbytečné věnovat pozornost její "historické" části.

Komárková - Mezník - Šimaa - Vydráň :

Fokus o vlasti: Bolzano, Rádl, Patočka a my v roce 1979
(Brno - 1. května 1980)

MEZNÍK: Pithartův článek tvoří celek, ale přesto v něm jde přinejmenším o dvě témata. Prvým je problém národa a vlasti; Pithart zde navazuje na Bolzana, Rádla, a Patočku. Druhým je otázka, jak máme jednat, chceme-li v současné době sloužit vlasti a být skutečnými občany; jde o příspěvek do diskuse o drobné práci a brádnosti, kterou už předloni znehájil Vaculík. Polenskáho polemika s Pithartem, kterou někteří z Vás ještě nečetli, se zabývá pouze druhým tématem a podobně budou zaměřeny pravděpodobně i další diskusní příspěvky.

KOMÁRKOVÁ: V článku jde autorovi především o to, najít vlast, jak doslova říká. Opírá se o Bolzana a o Rádla v tom smyslu, že vyzdvihuje patriotismus, tj. teritoriální vlastenectví, které existovalo ze statických časů habsburské monarchie, kdy se ještě nevytvořil dynamický nacionalismus, který byl potom jednou z určujících ideí politiky 19. století. Sjednotil Itálii a Německo a způsobil nakonec rozpad habsburské říše. Je to zajímavé tím, že v takovém časovém odstupu objevuje potřebu návratu k něčemu tak statickému, co teritoriální patriotismus představuje.

Co jste o tom napsal, je samozřejmě pravda. Vám jde o to, že idea nacionalismu vyšlá z Německa vytvořila národní uvědomění ve smyslu jazykově-kulturním, které potom v konečném stádiu šlo o uskutečnění národního státu. Nacionalismus měl tedy státotvorné ambice, odsunoval stát na sekundární linii, pokud to byl cizí a nikoli vlastní stát. Požadavek sebeurčení národů je až do dneška uznávanou organizační normou světového pořádku. Je založen na předpokladu, že sebeurčení národů je analogií sebeurčení osobností. Každý národ jako určitá individua-

lita etnicko-kulturní má dovršit svůj vývoj k dospělosti individualitou politickou. Odpusťte, že Vaši interpretaci v této souvislosti už reinterpretuji po svém.

HAZENÍK: Jistěže.

KOMÁRKOVÁ: Na Fitherta udělal neobyčejný dojem Rádl. Právě se s jeho myšlením setkal poprvé. My jsme vášnivě diskutovali Rádlova stanoviska v třicátých letech.

Otázka tzv. smyslu českých dějin byla až do r. 1948 střední otázkou české kulturní politiky. Disjunkce Masaryk-Pekař a všechno, co s tím souviselo, byla otázka diskutovaná kulturními časopisy, denním tiskem i politiky. Po r. 1948 náhle zcela zmizela. Zdálo se, že problém, zda národ má mít nějaké specifické lidské poslání, je prostě naplněn tím, že se buduje socialismus. Zmizela otázka, zmizel všechna historismus a zvláštní je, že když se v letech 60. politický život poněkud uvolnil, otázka se kupodivu objevila znovu. V literárních novinách, v diskusích mezi spisovsteli. Autoritou se stal Patečka. Následující léta otázku opět odsunula, ale Fithertův článek ukazuje, že problém národní existence ho stále tlačí a hledá řešení. Nevím, zda existuje ještě jiný národ, v jehož hrudi by tak pálila otázka národního smyslu jako u nás.

Fithert se jí snaží řešit rádlovským způsobem, který byl podmíněn situací třicátých let. Totiž tím, že rostl útočný nacismus a s ním u nás henleinovská strana. Na konferencích Akademické Toky jsme v těch letech nejvíce diskutovali právě tento problém. Bylo to, pokud se pamatuji, v roce 34 v Táboře, kam jsme pozvali několik mladých Němců ze severních Čech, mezi nimi byl také Sebekowsky.

Pamatuji jednu zásední diskusi mezi Šimrou-otcem a Sebekowským. Šimra tam více méně zastával Rádlovo stano-

viske a řekl: Stát musí mít určitou sjednocující ideu, která by sjednocevala všechny složky obyvatelstva a my tuto ideu vidíme v demokracii. Právě na pozadí nacismu ukazuje demokracie naléhavěji než kdy před tím, že je programem k důstojnému lidskému životu, k respektu k člověku, toleranci a možné spolupráci. Zakočil deslevo takto: A my Vám tu ideu nabízíme. Sebekowsky na to povídal: "My máme starosti jiné. Jde nám především o jednotu. Až ji dosáhneme, vyrostete z ní naše ideu."

Jinak řečeno: ideu demokracie je užším produktem degenerovaných smíšených ras, německá jednota "Blut und Boden" je východiskem k regeneraci Němců a základem pro jejich specifický duchovní svět.

To samo ukazuje, jak se myslilo na obou stranách. U nás to byl více méně Masaryk, transponovaný do situace, která začínala. Demokracie měla spojit jak Čechy tak Němce i ty ostatní, socialisty, agrárníky atd. U to šlo Rádlevi, když tehdy vyzvedal západní svět proti východnímu nacionalismu, který stát degraduje na něco druhého.

Co jste napsal, bych doplnila ještě tím, že pojem státu jak se dnes užívá, pochází až ze 16. století, zdá se že od Machiavelliho. Nepojímá ho už jako soukromé patrimonium monarchy, nad nímž má plenitudo potestatis z titulu svého vlastnického práva. Patrimonium je pojem soukromoprávní a pojem stát konstituuje realitu práva veřejného. Tento rozdíl je patrný také v přehodnocení pojmu loyality. Je to původně feudální vztah věrnosti mezi lenním pánem a jeho manem, opět soukromoprávní pojetí. K pochopení loyality ke státu je dlouhá cesta a vede přes loyaltu k dynastií. Stát jako veřejnoprávní entita je běžný výraz teprve od dob sovícenství, pod vlivem Rousseaua. Západní státy se nevytvářely spoluprací občanstva, ale válkami a centralisovanou panovnickou administrativou vedenou tendencí vyřadit ze státních záležitos-

tí vliv stavů.

VYDRÁŽ: A co Pavla Stránského "O státě českém"?

HEZNÍK: To už je sedmácté století.

KOMÁRKOVÁ: Český stát byl původně patrimoniální Přemyslovců. A když se pak vytváří státní stát jako podvojná moc panovníka a stavů, neříká se ještě stát, ale země koruny české...

HEZNÍK: Kvůli tomu vznikl termín Koruna česká, který nahrazoval pojem stát.

KOMÁRKOVÁ: Pojem země Koruny české je už veřejnoprávní subjekt. Stavové už se pokládají za reprezentaci obyvatelstva, a hlavně od husitských válek s královskou sedisvakancí a povoláním měst na zemský sněm se už pojem státu ustaluje, i když se mu tak neříká. Tím zbytečnější je obracet se na příklad Francie. Naš státní právní vývoj se podobal Anglii, která jediná jej díky své insulární poloze realizovala v parlamentární systém, který se do dneška stal vzorovým uspořádáním státu pro celý svět. Ale ve svém vývoji stát velmi dlouho nebyl skutečnou reprezentací obyvatelstva. Programem se to stalo teprve osvícenstvím a první "smluvně" vzniklý stát je USA. Teprve od té doby platí: stát jsme my!, tj. stát je národ, občané.

Pithart tvrdí, že nejme státem občanů, že u nás nikdy nebylo občanství obecnou záležitostí. To není pravda. V první republice a dokonce už v Rakousku od všeobecného hlasovacího práva byli všichni občané občany. Měli právo mluvit do státních záležitostí skrze volby a z nich vzešlou reprezentaci. Když Pithart říká, že dnes nejme národem, jen skupinou souvisejících frakcí, má asi na mysli, že máme vrstvu občanů, kteří jsou nositeli moci a spoustu skupin, které s touto mocí nemají nic společného a jsou více méně bezprávné. A naší společnou snahou má být jedno občanství, rovnoprávnost straníků, nestrá-

niků, křesťanů, liberálů atd. A ovšem Čechů, Slováků, Maďarů a všech, kdo u nás žijí. Můžeme to rádi podepřít, ale nic nového to není. V tom smyslu chápal Masaryk demokracii a nebyla-li to hotová skutečnost, byl to program. Pithart tvrdí, že Němci nebyli nikdy součástí československého státu, protože neměli národní autonomii. Taková autonomie neexistovala tehdy v žádném státě, ale mírovou smlouvou byla nástupnickým státům uložena povinnost ochrany menšin. Právo menšin se nikde nerespektovalo v takové míře jako u nás. Němci nic neztratili na své dřívější hospodářské moci a nepodléhali žádné jazykové asimilaci. Měli universitu, dvě techniky a takový počet středních škol, jaký odpovídal obecným zákonům o počtu školstva. Němci ovšem ztratili svoje politické nadprávi, a z účasti na politickém životě se odmítáním československého státu dlouho vylučovali sami. Problémy ovšem existovaly, ale daly se řešit jen dlouhodobě. Masaryk si přál pro nás aspoň padesát let pokojného vývoje, aby se poměry konsolidovaly. Bylo nám dáno jen dvacet let. Pithart vidí v těch dvaceti letech našeho skutečně demokratického života a svobody smýsl rozklad, který potom logicky vyústil v pád. Smlouvá ho možná, že už prošel jen tzv. socialistickou školou, která neměla pro první republiku dobrého slova.

ŠIMBA: Přes všechny nedostatky Pithart přináší do diskuse něco důležitého, co zasahuje diskusi o odsunu Němců a drobné práci. Obnovuje diskusi, která vznikala v době, kdy byla připravována k tisku Patočkova knížka "O smysl dneška". Něco z toho nám Patočka přednášel na farářském kurzu, mluvil o tom ve svých filosofických kroužcích, poslouchal jsem z magnetofonového záznamu jeho diskusi s katolizujícími filosofi o Masarykovi a Pekařovi.

Patočka tam řekl asi toto: Masarykova koncepce českých dějin je kritizována historiky, v mnoha bodech ne-

obstojí. Pekař naproti tomu vytvořil celistvé dílo historické a založil školu. Přesto se nakonec Patočka přiznává k Masarykovi pro základ jeho koncepce. Vytvořil stát - a to je pozoruhodný čin i filosofický! - a to na jiném základě než nacionálním.

Nedostatek Pithartův je v tom, že nenavazuje na Patočkovo kladné hodnocení Masaryka právě ve věcech politických, v pojetí národa, v pochopení státu. Je ovšem podnětný, už tím, že napsal článek, který všechny tyto nedořešené otázky znovu otevírá.

KOMÁRKOVÁ: Co říká Pithart v prvním díle o manželství a milencství, to je rádlovské a v tom má pravdu. Jde mu o občanskou odpovědnost a loyaltitu k této zemi. Myslím, že ho tleďí totéž co nás, totiž jak se emigrace stává východiskem pro stále více lidí. Spousta lidí vskutku nestojí o vlast, a to je zlé.

HRZNÍK: Spousta lidí nestojí ani o národ ani o vlast.

ŠIMSA: U mnoha je to spojeno a hluboce problematizováno.

Milen Kundera položil v roce 1967 podle vzoru Kurta Gerdona Schauera otázku nad existencí českého národa a teď se v rozhovorech k tomu vrací. A k myšlence kulturní genocidy.

KOMÁRKOVÁ: To není jen Kunderova myšlenka.

HRZNÍK: Kundera ovšem myslí výrazně česky. Mám dojem, že to formuloval i v roce 67 jako výzvu.

ŠIMSA: Toho Pitharta chápu také jako výzvu.

VYDRÁŽ: Myslím, že Pithart má pravdu v tom, že první republika skutečně něco muselo scházet. Psal o tom Rádl, kriticky o tom hovořil Jaroslav Šimsa. Ostatně jako pesimista sám...

KOMÁRKOVÁ: Žádný stát nikdy nebyl dokonalý. Ale jisto je, že z nástupnických států až do německé invaze

jsme zůstali jedinou středoevropskou demokracií. To už samo o sobě něco znamená. A byli jsme hostitelskou zemí pro spousty emigrantů, jak z Německa, tak z Rakouska. Bruno Kreisky působil v Brně, když sem přenesli svou centrálu jejich sociální demokraté od roku 1934. Proto také říká, že se dnes dělají pro naši emigraci je pouze dluh, který z té doby splácejí. ČSR bylo asylem pro utečence ze všech totalitních režimů ať fašistických či nacistických. Nás jejich ideologie nikdy nelákaly. Že naše demokracie byla slabá a partikulární zájmy se něždravě projevovaly na úkor celku, nebyl případ jen náš. Jinde se demokracie rozpadly. Nežli nový stát najde svoje zaktování, potřebuje čas a klid. Za Hitlerovy demagogie německé obyvatelstvo počalo tíhnout do Říše. A k Maichovu nás přinutili naši spojenci. To způsobilo pád našeho státu a souběžně i jeho demokracie.

VYDRÁŽ: Já bych se rád ujal advokátství pro Pitharta. Ty klady, tu hrstku na první republiku v sobě nesu. Ale teoreticky byl nedostatek již v tom, že to byl stát Čechů a Slováků. O Němcích se hovořilo jako o "našich Němcích". Pamatuji se na Pritznera, byl jsem na jeho přednášce s komunistickou buňkou v 38. roce. Prohlásil: "Wir sind keine "naechi nemci". Pokus získat Němce pro ideu státu československého se nepodařil. Byl dost hluboce založen? Nebyl rozpad státu způsoben i nedostatečnou politikou menšinovou?

ŠIMSA: Beneš pro řešení mnoho udělal. S mravenčí pilí se pokoušel vytvořit statut, který by obstál před Němci, před světovou veřejností i doma...

KOMÁRKOVÁ: A hlavně před Čechy.

KRZMÍK: Byly pokusy doadnout českoněmeckého sblížení i zdola. Jeden absolvent našeho gymnázia mi vyprávěl, že ředitel dr. Kudela posílal studenty do cvičení, kterého se účastnili Češi i Němci.

VYBRÁŇ: Podobné pokusy byly i v armádě. I henleinovci prohlašovali, že armáda je jediná instituce v republice, kde jsou Němci rovnoprávní občané. V našem družstvu v poddůstojnické škole jsme měli dva Němce, Slováka, Žida.

ŠIMSA: Neměli bychom se vrátit k některým základním pojmům užívaným Pithartem? Jak rozumět pojmu vlast? Národ?

KOMÁRKOVÁ: Národ je pro nás jako pro jiné národy výraznou subjektivní hodnotou a z vlastní vůle se jí nevzdáváme. Pociťujeme jako úkol nést tuto hodnotu dalším pokolením a naplňovat ji obsahem, který znamená určitý specifický part člověčenství, který je nezsměnitelný.

ŠIMSA: A jaké k tomu máme důvody?

KOMÁRKOVÁ: Důvody jsou asi takové: sby symfonie lidstva zněla nešim partem plněji. Když ing. Laštůvka uvažoval o tom, zda má emigrovat, rozhodl se, že by nemohl, protože se naučil myslet česky a v jiném jazyce by to zdevkvně nedevedl. Jeho osobní život by byl ochuzen o svou bytostnou podstatu. Pro umělce je to jistě ještě závažnější skutečnost než pro fyzika. Všichni emigranti se cítí bytostně zarzačení faktem své emigrace.

MEZNÍK: Já bych rozlišoval dvě věci. Národ jako fakt a národ jako úkol. My si z národa děláme mnohem větší problémy než třeba Švédové. Já nevím, jestli Švédové uvažují pořád o tom, zda švédské dějiny mají nějaký mysl, zda Švédové jako národ mají nějaký úkol.

ŠIMSA: Ale co Finové mluvíci švédsky? Je to podle Tebe švédská menšina? Finsko nemá švédskou menšinu, ale deset procent švédsky mluvících Finů. Mýlí západním způsobem. Nech ty Švédy stranou.

MEZNÍK: Nenechám je stranou. Vždyť i v tom Finsku se pe-

kládají švédsky mluvící občané za zvláštní celek. Je to vidět i z toho, že mají vlastní politickou stranu.

ŠIMSA: A myslíš, že volí všichni švédsky mluvící Finové tuto stranu?

HEZNÍK: Nemusí ji volit všichni. Existence strany však ukazuje, že značná část "švédsky mluvících Finů" se pokládá za celek odlišný od "finsky mluvících Finů".

ŠIMSA: A vlast mají v tom Finsku.

VÍDRÁŘ: My tedy můžeme čerpat z historie ten "západní" typ nacionalismu. Čeští bratři nebyli čeští jen jazykově, vydávali německé slabikáře v Ivenčicích a v Kralicích tiskli. Komenského první místo bylo mezi Němci, ve Fulneku, hrabě Šlik ve stavovském povstání... To všechno jsou jen ukásky, jak rozuměli češtví a říkali si š e š t í bratři.

KOMÁRKOVÁ: Český tehdy znamenalo Bohemus, odvozeno od Bohemia. Jazykové pojetí národa tehdy neexistovalo, ale je sotva možné je dnes od pojmu národ oddělit.

ŠIMSA: Myslím, že je sporné, zda jazykové pojetí existovalo už na počátku patnáctého století.

HEZNÍK: Tato otázka pro mne sporná není. Sporné je to později. Z předböhlehorské doby známe třeba Žerotínovu Apologii a rozhodnutí českého zemského sněmu, které brání český jazyk. Jsou to projevy hlubšího národního vědomí nebo spíše záležitost tak zvaného politického národa, tedy stavů?

ŠIMSA: Já vidím problém v tom, že postavili se národ, ve smyslu "fyzického přežití národa" na první místo, pak tomu máše sloužit cokoli, včetně přimknutí se k silnému státu bez ohledu na právo a spravedlnost. Právě to, co dělali "vlastenci a nacionalisté" v letech druhé republiky a na počátku okupace, dělali to s programem fyzického přežití národa. Ve chvíli, kdy Moravec, v podstatě

nacionalista, zjistil, že pevnůstky, na kterých si tolik zakládal, jsou zbraně, přestal se orientovat na zápas demokracie a fašismu, na Rudou armádu a její divize, které ještě krátce předtím vypočítával v šláncích, vůbec už ne na odboj domácí či zahraniční, ale na Německou říši, protože v její ranci můžeme ty nejhorší válečné doby přežít. Fyzické přežití národa je primus.

Kdežte rádlovci, přátelé mého otce, on sám, se začali orientovat na odboj, v cizině i doma, na boj ne už zbraněmi duchovními, jak bojovali před Mnichovem a na počátku fašismu a nacismu.

Rádl a jeho lidé viděli filozoficky to, že přirodní pojetí národa zakládá chybnou hierarchii hodnot, mezi nimiž je "danost" národa a jeho přežití na prvních místech. Není i rozlišování národa jako faktu a národa jako úkolu chybné? Nepokouší se Fithert nalézt nový pojem, který by nebyl zatížen starým pojetím národa jako daného faktu a v němž se i jazyk a kultura stávají "objektivními" danostmi?

HRZNÍK: Bnes je ovšem situace jiná. Národní vědomí a nacionalismus ustupují, což souvisí s tím, že národ není ohrožen.

KOMÁRKOVÁ: Já s vámi nesouhlasím. Národ ohrožen je! Nikoli jazykově, ale národ je ohrožen v mravních hodnotách, o které od osvícenství usiluje. Vzpomínám na první noviny po německé okupaci. Den předtím se ještě psalo o hodnotách demokracie a lidskosti a nyní je nad úvodníkem tlustý nápis: **DLUHÉ A OSTŘÍ MEČ NÁS CHRÁNÍ!** Už slova, nehledě k absurdnímu obsahu zněla tak nečesky, že odhalovala celou nesouhlasitelnost obou ideových světů. Okupace znamenala další přetvářet náš duchovní svět. Bnes má Rundera strach o to, že z Čechů budou jen česky mluvící výrobci traktorů a duchovní obsah češství bude nahrazen sovětským. To je velmi reálná obava. Ve svých dějinách

již známe výsledek fyzického přežití národa za protireformace. Neuvolněná myšlení vytvořila duchovní vakuum a plachost. Protireformace měla vnější úspěch, ale duchovně národ zlomila. Vnější konformismus se snahou po přežití vytvořil náš národní typ Švejka. Snas jsme možná v ještě horší situaci.

HRZNÍK: Kravní hodnoty našeho národa ohroženy jsou. Ale jsem přesvědčen o tom, že ochrana těchto hodnot nemůže být vyvedena z nacionalistických pozic.

KOMÁRKOVÁ: To jistě.

HRZNÍK: V tom má Fithart pravdu. Jestliže se máme bránit proti tomu, co mezi jiným je i utlačování národa, musíme vycházet z pozice uvědomělých občanů.

SIMSA: A to i proto, že mluví-li se o ohrožení národa, vyvolává se nacionalistické smýšlení, které nám nepomůže. Už ve vztahu ke Slovákům je to nešťastné. Když popíráš, že by národ ohrožen byl, je to nejspíše tvé vyznání víry.

HRZNÍK: Tvrdím jen, že není ohrožena sama existence národa a že většina příslušníků národa nějaké vážné ohrožení národa necítí.

Pokud tedy nějaké pocity ohrožení jsou, jde o něco jiného než v devatenáctém století. Obrozenci se báli, že český národ zanikne...

Příspěvky byly autorizovány a zkráceny o 2/5 délky. V tomto sborníku jsme vypustili pasáže, které se netýkaly problematiky česko-německých vztahů.

O B S A H

Úvod	str.	1
Bohemus: Stanevické k odsunu Němců z Československa	"	3
Václav Kural: Několik glos...	"	34
J. Křen: Češi a Němci: kritické poznámky	"	42
Václav Kural: Češi a Němci v českosloven- ském a německém státě (1918- -1945) Pokus o nástin "logi- ky" vývoje	"	69
Václav Vrabec: Ke genezi myšlenky transferu Němců v domácí odboji	"	121
Jeroslav Špat: K Bohemovu "Slovu o odsunu"	"	132
Miloslav Májek: Poznámky k diskusi o česko- -německém vztahu (1918-1945)	"	181
Luboš Kohout: Dějinná souvislosti odsunu a jeho důsledky	"	186
Milan Měhl: Sper o dvojí pojetí národa	"	195
Milan Měhl: Nad dosavadním průběhem dis- kuse o odsunu čs. Němců	"	205
Jeroslav Mezník: Pokus o vlast? (Pojmy a his- torické fakta v pojetí Petra Pitharta	"	223
Komárková - Mezník - Šimša - Vydráň: Pokus o vlast: Bolzano, Raddl, Patočka a my v roce 1979	"	236

